

373/

GRÓF SZÉCHENYI ISTVÁN

MŰSZAKI ALKOTÁSAI.

A MAGYAR TUDOMÁNYOS AKADÉMIA MEGBIZÁSÁBÓL

ÍRTA

ÉS AZ 1895. NOVEMBER 3-ÁN TARTOTT SZÉCHENYI ÜNNEPEN

KIVONATOSAN ELŐADTA

LIPTHAY SÁNDOR,

A M. TUD. AKADÉMIA L. TAGJA.

BUDAPEST.

KIADJA A MAGYAR TUDOMÁNYOS AKADÉMIA.

1896.

251491

NYELV-ÉRTAN

NYELV-ÉRTAN

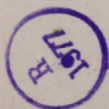
NYELV-ÉRTAN

NYELV-ÉRTAN

NYELV-ÉRTAN

NYELV-ÉRTAN

NYELV-ÉRTAN

Budapest, 1896. Az Athenaeum r. tars. könyvnyomdája.

M. TUD. AKADEMIA KÖNYVTÁRA
Könyvlet. 1602/1961. sz.

Bevezetés.

»A mikor a politika terére léptem, Magyar Ország sírkerthez hasonlított, a hol minden alszik és a hol a kormány a magyar alkotmány és a magyar nemzetiség utolsó szikráját sírba temeti« El szavakkal¹⁾ jellemzi Széchenyi István gróf közállapotainkat abban a korban, a mikor nemzetünk átalakításának nagy művét megindítani készül. És valóban érthető, ha az ő aggódó szemei nemzeti hanyatlásunknak ily sötét képét látták.

Ellentétben az írott törvény szavaival, a melyek teljes állami függetlenségünket biztosították, hazánk a monarchia kapcsolatában tényleg alárendelt tartományi helyzetben sínylődött. Legfontosabb ügyeinket idegen földről idegen kezek intézték és a trón és a nemzet közé a szinte százados bizalmatlanság fojtó köde nehezedett.

A magyar nyelv száműzve volt mind a hivatalos helyekről, mind a magasabb körökből és helyét a latin és német nyelvek bitorolták.

Maga a nemzet szétvált csoportokra volt szakítva, a melyek egybeforradását rendi alkotmányunk elavult intézkedései gátolták, a melyek a legfőbb jogokat — a nagyobb rész rovására — a csekély számú kiváltságosoknak juttatták.

Közgazdasági fejlődésünket a közlekedés eszközeinek silányságán kívül régi magánjogunk bénító intézkedései is megnehezítették és végkép fojtogatta az a vámsorompó, a mely hazánkat, a nemesi adómentesség ellensúlyozására, akkor még az örökös tartományoktól elválasztotta és valósággal Ausztria gyarmatává tette.²⁾

¹⁾ *Majláth. Gr. Sz. I. Levelei* III. k. 24. l.

²⁾ L. erre nézve *Marczali*, »*A legújabb kor története*« című művének 279., 254. és 255. lapjait, de kivált ugyanezen szerző »*Magyarország*

A népesség szegénységével egy színvonalon állt az államnak anyagi ereje is. Országos pénzalap, a mely nemzeti köz-célokra fordítható lett volna, egyáltalában hiányzott: ha csak a só felemelt árának évenkénti 100—200 ezer forintját, az akkori pénzügyi tudomány alfáját és omegáját, ilyennek nem tekintjük.

A közlekedés hiányossága és az érintkezésnek abból folyó nehézségei szellemi téren is az ország elmaradottságát okozták; a magasabb műveltség elszigetelt társadalmi körök osztályrésze maradt és közkincscsé nem válhatott.

A különben is kezdetleges sajtó még a cenzura szigorú jármát¹⁾ is sínylette, noha az irott törvény annak szabadságáról szólt.

És mindezekkel szemben az országgyűlések csak időnkénti elvezető szellentyűi voltak a felhalmozott izgalmaknak: folytonos küzdelmeiket igazi és maradandó sikerek nem kísérték!

Széchenyi, a kinek lánglelkében kimondhatatlan vágy létezett Magyarország kifejtésére és a kinek minden csepp vérében a magyar nemzet feldicsőítése él, a dolgok velejéig ható agyával át- meg átkutatja e szomorú állapotok szövevényes okait, azon komoly elhatározással, hogy ő fogja, ha senki más, megvetni alapját nemzetünk egykori fényének, vagy legalább ezen célnak szentelni véglihegeiseig földi pályáját.²⁾

Aggódó reménykedéssel keresi a kibontakozást, mely a nemzetet, gyenge létének minden kockáztatását kerülve, a szelíd és konvulzió nélküli reformáció³⁾ útján, lassan bár, de biztosan a legmagasabb fejlődésre vezesse.

II. József korában» című munkája I. kötetében a gazdasági állapotok remek jellemzését a 69—113. lapokon.

¹⁾ Jellemző erre nézve t. k. Sz. I. grófnak *Stankovich* püspök akkori könyvcenzorhoz írt levele (*Majláth. Levelek* II. 49. l.): »Már ha ezen ártatlan kis bökdősések sem csúszhatnak el, miket individualiter senki sem fog magára vehetni, akkor valóban kénytelen leszek írói pályámról — legalább Magyarországon — lemondani; mert szalmát adni eledeül a közönségnek, ha néha-néha egy kis mag is esik ki tollambul, nem vagyok képes...«

²⁾ *Kelet népe* (1841.) 23. és 25. l.

³⁾ *Stádium* (1833.) 35. l.

Senki sem tekintte mélyebben a szándéklott kivitelnek a lehetetlenséggel határos tömkelegébe, mint ő.¹⁾ Mindinkább megizmosodik benne az a meggyőződés, hogy a hagyományos sérelmi politika küzdelmeitől jobb eredmény soha sem várható, de hogy magát a nemzetet kell saját erejéből reformálni; egységessé és erőssé kell azt tenni, hogy majdan saját életrevalóságában lelje meg jövőjének igazi biztosítékát.

Megfogalmazza a teendők sorrendjét és egy nagy tettel, a melyre nem pillanatnyi felhevülés, hanem mély megfontolás ösztönzi, megalapítja a nemzeti nyelv kifejtésére hivatott M. T. Akadémiát.

Felébreszti az egyesületi életet, melyre akkor még — nemzeti kormány híján — a legnagyobb feledatok vártak. Majd költővé varázsolja hazája szeretete²⁾ és megírja *Hitel*-ét, nemzeti újjászületésünk e szellemtől szikrázó harsonáját, a melyet még ma is csak benső érdeklődéssel és megilletődéssel olvashatunk, mint annak az alig-múlt kornak egyik legértékesebb ereklyéjét.

Mialatt e könyv szerte a hazában, a palotától a kunyhóig, diadalmas útját járja, és eszméi a szerzőjétől alapított egyesületekben és a megyék gyűlésein megvitatva lassan-lassan a köztudatba beférkőznek, Széchenyi az Aldunára indul, hogy megismerkedjék a tengerrel való közlekedés akadályaiival: de ez argonauta útjában súlyosan megbetegszik, — a halál lehelletét érzi.

Végsőnek vélt perczében útitársának tollba mondja politikai végrendeletét, mintha messzeható tervének legalább legfőbb pontjait akarná megmenteni:

»Magyar Ország fölemelésére csak három eszköz van: Nemzetiség, közlekedés és végre más nemzetekkel való kereskedési összekapcsolás.

Ezeket kötöm nektek szívetekre; emeljétek az elsőt tehetségetek szerint fel, s díszesítsétek igazi nemesség által. Fejtsétek ki a másodikat Buda-pesti fővárosunkban. Tegyetek min-

¹⁾ *Kelet népe* (1841.) 25. l.

²⁾ *Világ* (1831.) XIV. l.

dent, hogy Buda-Pest megszűnjék egy vak zsák lenni; s ennek elérése végett a Duna vizét hajózásnak s kereskedésnek kinyitni kell...» és betegségtől remegő kezével végül még hozzá írja:

»Hogy pedig kérdés tán ne történjék, intellek barátságosan titeket: Legyetek törvényes királyunknak és dynastiájának hívei, úgy mint én.«¹⁾

Programmja e szerint már tisztán és világosan előtte állt, a mikor a nyilvánosság küzdőterére kilépett és annak egész életén át szóval, írással és tettel egyaránt fáradhatatlan és következetes bajnoka maradt. Annak egyes szakaszai már csak részleteikben tagozódtak és alkalmazkodtak a fejlődés-szülte körülményekhez.

Törekvéseinek kiinduló pontja és végcélja a nemzetiség biztosítása volt. Előtte — úgy mond — a magyarság kifejtése annyira legfőbb dolog, hogy a nélkül neki szabadság, alkotmány, felelős miniszterium sem kell, mert a nem szabad nép egy kulcsfordítással szabad lehet, alkotmányt csinálni könnyű; de a nemzet, ha nemzetiségét veszti, egyenesen annihiláltatik, s a szellem öletik meg, habár a test megmarad is.²⁾

A nemzetiség erősítésére pedig az anyanyelv ápolásán kívül a legnagyobb súlyt a közgazdasági érdekek felkarolására helyezte: ő volt nemzetünk első államférfia, a ki az anyagiak visszahatását a szellemiekre meggyőzően kifejtette és amazok gyarapodásától várta emezek föllendülését is.

»Hitel, ingatlanok birhatása és jó közlekedések — így szólt egyik országgyűlési beszédében — oly fontos kérdések, melyeknek józan elrendelése a legfőbb hazai áldásoknak kútfejei. Mi magyarok annyira bálványozzuk a szabadságot, s eddigelé — úgy látszik — még sem igen jutott eszünkbe — min nem csudálkozhatni eléggé — hogy jó közlekedések nélkül nem igen szabad az ember.«³⁾

¹⁾ Falk. Sz. I. gróf és kora (1868.) 65. l.

²⁾ Az 1848. ápril 3-diki kerületi ülésen tartott beszédéből. Zichy A. Gr. Sz. I. Beszédei 572. l.

³⁾ Főrendi ülés 1840. márcz. 21-én. Zichy A. Gr. Sz. I. Beszédei 157. lap.

Legsürgősebb teendői közé a forgalom élénkítését sorozza : »mert minél könnyebb és szabadabb a circulatio, annál egészségesebb egy test, erőmű és ország.«¹⁾

Első küzdelmeit azokért az intézményekért vívja, a melyek a forgalom anyagi és erkölcsi biztosságának nélkülözhetetlen előfeltételei. Meggyőződése volt, hogy az országos forgalom föllendülésének nyomában fog járni nemcsak a nemzeti vagyonosság gyarapodása, hanem a nemzeti kulturának a felvirágozása is és hogy a szellemi élet élénkülése, karöltve a személyes érintkezések fokozódásával, a nemzetünket szétválasztó társadalmi ellentéteket is mérsékelni fogja.

Kiváló fontosságúnak látja Budapestnek igazi fővárossá alakítását, sőt ezt a teendők sorában egészen előtérbe tolja.

»Mert hogy a magyar, magyar szellemben és alkotmányos formákban, tenger bonyodalmai s ezer szétágazásai közt valaha is kifejttesse magát oly nemzeti magasságra, melyet nagyító üveg nélkül valósággal magasnak is lehessen nevezni, ha szíve, ha fővárosa nincs« — ezt soha felfogni nem bírja.²⁾

»Ezért — úgy mond — minden garas, melyet honunk szívére fordítunk, előbb-utóbb, de elvégre bizonyosan többet fog gyümölcsözni nemzetünk és alkotmányunk valódi hasznára, mint a honnak bármilly tájaira fordított forint, sőt tán még arany is.«

Budapestet teljesen az ország gazdasági, társadalmi és politikai központjává kell tenni; a nemzet szellemi és anyagi életének ütőerei innen kell hogy kiinduljanak.

Biztosítani kell azt a Duna árvizétől; hazánk elbonczolt részeit Budapesten álló-híddal egyesíteni kell; minden kitelhető módon emelni, kellemessé tenni és szépíteni kell fővárosunkat, hogy hivatásának teljesen megfelelhessen. Hogy hajlamból is lakhassák az emberek, ne csak kénytelenségből, »hogy legalább egykor azon vágyunk is, miszerint fejedelmünk is lakjék köztünk, több lehessen, mint phrasis és jámbor óhajtas.«

¹⁾ *Stádium* (1833.) 225. l.

²⁾ *Zichy. Gr. Sz. I. Hirlapi Czikkei* II. 317. és 318. l.

A közjogi kérdésekhez ellenben csak óvatosan közeledik.

Tudja, hogy terveit csak a bécsi kormány támogatásával, vagy legalább elnézésével valósíthatja meg és ezt kockára tenni nem akarja.

Kifejezett fajszeretete és gyorsan növekedő népszerűsége különben is gyanussá teszik a központi kormány előtt, pedig Ausztriával való vegyes házasságunkat a magasabb politikai szükség szempontjából itéli meg és az a meggyőződése, hogy »a magyarnak legkisebb nyomatéka sem lesz mindaddig, míg a nemzet fenéig meg nem barátkozik azzal, hogy a közbirodalommal feloldhatatlanul egybeházasítva vagyunk és hogy ekkép ezen kapcsolatban kell keresnünk és találnunk üdvöt.«

A közjogi kapcsolat akkori vadhajtásai azért az ő hazafias szívét is felháborították, a mint erről naplóinak számos lapjai tanúskodnak, de ez érzelmeket államférfiúi akarattal elfojtja és mert meggyőződése szerint »szélsőségek soha sem vezetnek célhoz«, »az engesztelésnek, capacitatiónak, kölcsönös érdek kimutatásnak és kibékítésnek«¹⁾ hirdetője marad.

Különben is »hitte hazánk anyagi és értelmi gazdagságát oly magas fokra emelhetni, miként tettleg a birodalom valóságos központjává válandunk, s bár eleinte észrevehetetlenül, de az idők folyama szerint mindinkább a mi érdekeink fognak a monarchia belkormányzásában és külviszonyaiban elhatározók lenni...«²⁾

Széchenyi ébresztő szavára a szunnyadó erők csakhamar föléledtek és a nemzet újjáalakulásának nagy munkája az egész vonalon serényen megindult. A mozgalom vezére azonban, a kinek addig csak a maradiság bajnokaival kellett küzdenie, de a ki eszméit maga is csak óvatos fokozatossággal óhajtotta a gyakorlati életbe bevezetni, a fejlődés során nem-sokára egyre növekedő ellenzékkel találkozik, a melynek zászláján a gyorsabb haladás reménye fénylett.

Széchenyi ekkor keserű, de hazafias kötelességének tartja az óvatos fékező hálátlan szerepére vállalkozni, — népszerűségé-

¹⁾ *Politikai program-töredékek* (1847.) 58., 161. és 111. l.

²⁾ *Kemény Zsigm. Még egy szó a forradalom után* (1851.) 71. l.

nek feláldozásával megkezdi a harczot az ellenzékkel és csakhamar szemtől-szemben áll későbbi legnagyobb ellenfelével, Kossuth-tal. Küzdelmei annál hevesebbé és elkeseredettebbé válnak, mentől inkább közeledni érzi a kivüle akkor még senki mástól előre nem látott végzetes összeütközés óráját, a melytől a nemzeti felvirágzás gyenge bimbóinak örökre való megsemmisítését féltette.

Ime az a mozgalmas háttér, a mely Széchenyi korszakos működésének képét kiegészíti.

A főcélja felé való törekvést Széchenyi mindazonáltal még leghevesebb politikai küzdelmei napjaiban sem tévesztette el soha szem előtt és jóllehet ezek következményeiül minden más törekvései elé is nehézségek gördültek, nemzeti újjászülésünk történetének még sincs egyetlen fejezete sem, a melyben az ő universalis lángesze és kifogyhatatlan tettereje mara-dandó üdvös nyomokat ne hagyott volna.

Tevékenységének javarészét mégis azoknak a műszaki alkotásoknak szentelte, a melyek mind az országos közlekedés kifejlődésének, mind a mezőgazdasági és ipari felvirágzásnak alapjait megvetették. E kedves működési körében találta meg zaklatott kedélyvilága még leginkább a pihenés mindinkább ritkuló óráit, a míg tragikus végzete egészen ki nem ragadta a küzdők sorából.

* * *

Széchenyi már ifjúkora óta nagy előszeretettel viseltetett technikai dolgok iránt, — ha magyar főúr helyett angol polgárnak születik, bizonyára korának egyik legnagyobb mérnökévé válik. Így is egész odaadással készült mindazokra a műszaki alkotásokra, a melyek programjának oly fontos tényezői voltak. Az élet iskoláját járta.

Már fiatalabb éveiben való barangolásain is felülkerekedett benne az ismeretgyűjtés vágya; sokat lát és tanul, a mit később haszonnal értékesíthet.¹⁾

¹⁾ 1815. deczember 15-én többek között például ez áll angolországi

Azontúl pedig, hogy nagy hivatásának öntudatára ébredett, külföldi utazásai már majdnem kizárólag a tanulmányoknak vannak szentelve; — a társadalmi érintkezést már csak összeköttetéseinek megővására ápolja, nappalai intenzív munkában folynak.

Különös előszeretettel a modern technika szülőházájában, Angliában tartózkodik. Fölkeresi a mérnöki építés nevezetes alkotásait: a hajózó csatornákat, a hídakat, valamint az akkor még csak gyermekkorukat élő vasútakat; hangyaszorgalommal gyűjti a mindezekre vonatkozó fontosabb technikai és gazdasági adatokat és jellemző vázlatos rajzokban rögzíti meg naplójában a látottakat.

Szorgalmas látogatója a gyáraknak is, a hol a gépészet körül keres tájékozást. Figyelemmel kíséri az idevágó irodalmat, — szinte szakadatlanul tanul és a technikai ismereteknek oly tárházát gyűjti, hogy messze túlelmerkedve a dilettantismus rendes színvonalán, világos képet nyer a technika sokoldalú eszközeiről és a műszaki kérdésekben helyes ítéletre tesz szert.

Nem vált mérnökké, a szónak közönséges értelmében, a mint hogy jogi tanulmányai sem avattak hivatásszerű jogtudóssá.

Mégis ő veti meg alapját hazánk összes műszaki alkotásainak, a minthogy ő kezdeményezte az elavult jogállapotainkból való kibontakozást is.¹⁾

Mérnök és jogász volt ő együttesen a szónak magasabb értelmében; e két irány az ő államférfiúi valójában összhangzatosan egyesült; e kettős minőségében szolgálta mindvégig nemzeti felvirágzásunk nagy érdekeit.

utazására vonatkozó naplójegyzetei között: »Sonderbar ist aber auch, wenn ein Huszaren Rittmeister 3 Stunden alle Tage, nicht nur von Maschinisten, aber von deren Arbeitern selbst theoretische und praktische Prelection nimmt und in der Früh von Baum-Öhl und auf den Abend von Eau de Rasumofsky träufelt...«

¹⁾ Vécsey T. »Széchenyi és a magyar magánjog« 1894.

I.

A lánczhíd.

Széchenyi tevékenységének egyik kimagasló eredménye, köztudomás szerint, a budapesti lánczhíd, a melylyel majdnem megszakítás nélkül egész nyilvános életén át foglalkozott.

Régen érzett bajon segített, régi hiányt fedezett ő e híd megalkotásával, mert az a hajóhíd, a mely annakelőtte a Duna két partját fővárosunkban összekötötte, ugyancsak kezdetleges közlekedési eszköz volt. Nemcsak mert napközben ismételten felnyitották, hogy a hajókat átbocsássák, de főleg azért, mert a téli hónapokban egészen ki kellett akasztani, hogy a jégzajlás el ne hordja. Ilyenkor — átlag mintegy 3 hónapon át — a két part közötti közlekedés, ha a jég be nem állott, csak csónakokkal, illetőleg kompokkal történhetett, sőt néha — veszedelmes jégzajlaskor — napokig, sőt hetekig teljesen szünetelt.

Bizonyára sokan sinylették az ebből eredő hátrányokat és pedig nemesak a főváros lakosai közül, mert a folyam által szétvágott országrészek közötti forgalom javarésze, úgy a posta is, itt kelt át a Dunán: a baj tehát valósággal országos volt. A sors gondoskodott arról, hogy a közlekedés bizonytalanságának káros következményei magában a fővárosban is kézzelfoghatóan érezhetőkké váljanak; — mindenki átláthatta, hogy ily viszonyok között nagyobb föllendülésre számítani nem lehet. Csakis akkori szegényes viszonyaink és a feladatnak nem közönséges műszaki nehézségei okozták, hogy a kibontakozás mindenki előtt szinte lehetetlennek látszott és hogy már réges-régen nem törekedtek helytálló híd építésére.

Széchenyi még katona korában foglalkozott e bajjal, sőt átlátva annak nagy jelentőségét, már 1821-ben tényleg felajánlotta esztendei jövedelmét az álló hídra, de szavának akkor még semmi súlya sem volt.¹⁾ Katonáskodása közben nem is lett volna módjában a kérdést dűlőre vinni.

¹⁾ Naplójegyzetei szerint egyik téli utazása közben 1821. január elején Budára érve, erőlteti az átkelést. Kocsiját mindenestől a dereg-

A nyilvános pályára lépve, 1828-ban kezd újból foglalkozni az álló híddal, hogy annak ügyét azután már soha többé el ne ejtse.

A közvetlen impulsust erre gr. *Sándor Móricz* igen hazafias szellemű levele szolgáltatta, a ki Széchenyi évek előtti eszméjét felkarolva, szintén érdeklődni kezdett a híd iránt, Pesten erre vonatkozó adatokat gyűjtött és londoni tartózkodása alkalmával *Brunel* akkori híres angol mérnökkel már a híd építéséről is tanácskozott.

A szóban forgó levélben¹⁾ felkéri Széchenyit azon részleteknek beszerzésére, melyekre *Brunel*-nek még szüksége volna, hogy a hídról tervet és költségvetést készíthessen.

Széchenyi igen felbuzdul e levélen; annak jeléül veszi, hogy a jó mag, melyet elhintett, jó talajra is talált; József nádor közvetítésével megszerzi a kívánt adatokat és a következő év derekán már bemutatthatja a nádornak a híd első vázlatos tervrajzát.²⁾

lyére teszik s embereivel együtt 25 forintért átviszik. Negyed órával később már ágyúszó jelzi a jég elindulását. Egy évi jövedelmét — úgymond — szívesen feláldozná azért, hogy álló híd legyen a Dunán!

A hírneves ellenzéki követhet, *Nagy Pál*hoz intézett egyik későbbi levelében (L. *Majláth*. Gr. Sz. I. Levelei I. k. 142. l.) a gróf visszaemlékezik erre az esetre és hozzáteszi, hogy akkor tényleg felajánlotta esztendei-jövedelmét az álló hídra, de »szava akkor épen nem hallatott.«

¹⁾ Az 1828. július 30-ról kelt levél eredetije az Akadémia Széchenyi-Iráttárában van. T. k. ezeket írja: »Der Gedanke, dieses Project einst ausgeführt zu sehen, macht mich schon froh, wie glücklich würde ich erst seyn, sollte dieses Werk, welches so grosse Vortheile dem Handel unseres Landes gewähren würde, wirklich zu Stande kommen.« Széchenyi e levelet Fiuméből haza térve kapta kézhez. Naplójában erre vonatkozólag a következők állanak:

1828. szeptember 3. »Empfing ich von Sándor einen Brief aus London, mit verschiedenen Fragen des Brunel... Dieser Fall montirte mich sehr. Gott sey Dank, — es greift um sich, das Gute, was wir sinnen.« Széchenyi e levélről megemlékezik Wesselényihez másnap intézett levelében is. L. *Majláth*. Gr. Sz. I. Levelei I. k. 85. l.

²⁾ *Széchenyi Napló*: 1828. szept. 16. »Bei dem E. H. Palatinus, wegen der Brücke für Brunel gewesen.«

1829. június 30. »Zum Palatin, mit dem Plan der Brücke.« Az

Egy darabig azonban még a *Hitel*-nek megírása foglalja el és egyéb dolgain kívül közbeesik még első aldunai utazása (1830), majd meg a cholera (1831), a mely a közlekedést az egész országban megszakítja és Széchenyit is arra készíti, hogy Czenkre visszavonuljon. Csak 1832 elején jut hozzá, hogy ismét az álló híddal foglalkozhassék, a melylyel *Sándor* gróf időközben már egészen felhagyott.

A híd eszméjével ekkor a nyilvánosság elé lép¹⁾ és egyesületet alakít »mindazon nehézségek kinyomozására s meggyőzésére, melyek eddig fővárosaink szorosb egybekapcsoltát hátrálák.« A Híd-Egyesület megbízásából Pest-megyéhez fordul, a hol a híd eszméje pártolásra talál.²⁾

Ugyanazon év augusztus havában Németországon és Belgiumon át Angliába indul a hidak tanulmányozására, *Andrássy* György gróf tázaságában, a honnan 3 hónapot meghaladó távollét után gazdag eredménynyel tér haza,³⁾ s útítársával közösen benyújtja a Híd-Egyesülethez jelentését, a melynek minden során *Széchenyi* tolla érzik.⁴⁾

Akadémia Széchenyi Irattárában meg van Brunel eme vázlatos tervrajza is, az erre vonatkozó műszaki jelentéssel együtt. A vázlat 5 nyílású függő hídat mutat. A lánczok és egyéb szerkezeti vasak súlyát Brunel 3.500,000 fontra, ezek költségét pedig felszereléssel együtt 20,000 font sterlingre becsüli. Annak a kérdésnek az eldöntését, hogy lehet-e 3 vagy 4 híd-pillért kár nélkül a folyam medrébe állítani, a honi mérnökökre bízta és azt írja, hogy úgy a pilléreknek, mind a hídpályának a költségeit ez utóbbiak határozzák meg.

¹⁾ Sz. N. 1832. február 10. »Die zu bauende Brücke in Anklang gebracht.«

²⁾ Sz. N. 1832. június 12. Sitzung wegen der Brücke. Ich soll eine Instanz desshalb an das Comitат einhändigen.

1832. június 14. Congregation. — Brücke geht durch.

³⁾ Ez utazás naplója igen részletesen van közölve *Zichy*. »Gr. Sz. I. Külföldi úti rajzai és feljegyzései« című munka 375—403. lapjain. Az eredeti naplóban a szöveg számos vázlat-rajzzal van kiegészítve és azok az adatok, a melyeket Sz. a jelentésben felhasznál, feltűnőbben vannak megjelölve.

⁴⁾ Gróf Andrássy György és gróf Széchenyi Istvánnak a budapesti híd-egyesülethez irányzott *Jelentése*, midőn külföldről visszatérének. Pozsony, 1833.

A híd eszméjének akkor még csak a lelki szegényekkel, és a mindenben akadékoskodók seregével kellett küzdenie, a kik a roppant költségű hídban csak a két város lakóinak látogatásait kényelmesebbé tevő eszközt látták és a kiknek rövid látása nem volt képes felfogni, »melly erőre nevednék hazánk elmulhatlanul s ez által a királysзék, ha Buda s Pest és honunk Dunaszakította részei egybeforradnának s a haza szívében minden Szép, Nagy és Dicső versengve fejlődne ki a Nemzetiség gyám istene alatt!« A kik azt hangóztatták, hogy »mi haszna volna a hídnak utak előtt; miért kellene hídat építeni, mielőtt a Duna regulázva nincs; mit használna a híd kereskedés nélkül, kereskedés mikép fejlődhetnék a határvám súlya alatt stb.«

Az e fajta ellenvetésekkel könnyű volt Széchenynek a »Jelentés«-ben elbánni és az építés időszerűségét is kimutatni azzal, hogy »kivált mostanság, midőn országgyűléseink Pesten tartása végett kéretik meg a legjobb Fejedelem, egy tárgy sincs, mellyben annyi kívánat egyesülne, mint egy híd-építésben, melly honunk két testvér városát örökre egybekapcsolná; mert ezt kívánja némi álbölcseket és éneseket kivéve, Budapest minden lakosa; ezt óhajtja honunk minden polgára, ki holnap s holnaputánál messzebbre tekint; ezt várja végkép a' Jelenkor 's korszellem, melly valóban többé nem fogja tűrhetni, hogy egy folyam által annyiszor ketté legyen szakítva honunk 's annak szíve.«¹⁾

Igen, ez a nyilvánvaló közérdek az, a mi Széchenyit oly kitartással az álló híd megvalósítására ösztönzi, mert ez az általánosan elismert közérdek teszi lehetővé, hogy a már magában is nagy és hozzá méltó feladatot egy még sokkal nagyobb összefűzhesse, hogy t. i. azzal egyúttal a közteherviselés nagy elvét, a nemzeti felvirágzásnak ezt a biztos kulcsát, életre kelthesse.

Az építés költségeinek fedezéséről szólva ugyanis, a Jelenítés ismerteti ennek különféle lehetőségeit, többek között azt

¹⁾ *Hídjelentés* 104. l.

a módot is, a mely utóbbi külföldi utazása közben agyán átvillant,¹⁾ hogy t. i. a híd építését pusztán a nemesség viselje, a költségek régebben szokásos szabad megajánlása útján. Reámutat azonban egyúttal ennek czélszerűtlenségére is, mert ha lehetné is ily módon ezt az egy hídat kiállítani, bizonyára lehetetlen lesz mindazokat az alkotásokat örökös liberum oblatum-okkal megvalósítani, a melyek az álló híd nyomában okvetlenül keletkezni fognak, mert az »egy oly varázslatu példa lesz, melly ellenállhatlan ébreszti fel azon nemzet-dicsőítő közszomjat, melly Dunánkat 's többi folyóinkat regulázni 's azokat a' tengerrel összekötni vágya; Ludovica útjára vasutat rakna; mocsárinkat szárítná; egész hazánkat vízcatornákkal kapcsolná össze; minden folyóra hídat vonna; Pestből kikötőhelyet búbájolna, hová csak egyetlenegy Tiszából jövő csatorna-ásás után kikeletkor legolcsóbb s legjobb úton, melylyel a Teremtő megáldá, Tokajból, Aradról, Zimonyból, Eszék-ről, Sziszekről, Bécsből, sőt még Konstantinápolyból is bátran jöhetne a most annyira kifejtett gőzhajó stb.«²⁾

Kifejti azután, hogy jövedelmet ígérő beruházásoknak vannak más biztos és mindenütt alkalmazható módjai, t. i. a jövedelmükre alapított részvényes társaságok, vagy nemzeti kölcsönök — Széchenyi szavaival élve, az Actia- vagy Bank-systema —: a szabad megajánlásokat tartsa fenn a nemzet inkább az oly tárgyakra, »melyek tisztán csak lelki dividendát nyújtanak, mint Játékszín, Ludoviceum, Museum, polytechnikai, festési, hangászi stb. Intézetek alkotására, a melyekre a Bank-systema *közvetlen* nem ér semmit, — hanem ott már hazafiság, anyaföld bálványozás kell ...«

¹⁾ Sz. N. 1832. szept. 7. »Zu W. Clarke (?) ganz nahe bei der Hamersmith Brücke, der sie gebaut. Eine Spannung 65 Klafter, ausserdem zwei Vorwerke auch im Wasser, das Ganze quasi 80—90 Klafter. Wie es da stehet, kostet nicht ganz 44,000 L., dies erhob mein Herz hoch, lange hatte ich dies bittere süsse Gefühl nicht —! In einer Aufwallung ganz allein der Adel zahlen und Alles frey. 10 proc. als Reparatur auch der Adel. Eine Comitée die das besorgt und von angehäuften Capitalien was anderes.

²⁾ *Híd-Jelentés* 67. és 106. l.

De hogy a hídra a »Bank-systema« alkalmazható legyen, ehhez elegendő jövedelmet kell részére biztosítani, mert a hajóhíd addigi évi jövedelme — átlag 40,000 forint — erre merőben elégtelen.

A jövedelem ezen okvetlenül szükséges megszorítása a vámnak mérsékelt felemelésén kívül — váltópénzről pengő-pénzre, a mi még senkit sem fogna a híd használatától visszattartani — könnyűséggel elérhető, »ha azon *mindenki*, legkisebb kivétel nélkül is fog vámot fizetni.«

E keresetlen, egyszerű szavakkal vezeti Széchenyi az egyenlő teherviselés nagy elvét a közvélemény elé, egyelőre még legszerényebb alkalmazásában, a nemesség vámmentességének ideiglenes felfüggesztése képében, — legalább addigra, míg a hídépítés költségei törlesztődnek.¹⁾

Széchenyi messzeható terveiben a hídvám mindenkit kötelező fizetése csak első kezdete volt a nemességi adómentesség megszüntetésének.

Megírta már korábban, hogy »nincs igazságosb mint mindenkinek az ország terhei viseléséhez járulása; s míg csak egy rész visz terhet, a másik nem, vagy egyik sokkal többet visz a másiknál, vagy egy rész azon terhet, melyet valaha jobbadán maga vitt, időforgás által segítve vagy kényszerítve, másra tolá: mindaddig nincs valódi összhangzásban, s így beteg, gyenge a haza.«²⁾

De jól tudta Széchenyi azt is, hogy ennek a nagy elvnek azonnali teljes életbeléptetése akkor még a lehetetlenséggel volt határos, hogy előbb a nemességet a vámfizetés enyhe alakjában lassanként kell szoktatni a jogegyenlőség gondolatához

¹⁾ A hídépítésnek az egyenlő teherviselés elvével való összekapcsolását Széchenyi különben már régebben elhatározta. T. k. a már két évvel korábban (1831.) megjelent *Világ* 161. lapján ezek állanak: »Nekem, egy másokhoz képest igen felvilágosodott úri ember csak újabb időkben azt mondá: inkább várok három napig Pesten, vagy jeget törve csónakázom Budára, hogysem én vámot fizessek a hídon, habár fényes aczéلبul lenne is . . . Nem akart hídtul vámot fizetni a honfi: a mi azon időben, mert egy Buda s Pest közti híd volt akkori »álmom«, igen-igen elszómorított.«

²⁾ *Világ* (1831.) 120. l.

és hogy a főczél kiküzdése majdan könnyebb lesz, ha a kézzel-fogható példára hivatkozva lehet majd rámutatni a nemesi kiváltságokról való lemondással elérhető nagy nemzeti czélokra.

Jól tudta azt is, hogy a vámfizetés a nemesség között akkor még oly gyűlöletes valami volt, hogy arra vonatkozó javaslata a leghevesebb ellenzésre fog találni és azért meleg és meggyőző szavakkal igyekszik már a »Jelentés« során bebizonyítani, »hogy szabad határozás okozta nagyobb és új kellemekért, nagyobb és új terheket vennünk magyar nemesi vállainkra nemcsak nem ellenkezik alkotmányunk valódi lelkével, hanem azt kifejtván, az igazi szabadságnak legmélyebb talpköve lesz.«¹⁾

E magasröptű fejtegetéseivel szemben, a melyek alapján a hídépítés költségeit *nemzeti kölcsön-papírral* javasolja beszerezni, szinte csökken tisztán műszaki részének érdekessége, pedig ez nemcsak a hídépítés akkori fejlettségének színvonalán áll és mint ilyen maradandó történelmi beccsel bír, de oly kérdésekkel is foglalkozik, a melyek ma sem veszítették el érdekességüket.

Elsőben közli a meghallgatott hídszakértőkhöz, névszerint Tierney Clark, Telford, Odgen, Hartley, Wright és Walker mérnökökhöz intézett és az ügy velejéig ható kérdéseket és az ezektől nyert feleleteket. Ezek alapján megnyugtatta a közönséget az iránt, hogy az elterjedt balvéleménynyel szemben igenis lehet oly hídoszlopokat építeni, a melyeket a Duna alá nem moshat, sem a jég el nem hordhat és a melyek rendkívüli áradást sem okozhatnak, ha a híd helyét jól megválasztják és nagy nyílású, — minél ritkább oszlopú — hídát alkalmaznak.

Összehasonlítja azután a fa- és kőboltú hidak, valamint a vasboltú és a függő lánczhidak jó és rossz oldalait és arra a következtetésre jut, hogy függő lánczhídat kell építeni, ezek ringása és gondos felügyelete daczára, mert az ily hídaknak az a nevezetes elsősége van, hogy legtágabb nyílásra vonhatók és így víznek s jégtorlatnak keveset állnak útjában.

A híd helyére nézve úgy nyilatkozik, hogy a hajóhíd régi

¹⁾ *Híd-Jelentés* 79. l.

helye — a mai Deák F. utca vonala — nem kedvező, »mint-hogy a feljárók, melyeknek legalább is 3 öl magasságúaknak kell lenni, helyet kívánnak, és pedig ott irányilag olcsón nem találkozik, hol sok és jól épült házak állnak már.«

Semmi esetre sem volna tanácsos a hídát a Duna szorította felett — Pest akkori középpontja táján — építeni, »mivel ott egyetlen oszlop is okozhatna némi kárt; egy ívre pedig hídát építeni egész Britanniában senki sem javasla.«¹⁾

Ime a mai eskütéri híd sok port felvert kérdése, hatvan év előtti világításban.

Önkényt következett a mondottakból, hogy Széchenyi a lánczhíd helyét feljebb kereste, a Duna szélesebb részén, arra felé, a hol az végre fel is épült.

A »Jelentés«, a mely záró-szavaiban országos küldöttségnek a kinevezését is megpendíti, a nemzet haladni vágyó részében a lehető legkedvezőbb fogadtatásra talált és a híd későbbi létrejötte körül mindenben irányt-adó befolyást gyakorolt.

Elhallgattak a kishitűek és kétkedők is, de annál veszedelmesebb ellenfele támadt a híd tervének azok között, a kik *Cziráky* Antal gróf országbíróát követve, a javasolt módon építendő hídban, mint a törvény előtti egyenlőség felé vezető első lépésben, az alkotmány veszélyeztetését látták, annyira, hogy az országbíró később azt a napot, a mikor a nemesség vámmmentességének felfüggesztése a budapesti álló-hídra nézve csakugyan határozatba ment, elnevezte az ősi magyar alkotmány temetése napjának.

Széchenyinek éveken át tartó erős küzdelmébe került, hogy a hídát *Cziráky* és társai ellenére létrehozassa, — egyelőre azonban az ügyek még elég biztatón indultak.

Pest városa választott polgárságánál, mely testület később még sok bajt okoz, nem képes ugyan kedvező eredményre jutni,²⁾ de a megyékben a hangulat kedvező és a követekhez jó utasítások érkeznek.

¹⁾ *Híd-Jelentés* 60., 17. és 61. l.

²⁾ *Sz. N.* 1833. június 12. »Sitzung in der Wahlbürgerschaft.

1833. június 26-án *Dubraviczky*, Pest-megye követe, a pozsonyi diéta kerületi ülésén már azt indítványozza, hogy a híd ügyeinek előkészítésére bizottságot küldjenek ki,¹⁾ mely indítvány az országgyűlésen határozatba is ment. A kiküldött bizottság már 1833. november 22-én velejében egészen hozzájárult Széchenyinek a végrehajtásra vonatkozó, a Jelentésben kifejezett véleményéhez azzal az egy módosítással, hogy a híd jóvedelmezőségében rejlő kockázat elkerülésére, valamint a fenforgó egyéb hazai körülményekre való tekintettel annak építése ne nemzeti kölcsön útján történjék, hanem valamely vállalkozó részvényes társaságra bízassék.²⁾

Széchenyi időközben átvette az aldunai munkálatok vezetését és ezek érdekében hű munkatársával, *Vásárhelyi* Pál mérnökkel, ismét tanulmányi útra indul Angliába, de azért a híd ügyét³⁾ sem téveszti szem előtt. 1834. május 1-én tér vissza Pozsonyba, a hol fáklyás zenével fogadják. Az országgyűlés a híddal csak ez év végén foglalkozhatik.

Széchenyi tömérdek egyéb dolgai mellett minden követ megmozgat a híd érdekében, míg végre azt az elégtételt élvezheti, hogy 1835. január 13-án a kerületi ülésen a vámfizetés elvét nagy többséggel elfogadják. Sokan magasztalják, a főherczeg-nádor is kitünteti.⁴⁾

Ich machte 3 Propositionen: 1. Brücke. 2-o Verschönerung. 3. Wettrennen. Kälte für Alles. In den 2 ersten Objecten quasi nichts entschieden.

¹⁾ *Sz. N. 1833. június 26.* »Circl. Dubravitzky macht den Vorschlag eine Regnicolar Deputation zu benennen, um den Brücken Jelentés etc. zu untersuchen. Allenthalben kommen gute Instructionen. Es geht besser, als man glaubte.

²⁾ *Az 1833/4. Országgyűlés Írásai* II. kötet 400—404. lapon. A VI. kötet 64. és 65. lapjai közé iktatott 103. lapon.

³⁾ *Sz. N. 1833. decz. 27.* »Strassburg. Renouard Bussiéres meine Briefe abgegeben. Er würde die Brücke zwischen Ofen u. Pest... aber nicht ohne Garantie der Regierung (!) Im Falle die Ungarn gegen Oesterreich revoltirten..., unvorhergesehene Fälle des Krieges etc. Der Canal, der den Rhein mit der Rhone vereinigt, kürzlich fertig.

Márcz. 26. »Mit By u. Vasárhelyi bei den Renniés. Theure Leute. (Híres hídmérnökök. Feltételeik a naplóban részletesen feljegyezték.)

⁴⁾ *Sz. N. 1834. decz. 29.* »Brücken Angelegenheit in einer Confe-

A főrendi ülést megelőző tanácskozáson heves összetűzése van Czirákyval, de magán a január 24-én tartott ülésen már csak pár szóval ajánlja a vámfizetés kimondását, mert az álló híd csak így és máskép nem lehetséges és a szavazásnál nagy örömeire elnyeri a többséget.¹⁾

Széchenyi Pestre siet, hogy a választott polgárság ülését befolyásozza; de február 6-án már ismét Pozsonyban van, a hol a két tábla a híd ügyében egyetértőleg határoz és a már kiküldött országos bizottságot megbízza a híd-vám jegyzékének kidolgozásával, a fennálló hajóhíd jövedelmének kikutatásával és a városoknak ennek fejében nyújtandó kárpótlás iránti javaslat megtételével.²⁾

renz bei Balogh durch Bei der oberen Tafel schwerlich wegen Cziráky.«

Deczember 30., 31., január 1. ».... Gebe ich mir viel Mühe wegen der Brücke.«

1835. január 7. »Abends Herberge. Brücken Angelegenheit beschlossen.«

Január 8. »Erzhzg spricht sehr viel mit mir, gescheid. Ladet mich zum Essen ein. Arbeite für die Brücke.«

Január 11. »Alle Tage arbeite ich bloss und bloss für die Brücke, oder besser gesagt, dessen Princip.«

Január 13. »Brücke in der Circular Sitzung. Das Princip des Zahlens geht mit grosser Majorität durch. Alles erstaunt. Mein Sieg sehr gross. In der Sitzung viel Lob etc. für mich, aber auch offenbare Widersacher. *Nagy hazafi* *világos Pista* sind meine Namen. Personal: Ich gratulire etc. — glaube, geht ihm nicht von Herzen.«

Január 14. Zum E. H. berufen. Il commence à croire que je suis quelque chose.

¹⁾ *Sz. N. 1835. január 23.* »Conferenz über die Brücke. Ich so violent. Mich mit Cz. auf immer entzweyt. Gott kann man mit solchen Menschen ... in der Civilisation einen Schritt vorwärts machen.«

Január 24. »Heute wird die Sache entschieden seyn. (Ezt reggel írja, — később): Nur einige Worte gesprochen. Ging glücklich durch, — nach der Tabelle: (Felsorolja mindazokat, a kik a főrendeknél mellette és ellene szavaztak. Az érdekes névsort lásd *Zichy A. Gr. Sz. I. Naplói* című munka 261. l. A gróf felszólalása közölve van *Zichy A. Gr. Sz. I. Beszédei* 120. l.)

²⁾ *Sz. N. 1835. január 31.* »Sitzung in der Wahlbürgerschaft. Brücke u. ung. Theater so wie ich gewünscht.«

Február 6. »Sitzung in beiden Tafeln. Brücke gänzliche Einigkeit u. Deputation ernannt.«

Az országgyűlésen nem sikerülvén a vámfizetés elhatározását megakadályozni, az ó-conservatívek más útát keresnek az ősi alkotmány megmentésére és arra törekcszenek, hogy a kimondott elvnek legalább életbeléptetését megghiúsítsák.

Ez az alkalom pedig a fővárosok hídjogának megóvása czímén önkényt kínálkozott.

A hajóhídnak, melyet Mária Terézia királynő annak idején a fővárosoknak ajándékozott, okvetlenül az állóhíd vállalatának tulajdonába kellett átmenni, hogy azt szétbontani lehessen, mert különben a kiváltságos osztályok továbbra is a reájok nézve vámmentes hajóhídon jártak és e miatt az álló híd jövedelme elégtelen maradt volna. Oly törvényünk azonban, a melylyel a hajó-híd tulajdonjogát tekintettel a közczélra, a fővárosok akarata ellenére is, kisajátítani lehetett volna, akkor még nem létezett: nyilvánvaló tehát, hogy a városok a hozzájárulás megtagadásával az álló-híd létrejöttét alaposan megakaszthatták.

A dolog a pesti polgárság részéről nemsokára ide is fejlődött, noha eleinte a hangulat, mielőtt még a jelzett befolyások érvényesültek, itt is kedvezőnek mutatkozott.

Széchenyi három tekintélyes pesti polgárral, Kovásznai Kovács Zsigmond, Tüköry József és Kappel Frigyessel szövetkezve hozzáfog a részvényes társulat megalakításához, a melybe óvatos előrelátással Pest városát is belevonni törekszik.¹⁾ 1835. febr. 17-én társaival együttesen kérvényeket intéz mindkét város tanácsához és választott polgárságához, a melyekben a híd ügyét jóakarataukba ajánlja és pár nappal reá még a pesti választott polgárság ülésén is többséget nyer, sőt e napon még éjjeli zenével is ünneplik. A nyár folyamán beáll azonban a ked-

¹⁾ Sz. N. 1835. febr. 13. »Sitzung in der Brücken Comission. Auf dem Stadthaus in Pesth. Ich machte den Antrag 300 Actien zu nehmen à 500 fl. C. M.«

Febr. 16. »Die Brücken Entreprise auf uns genommen. Ich, Kovács Zsigmond, Tüköry, Kappel.«

Febr. 21. »Wahlbürgerschaft Sitzung. Ging alles durch, wie ich gewollt. Kolb gegen mich. Votisation. Er 20 ich 56 Stimmen.« Éjjeli zene. Az említett folyamodvány szövege közölve van a Török Jánostól 1858-ban kiadott Hunnia függelékében, a 142. lapon.

vezőtlen fordulat. Értesül arról, hogy Cziráky tenni fog ellene és hogy *Kolb* János közgyám és befolyásos polgár szintén kézzel-lábbal ellene dolgozik.¹⁾

Széchenyi szövetségeseket keres és József nádort felkéri, hogy a pestiekre hasson, míg a budaiak megnyerését barátjára Sándor Móricz grófra bízza.²⁾

Lépéseit Budán siker koronázza, a város tanácsa augusztus 5-kén tartott ülésén beleegyezését adja tulajdonjogának átruházásába, az eddigi hídjövedelemnek megfelelő kártalanító tőke ellenében.³⁾

Pesten azonban az ügy sokkal lassabban halad. Itt a híd ügyét mindinkább szenvedélyesen tárgyalják, úgy állítva oda a dolgot, hogy az országgyűlés, illetőleg a nemesség, egyoldalú határozattal, a polgárságnak őseitől öröklött jogait elvenni akarja és hogy ezzel szemben a polgárságnak az a kötelessége, jogát nem ajándékozni oda az országnak, hanem inkább arról gondoskodni, hogy az csorbíthatatlanul gyermekeire szálljon. A választott polgárság 1835. deczember 17-én még beadványt intéz a tanácshoz, hogy Ő Felsége elé küldöttség járuljon és »térhajtva esedezzen, hogy a tövénczikkely legfelsőbb jóváhagyását megtagadva, a várost minden károsodás ellen védeni és kiváltságos Igazai élésében megtartani méltóztasson.«⁴⁾

¹⁾ Sz. N. 1835. június 11. »Nachmittag Brücken Sitzung; Her-telendy — welcher Stolz: »Cziráky fog tenni ellene, a két várost nem lehet kényszeríteni, elmegyen a felség elibe, mert mint Judex Curiae kötelessége.«

Július 26. Takátsy: »Kolb arbeitet mit Hand und Fuss gegen Sie.« Ich fühle mich indignirt. Dieser rüddige Hund. Aber Geduld. (Elmegy számos polgárhoz, hogy azokat a hídnak megnyerje.)

²⁾ Majláth. Gr. Sz. I. Leveli II. k. 65., 66. és 73. l.

³⁾ Sz. N. 1835. augusztus 7. »Ich gehe mit Waldstein nach Ofen zu Sándor, der Alles durchgeföhrt. Ich umarme ihn, bin ausser mir vor Freude.«

Majláth. Gr. Széchenyi I. Leveli II. k. 77. l.

A részletes feltételek a budai tanács jegyzőkönyvében közölvék. (Akadémia Széchenyi Irattára.)

⁴⁾ Majláth. Gr. Sz. I. Leveli II. k. 89. és 111. l.

A szóban forgó beadvány másolata az Ak. Széch. Irattárában van.

A tanács azonban ehhez hozzá nem járúl, hanem 1835. december 21-én tartott ülésében végre elvileg beleegyezik a tulajdonjognak megfelelő kártalanítás ellenében való átengedésébe.

Ezzel elmúlt egy más természetű veszedelem is, a mely a hidat a pesti polgárság részéről fenyegette, mert az az indítvány is fölmerült, hogy maga Pest városa vállalja el a híd építését. Ez viszont a nemességet riasztotta volna el az ügytől, mert ez csakis országos híddal szemben állott reá kiváltságának felfüggesztésébe, az akkori felfogások között azonban magát a városi polgárság tulajdonát képező hídon a vámfizetésre semmi esetre sem kötelezte volna.¹⁾

Időközben a pozsonyi diéta kerületi ülésein a hídvám dolgában történt megegyezés után, a hídra nézve a kisajátítás jogát is nagy többséggel elfogadták. Czirákyék most a diétán oda törekszenek, hogy a főrendek erre vonatkozó határozata elhalasztassék, a mi, tekintettel az országgyűlés közelgő bezárására, a híd ügyének alapos elodázását jelentette volna. Széchenynek minden erejét meg kell feszíteni, hogy a híd ügyét befejezésre juttassa. 1836. február 22. és márczius 28-án a főrendek ülésén fel is szólal a kisajátítás dolgában. A két tábla közötti izenetek és viszonzizenetek egymást váltják, míg végre az országgyűlés legutolsó napjaiban a hídra vonatkozó 1836. évi XXVI. törvénycikket egyértelműleg elfogadják és a végrehajtással megbízott »országos állandó küldöttség« tagjait megválasztják.

A hosszas tárgyalások közben az álló híd kérdése hol jól áll, hol elbukással fenyeget. A politikai viszonyok is elborúlnak.

Széchenyi hónapokon át a legnagyobb izgatottsággal lesi

Kolbot, a mozgalom vezetőjét, 1836. január elején fáklyás zenével ünneplik. Széchenyi erre nézve ezt írja: »Man sollte nicht glauben, dass man im 19-ten Jahrhundert in Pest einem Vormund eine Musik geben könne: weil er hindert, dass der Adel zahle und endlich eine Brücke zwischen Ofen u. Pest gebaut werde.« *Majláth. Gr. Sz. I. Levelei* II. k. 231. lap.

¹⁾ *Majláth. Gr. Sz. I. Levelei* II. k. 173. és 218. l.

a híd ügyét, naplói és levelei telvék erre vonatkozó észrevételekkel.¹⁾

¹⁾ Sz. N. 1835. október 19. »Seitdem ich Cziráky meide, nähert er sich mir. Brücken Deputation. Ich glaube wir expropriiren Ofen und Pest.«

November 5. »Im Zirkel kommt Bernat's Antrag, ein allgemeines Expropriations Gesetz vor. Wird im Allgemeinen verworfen. Spezial (für die Brücke.)«

November 7. Zirkel in der Brücke. Brillant durchgegangen.

November 21. »Bei Tini (Grassalkovich herczegné), die sich ganz ungemein über Queens Artikel freut, der im Temps Mardi 10. Novemb. 1835. vorkommt, — mich mit Mett. (Metternich herczeg) sehr compromittirt und Ursache seyn kann, dass die Brücke u. eine Menge Dinge fallen, die auch jetzt schon auf schwachen Beinen stehen.«

1836. február 22. »Expropriat. geht durch. Bravo bravissimo. Ich viel u. passable gesprochen. Cz. . . . y sehr freundlich u. ich sehr kalt.«

Märzcius 10. »Brücke steht schlecht.«

Märzcius 28. »Expropriation geht tant bien que mal durch.«

Märzcius 29. »Brücke ganz passable durch bei uns« (a förendeknél).

Ápril 18. (A híd a rendeknél keresztül megy.) »Nagy fáradsággal került, Istenem mennyi önmegtagadás kell mindezekhez.« Zichy. Sz. I. Napló 258. l.

Ápril 21. Brücke bei uns, der E. H. (József főherczeg-nádor) forcirt, — ging durch. Ich zum E. H. gleich nach der Sitzung. »Es war vortrefflich etc.« »Ja lieber Gr. Széchenyi Vortel treibt's Handwerk.«

Ápril 22. »Brücke bei uns. Cz. d. gegen . . . ich ihn herunter gemacht, beinahe verdorben. E. H. aber noch mehr. Vay Miklós reparirt. Cz. ganz verblüfft.«

Ápril 23. »Sitzung den ganzen Tag. Meine Brücke wackelt. E. H. sprach mit R. (Reviczky kanczellár). Ich schrieb an Majláth. Ganz müde und matt von Intriguiren. Bei Mednyansky, Bartal, Szerencsy etc. — wie schwer ist's Etwas Gutes zu stiften!

Die Brücke wurde wieder liegen gelassen. Nie aufhörende Spitzbüberey.

Ápril 24. Brücke geht ganz durch, wird Abends expedirt.

Ápril 27. Ich zittere, meine Brücke! Vertheidige es mit Muth u. Umsicht.

Ápril 28., 29., 30. Alles auf die Spitze gestellt. Gährung. Meine Brücke — auf einem Haar hängend.

Május 1. Die Brücke geht in Folge einer vernünftigen k. Resolution brillant durch.

1836. márczcius 28-án tartott beszéde közölve van: Zichy A. Gr. Sz. I. Beszédei 132. l.

Közben még egy más fajta nehézséget is el kellett Széchenyinek hárítani, hogy a nemesi vámkiváltság felfüggesztésére mindkét táblán mutatkozó hajlandóság az utolsó perczben meg ne döntessék. A törvényjavaslatban ugyanis a nemesség vámkötelezettsége úgy volt kifejezve, hogy a »hídvámot kivétel nélkül *mindenki* fizetni tartozik«, mely szavak alatt a kormány embereit, a katonákat stb. is értették. Ha ezek vámmentesek maradtak volna az új hídon, a nemesség soha sem állott volna reá arra, hogy fizessen és minden összerogy, a mit Széchenyi addig e kiváltság megszüntetése körül elég keservesen kivívott.

Széchenyi e kényes kérdést igen tapintatosan oldotta meg *Reviczky Ádám* gróf kancellárhoz intézett ama javaslatával, hogy a katonaság vámfizetése a hídvállalatnak egyszerűs mindenkorra fizetendő átalány-összeggel váltassék meg oly módon, hogy ezen összeg betudassék azoknak a budai oldalon fekvő katonakincstári területeknek a kisajátítási árába, a melyeket a hídvállalatnak különben is megszerezni kellett. Ezzel az ügyes megoldással a különben elkerülhetetlen összeütközést csakugyan idején elhárította.¹⁾

A törvényjavaslat szentesítése után az állandó országos bizottság megalakult és szűkebb albizottságának elnökéül Széchenyit választotta, a ki 1836. június 10-ről kelt »Felszólítás«-ában felhívta »földtekénk minden pénzeseit, vállalkozni-szeretőit, s technikai ismerettel bírót, méltóztatnák e tárgyat figyel-

A hídra vonatkozó országgyűlési üzenetváltásokat illetőleg határozatokat lásd: *Az 1832/6. Országgyűlési Írásai*-t I. k. 255. l.; II. k. 400. l.; III. k. 371., 384. l.; VI. k. 64., 97., 100., 216., 247. és 301. l.; VII. k. 334., 382., 454., 498., 522., 585., 614., 643., 644., 678., 740., 748. és 886. lapjait.

A kiküldött első bizottságnak terjedelmes jelentése, a hídra vonatkozó számos okirattal 110 nyomtatott lapon a VI. kötet 64. és 65. lap-számai közé van befűzve. A XXVI. t.-cikk a VII. kötet 886. lapján kezdődik.

A szóban forgó hídküzdelemre vonatkozó további részeket lásd: *Majláth. Gr. Sz. I. Levelei* II. k. 173., 223., 234., 249., 259., 262., 265., 287. és 293. lapjain.

¹⁾ *Falk. Széchenyi és kora* 92. l. — *Majláth. Gr. Sz. I. Levelei* II. k. 272. l.

mükre, vizsgálnák azt meg, s állítnák józan számolás alapjaira»; mert »szabad hozzájárulás által világlik ki legbiztosabban a való ...«¹⁾

A pályázatra való felhívás azonban nem járt megfelelő eredménnyel; számbavehető műszaki javaslatok egyáltalában nem érkeztek, — azok a pénzemberek pedig, a kik a vállalat iránt érdeklődni kezdettek, nem voltak képesek Széchenyi bizalmát maguk iránt felkelteni.

Széchenyi a budapesti álló hídban mindig a hazai munkák első kezdetét, azok megindítóját és követendő példáját látta.

Minden válság, a mely ezt érné, megsemmisítené, vagy legalább hosszú évekre visszavetné mindazokat az alkotásokat, melyek abból, fényes sikerülése esetén, okvetlenül kiindulnának. Különös súlyt helyezett ez okból arra, hogy az álló híd ne csak műszaki tekintetben a lehető legtökéletesebb megoldás legyen, de hogy a vállalat pénzügyi részét is minden eshetőség ellen biztosítsa. Szinte félt a minden áron vállalkozni akarók versengésétől, a melynek természetsszerű következménye a legjobb esetben is a beruházandó összegnek az alsó határig való leszorítása és egy olcsó, hiányos hídnak az építése lett volna.

Jó eleve maga kiválasztja ezért a tőke képviselői közül azt, a kiben legjobban megbízott, *Sina* György bárót, a dúsgazdag bécsi bankárt és magyar földbirtokost, a kit 1836. október havában tényleg felszólít, hogy a vállalat élére álljon.²⁾

Sina báró pénzereje és hitele teljesen biztosította a szabad mozgást a költségek terén, másfelől pedig ismert ambíciója arra nézve is kezesül szolgált, hogy az országos művet, a melyhez nevét fűzendi, nem fogja tisztán nyerészkedő szempontokból felfogni.

Volt azonban e választásának még más indító oka is. Széchenyi előre sejtette azokat a nehézségeket, a melyek a bécsi

¹⁾ Közölve a *Hunnia* függelékében, a 159. lapon.

²⁾ *Majláth. Gr. Sz. I. Levelei* II. k. 369. és 388. lapon. A Kappel, Kovács és Tükörytől is aláírt felszólítás az idézett helyen egész terjedelmében szintén közölve van.

atmosphaerában még a híd elé gördülni fognak, és ezért oly fegyvertársat keresett, a kinek a bécsi kormánykörökkel való igen bizalmas összeköttetéseit ismerte¹⁾ és a kinek nagy befo-lyását szükség esetén az ügy érdekében szintén latba vethette.

Választásának helyességéről meggyőzte nemcsak a híd-bizottság tagjainak túlnyomó részét, de magát annak elnökét, *József* nádort is, a ki a további fejlemények során nagy segít-ségére volt, hogy a hídépítés, a többi vállalkozók mellőzésé-vel, csakugyan *Sinára* bizassék.

Az akkori magas kamatláb azonban a hídvállalat pénz-ügyi eredményének megítélésére is visszahatott és ezért *Sina* báró csak nagy nehezen határozta el magát arra, hogy a döntő lépést a hídbizottsághoz intézett kötelező nyilatkozat alakjában megtegye.

Hónapok teltek, a míg *Sina* ismételt sürgetések és biz-tatások után²⁾ — a melyek közben Széchenyi a vállalat jövedelmezőségének leghatásosabb jellemzésére arra is késznek nyilatkozott, hogy mintegy 300,000 forintnyi egész mozgó vagyonával a vállalat részesévé válik — végre 1837. február 25-én megfelelt a felhívásnak.³⁾

Időközben más vállalkozók is jelentkeztek, nevezetesen *Ullmann* Móricz budapesti gazdag kereskedő, *Eskeles* és *Pereira* bécsi bankárok, a kiknek Széchenyi kitérőleg válaszolt, azt tanácsolván nekik, hogy fognának *Siná*-val kezeti.⁴⁾

¹⁾ Naplójában t. k. följegyzi róla, hogy *Metternich* és *Kolowrat*-nál házi (vagy háló) köntösében tesz látogatást. *Zichy A. Gr. Sz. I. Naplói* 234. l.

²⁾ *Majláth. Gr. Sz. I. Leveli* II. k. 388., 390. és 395. l.

³⁾ Február 5-én *Sina* a híd ügyében még egy semmire sem köte-lező beadványt intézett a nádorhoz, melyben azt is kérdi, hogy a költ-séges előmunkálatok ellenében mily kedvezményeket biztosítana részére az országos küldöttség, ha élére állana a vállalatnak. (Köszölve a *Hunnia* függelékében, a 162. lapon). Széchenyi naplójában e levélre nézve a következők állanak: »Szegedy bringt mir *Sina's Declaration* wegen der Brücke! Miserabel! Es riecht Pálffy u. Majláth heraus & Mett. Wie sollen die Ungarn eine Brücke haben . . . Man verwirre sie. Lásd még: *Majláth. Gr. Széchenyi Leveli* II. k. 379. l.

⁴⁾ *Sz. N. 1836. november 12.* »Ullmann wegen der Brücke recht

A mikor azután *Sina* már érintkezésbe lépett a hídbizottsággal és mérnökét *Schönerer*-t közelebbi tanulmányok végett már Angliába küldötte, *Wodianer* Sámuel vezetése alatt újabb konzorcium kezdett versenyezni a hídepítésért.

Ebben *Ullmann*-on és *Dietrich* báró bécsi bankárokon kívül *Sztáray* Albert gróf, *Orczy* György és *Rédl* Imre bárók is részesek voltak, a mi Széchenyiben azt a gyanút keltette, hogy ezek nem annyira a hídnak kiépítésére, mint inkább annak megakadályozására szövetkeztek, s *Wodianer* és *Ullmann* mögött *Rothschild*-et is sejtven, — a ki azonban nemsokára reá mégis *Siná*-val lépett társviszonyba — föllépésüket a híd sorsa iránti aggodalommal tekintette.¹⁾

Széchenyi a hídbizottság ülésén a két ajánlat közül határozatilag *Siná*-nak oly értelemben biztosította az elsőséget, hogy *Wodianer*ékkal csak az esetben fognak szerződni, ha terveik jobbak, föltételeik kedvezőbbek lesznek, míg egyforma viszonyok között a vállalat *Siná*-nak fog jutni; egyúttal pedig közrejárt abban, hogy ez utóbbi megnyerje *Tierney Clark*-nak, az akkori legkiválóbb hídmérnöknek közreműködését.²⁾

September elején *Clark* a szükséges előtanulmányok végett megérkezik Budapestre; — vele egyidejűleg *Georg Rennie* hírneves angol mérnök is — segédje kíséretében — mint a *Wodianer* csoport szakértője.³⁾

Míg *Clark* az álló hidat, nagy nyílások alkalmazhatása

grob. „Er liesse sich von keinem Menschen papierln, er brauchte weder mich, noch *Sina*, um eine Brücke zu bauen; und ohne seiner ging es nicht, dafür gebe er sein Wort.“

Majláth. Gr. Sz. I. L. II. k. 390. l.

¹⁾ *Sz. N. 1837. június 11.* *Wodianer* steht beym Thor u. überreicht mir neue Petition. *Stárai*, *Ullmann* u. Co. Ich lache im Innern. *Majláth. Gr. Sz. I. L. II. k. 412. l.*

²⁾ *Majláth. Gr. Sz. I. L. II. k. 414. és 430. l.*

³⁾ *Sz. N. 1837. szept. 8.* »*W. Tierney Clark*, *Rennie* u. *Mea* (?) angekommen.

Szeptember 26. »Mit *Clark* u. *Sina* bei *Metternich*.«

Szeptember 29. »Ist *Sina* mit *Clark* endlich im Reinen. Dieser Letztere wirklich indiscret; bekommt über 100,000 fl. C. M.

Majláth. Gr. Sz. I. L. II. k. 432—435. l.

végezt, lánczhídul tervezte, a melyek építése körül különben is a legfőbb szaktekintélynek volt elismerve, addig *Rennie* a lánczhidak ringásai miatt az áthidalást boltozott kőhíddal óhajtotta megoldani. *Rennie* megérkezése előtt a *Hídjelentés* világos érvelései a közvéleményt már egészen a lánczhidak javára hangolták; — de az ő nyilatkozatai csakhamar ellenkező áramlatot teremtettek.

Félössé vált, hogy a hidnak, illetőleg az általános vámfizetés elvének ellenségei ezt a szakbeli véleménykülömbiséget szintén fel fogják használni az álló híd megbuktatására. Már is hallatszottak hangok, hogy egy lánczhíd tekintetbe sem jöhet; a kőhíd pedig igen költséges s ilyennek öt vagy hat oszlopa jégtorlódást okozna és a két várost megsemmisítené: ennél fogva legjobb volna az egész hídépítést elejteni.¹⁾

Ujabb nehézségek is keletkeztek még *Hoffman* és *Madersbach* ruszbergi vasgyárosoknak a fellépéséből, a kik Lugosnál korábban már egy kisebb nyílású — 22 öles — öntöttvas ívhídat építettek és erre hivatkozva a budapesti álló hídat is saját szerkezetük szerinti nagy nyílású — 100 öles — íves tartókkal kívánták kiépíteni.

Széchenyi, a ki a Hoffmannék lugosi hídját ismerte és nem különös jó véleménynyel volt hídépítő ügyességükről, már előzetes kérdezősködésükre is tagadólág válaszolt, de ezzel további törekvéseiknek elejét nem vehette.²⁾

¹⁾ *Majláth. Gr. Sz. I. L. II. k. 436. 1.*

²⁾ *Sz. N. 1833. október 3.* »Von Russberg über Karansebes nach Lugos. Vor diesem Ort Eisenbrücke der Hoffman, knapp vor Lugos. Gut als Probe, sonst voll der gröbsten Fehler.

1838. február 1. Der Bestellte von den Hoffmann in Russberg Herr Ewald bei mir gewesen, mit dem Muster oder eigentlich Model für die Budapester Brücke.

Február 16. Sitzung wegen der Brücke in Wien; es waren gegenwärtig Sina u. ich, Rothschild u. Goldschmiedt, — man hat W. $\frac{1}{8}$ vom Geschäft angetragen u. ihm bis 28. Febr. Bedenkzeit gegeben. »Sie werden es annehmen.« — Ich glaube es nicht, . . . Ferdinandi u. Takátsy bei mir. Richtig, — man hat das Ganze beizulegen gesucht . . . , die Helfers Helfer des H. Kolb sind zum Magistrat, . . . Sie würden sich nicht verhören lassen wie Verbrecher, — sollten alle auf Einmahl etc. . . .«

Föllépésüknek az kölcsönzött nagyobb súlyt, hogy tervüket igen népszerű okokkal támogathatták, nevezetesen azzal: hogy a belföldi gyártmány felhasználása miatt a pénz itthon maradna, hogy az építéssel honfiakat támogatnának és hogy a híd egyúttal sokkal olcsóbbá válnék. Széchenyi ellenségei nem is késtek ezekkel a tetszetős argumentumokkal a híd sorsát hátráltatni; maga Cziráky is megtekintette a Hoffmannék hídmintáját és bátorítólag nyilatkozott.¹⁾

Tartós fennakadást azonban a szóban forgó ajánlat még sem okozhatott; sokkal erősebben hangoztatta már a Híd-jelentés 1833-ban azt a helyes elvet, »hogy senkire ne bízassék a hídépítésnek mechanikai vezérlése, ki valami nevezetesebb s a felállítandó tárgyhoz hasonló munkát nem vitt még végbe; úgy hogy egyáltalában semmi okoskodásnak, számolásnak, ígéretnek bármely ürügye alatt sem kellene engedni, hanem egyedül s kirekesztőleg csak jó sikerrel végbevitt s teljes épységben fennálló nevezetesebb munkákat lehessen egy építőmester kiválasztása körül elfogadni szószólók- s ajánlókúl«, hogyszem a hídépítés terén még csak kezdő vállalkozóknak a rendkívüli méretű álló híd elnyerésére komolyabb kilátásaik lehettek volna.

A *Sina*-vállalatát, illetőleg a *Clark* lánczhídját leginkább a *Wodianer* vezetése alatti szövetkezet veszélyeztette. Széchenyi ezt a fölötté hátráltató akadályt diplomatikusan hátrította el, azt tanácsolván Sinának, hogy *Wodianert*, a kit a szövetkezet egyedüli gyakorlati elméjének tartott, attól elvonja és saját vállalatában részesítse, a mi több hónapi huza-vona után csakugyan meg is történt.²⁾

das Ganze ist also von unserer Seite wieder verloren ... Enfin wir werden uns aber noch wehren! — Ewalt, Agent der Herren Hoffmann u. Madersbach (denen ich so viel Gutes gethan) treten auch gegen mich auf. E. hat seine Behausung bei dem weissen Schiff aufgeschlagen, wo er explicirt.

Majláth. Gr. Sz. I. L. II. k. 448., 461., 463. l.

¹⁾ *Majláth.* Gr. Sz. I. L. II. k. 482., 483. l.

²⁾ A *Sina* és *Wodianer* között 1838. július 18-án kötött titkos szerződés másolata az Akadémia *Széchenyi Irattárában* van. A szerződés

Hogy a mérték beteljék, közbeesett még az a válság is, a mely a fővárost 1838. márcz. 13-án érte, a mikor a Gellért-hegy alatti u. n. kopaszi zátonyon képződött jégtorlasz a Duna árját a városra zúdította, hogy annak nagy részét romba döntse. »Óh szegény híd, vagy inkább szegény elve az egyenlő fizetésnek — így sóhajt fel Széchenyi a vész napjaiban — mily nehezen tudsz te megszületni!«¹⁾

Az árvíz azonban az akkori körülmények között mégis alig késleltette, sőt inkább elősegítette a híd ügyének érlelődését, azzal a szépszerúséggel, a melyet Sina nagylelkűségével szerzett, a mikor a vész első napjaiban 40,000 forintot adományozott a város szűkölködőinek és hogy Széchenyi tanácsára a városnak nyújtandó kölcsönműveletnek az élére állt.²⁾

A nádor a hídbizottságot az árvíz miatt csak augusztus 20-ra hívta össze; — időközben Széchenyi Czenken betegeskedése ellenére megfeszített munkával készült a döntő napokra. Augusztus közepén már a fővárosban van. A hídbizottság ülései megindulnak.

A híd helyét illetőleg megállapodásra jutnak; elébb a mérleg utca vonalát, majd — véglegesen — a Nákó-ház közép vonalát választván.

Hosszadalmas tárgyalások kezdődnek Siná-val, míg végre a szeptember 18-án tartott ülésen a hídszerződés összes pontjaira nézve megállapodásra jutnak. Pár nap múlva visszaérkezik Széchenyihez a Sinától aláírt hídszerződés, a melyet aláírás

bevezetésében Sina megbocsát Wodianernek és a feledés fátyolát borítja mindazokra a gyanúsításokra, a melyekkel Wodianerek Sina tisztán hazafias szándékait illették. A szerződés lényeges pontjai szerint W. átadja Rennie összes munkálatait; S. megtéríti W. eddigi kiadásait; Clark és Rennie terveit közösen fogják beadni; a végrehajtás Sinát illeti; S. W.-nek a vállalat hatodrészét biztosítja; kölcsönös titoktartás.

Sz. N. 1838. febr. 16. (Lásd elébb.)

Július 18. »Wodianer kommt mit allen Plänen.«

Majláth. Gr. Sz. I. L. II. 463., 477., 549. l.

¹⁾ Sz. N. 1838. márczius 14. »Man fährt mit »Csinakeln« in den Gassen herum. Oh arme Brücke, oder vielmehr armes Princip des gleichförmigen Zahlens, wie schwer kommst du auf die Welt.«

²⁾ Majláth. Gr. Sz. I. L. II. 485., 488. l.

végett azonnal átnyújt a hídbizottság elnökének József nádornak.¹⁾

Széchenyi végre, hét éves fáradozás után, nagy lépéssel közelebb jutott céljához, a melynek elérése előtt azonban még egy váratlanul súlyos akadály merül fel. A híd, illetőleg az azzal egybeforrott elvnek ellenségei megragadják az utolsó eszközt annak meghíúsítására és most a szerződés legfelsőbb jóváhagyását megakadályozni törekszenek.

Széchenyi már korábban értesült arról, hogy *Pálffy*

¹⁾ *Sz. N. 1838. július 27.* Ich arbeite seit 8 Tagen fleissig an Sina. *Július 28., 29.* Ebenfalls.

Augusztus 1. Von 10 bis 1 bei Sina, à peu près Alles beendigt. *Aug. 18.* Ullmann wird rebellisch.

Aug. 19. Lezte Brücken Conferenz bei mir. Tüköry übergibt mir auch seine Pläne.

Aug. 21. Kommt Andrassy. Ich habe wegen der Brücke Teufels Noth mit ihm.

Aug. 23. In der Brücke Alles confus. Man wird nicht klug daraus.

Aug. 24. Früh aufgestanden um zum E. H. zu gehen. Er kommt aber erst den 27-ten . . . Laufe en negligé zur E. H.-in, die hereingekommen, um ihr ein Bisichen vorzulamentiren.

Aug. 25. Sina zu mir. Ullmann gräszlich mystificirt.

Szeptemb. 2. Sitzung in der Brücke. Entschieden, dass eine gebaut wird, mit 2 Pfeilern. Hängebrücke vis-à-vis der Waag Gasse.

Szept. 3. Brücken Sitzung in welcher es schlecht ging. »Man soll Baron Sina auffordern.« Er soll sich erklären, was er den beiden Städten geben soll.

Szept. 4. Brücken Sitzung, wo eine Menge durchgeht.

Szept. 5. Mit Clark u. Sina bei dem E. H.

Szept. 18. Sitzung in der Brücke. Vertrag vorgelesen u. beendigt.

Szept. 22. Ich bin auf Nadeln, ob Sina antwortet u. was.

Szept. 23. Estafette von Sina kommt nicht.

Szept. 24. Stafette kommt 5 Uhr Morgens. Sitzung 9 Uhr — und Gottlob tant bien que mal beendigt. Fahre in die Burg um E. H. zu sprechen.

Majláth. Gr. Sz. I. Levelei II. 557., 559., 561., 563., 564., 569., 573. lap.

Az 18^{90/40.} Országgyűlés Írásai II. kötetének 44—113. lapján közölve van az Országos Küldöttség jelentése, igen érdekes mellékletekkel. Közölve vannak részletesen a megtartott 20 ülésnek jegyzőkönyvei; a megkötött szerződés, a vállalkozók és szakértők összes fontosabb beadványai illetőleg szakvéleményei kíséretében.

Fidél gróf, az új kancellár, magán kívül van az országgyűlésnek a hídra vonatkozó határozatai miatt és különösen abban lát nagy dolgot, hogy olyan fontos ügy nem a kormánytól indul ki, hanem hogy a nemzet kezdeményezi azt és sikerült e nézetnek Metternich herczeget is megnyernie.

A mikor a hídszerződés legfelsőbb jóváhagyás végett Bécsbe érkezett, a magyar kancellária ajánló szavazata ellenében külön véleményt jelent be. Maga a kancellár, a kinek kötelessége volna, hogy a törvények megtartása fölött őrkdjék, az első, a ki az alkotott híd törvény ellen feltámad. Deczember végén *Pálffy* megbukik ugyan, de viszont *Cziráky* állam-ministeri ranggal Bécsbe kerül, a hol bő alkalma nyílik, a híd ügyének ártani.¹⁾

Az elv ellenségeivel itthon is szövetkeznek mindazok, a kik a hídvállalatnál remélt nyereségtől elestek.²⁾ Nyíltan hirdetik, hogy a hídepítés nem éri fel az áldozatokat, a melyeket az ország érte hoz; nem hazafiság kifolyása, de olyan speculatio, mely nagy terheket ró a hazára, s nagy nyereséget juttat a vállalkozó Sinának.

Maga Széchenyi is alacsony rágalmaknak és gyanúsításoknak van kitéve; torzképet is terjesztenek a melyen az ő és a hídbizottság eljárása gyanúsító módon van ábrázolva.³⁾

¹⁾ Sz. N. 1838. deczemb. 10. Böser Brief von Sina. Wodianer mit schlechten Nachrichten. Begehre eine Audienz bei E. H. — Finde Paul's Brief. »Brücke wird auf den kommenden Landtag releguirt.«

Deczemb. 11. Gehe zum E. H. Er findet die Sache nicht so bedenklich. »Bis auf das neue Jahr wird Alles zu Ihrer Zufriedenheit ausfallen!« sagt er.

Deczemb. 14. Brief von Sina von E. H. übersendet, sammt einen starken Commentar.

Deczemb. 29. Ich ahne, das Cziráky Conferenz Minister- und aus meiner Brücke nichts wird.

1839. ápril 7. Sina an mich. Cziráky Staatsminister u. Brücke bleibt auf den Landtag etc.

Majláth. Gr. Sz. I. L. II. 592. l.

²⁾ »Ullmanns Blutigel und Schröpfköpfe ziehen gut!«

Majláth. Gr. Sz. I. L. II. 602. l.

³⁾ A hőmérő alakjában ábrázolt hídbizottmány részvényektől alá-

A híd elleni agitáció mindinkább tért hódít. *Nógrád* vármegye közgyűlése már a követi utasításokba is felveszi a vámtarifa és a megállapított évek elleni tiltakozását és ebben az értelemben köriratot intéz a többi megyékhez, a melyhez *Zemplén* vármegye csakhamar hozzájárul.

Félőssé válik, hogy ha a szerződést érdemleges módosítások végett visszaküldik és az a küszöbön álló országgyűlés elé kerül — a mi mindinkább valószínűvé válik — a híd ügye eltemetve, vagy legalább hosszú időre elodázva lesz.¹⁾

A híd ellenségeitől felbízotva *Dietrich, Arnstein, Eskeles* és *Pereira* bankárok újabb ajánlatot terveznek, a híd építésére felveendő nemzeti kölcsönt illetőleg, a melynek révén a híd költségei annak jövedelméből állítólag már 47 év alatt törlesztődnének, a *Sina*-féle szerződésben kikötött 97 év helyett. De a nemzeti kölcsön felvétele egyenest ellenkezett az alkotott törvénnyel, a mely eltérve Széchenyi első javaslatától a hídát vállalati úton rendelte létesíteni és ezért a hídbizottság Sinának egyik korábbi ajánlatát, a mely ugyancsak kölcsönre vonatkozott, már a tárgyalások első szakaszában vissza is utasította. Az ügy elodázására azonban a kölcsön kérdésének újból való felvetése szintén alkalmasnak látszott és csakugyan erősen hozzájárult ahhoz, hogy a Siná-val kötött szerződés oly népszerűtlenné vált.²⁾

fűtve mindinkább magasbuló vám-tarifát és koncesszió-időt mutat, míg végre Széchenyi a szerződésszerű ominozus 97 évet kikiáltja.

Majláth. Gr. Sz. I. L. II. k. 606. l. — *Zichy.* Gr. Sz. I. Hirlapi czikkei I. k. 295. l.

¹⁾ *Majláth.* Gr. Sz. I. L. II. 624., 626., 636. l.

²⁾ *Sz. N. 1839. február 19.* Nachmittags bringt mir Pyra Sina's Brief in welcher mir Arnstein etc. Eingabe annonciert! Also diese Sache auch verhunzt, vielleicht ganz verdorben! Ich schreibe an E. H. hilft aber nichts Es kommt zum Landtag und dann weisz Gott was geschieht.

Márczius 1. »Gehe mit W. zu Aczél, der erzählt mir, wie Dietrich etc. gegen die Brücke ist.«

Majláth. Gr. Sz. I. L. II. 627., 629., 631., 639., 642., 644., 645. l.

Az Akadémia Széchenyi Irattárában ebből az időből származó két törlesztési tervezet van, az egyik nyilván Siná-tól, a másik pedig a szó-

Ennyi baj és veszedelem között Széchenyi aktivitása és energiája bámulatosan fokozódik. Latba veti egész befolyását és összeköttetéseit az ügy megmentésére.

ban forgó csoporttól, a melyek a tényleges eredményekkel összehasonlítva érdekesen jellemzik azt, hogy mily óvatossággal kell az efféle számításokat fogadni.

A Sina-féle számítás szerint:

a hídépítés költsége	3.500,000	frt.
a mérnök díja	275,000	»
időközi kamat, 3 évre 5%-kal	525,000	»

Összesen 4.200,000

Az évi jövedelem az első 10 évben 250,000 frtra, azontúl 260,000 frtra van becsülve.

A törlesztés táblázatos kimutatásának az az eredménye, hogy a költségek 108 év alatt törlesztődnek és hogy akkor még 117,000 frt nyereség marad. »De sem az előmunkálatok, sem a tartaléktőke nincsenek számítva.«

Az ellencsoport-tól eredő számítás szerint a hídépítés költsége 6.000,000 forintra és az évi kiadások következőleg vannak becsülve:

5% kamat	300,000	frt.
kezelés költségei	20,000	»
városok kártalanítása	45,000	»

Összesen 365,000

A bevételeket ez a kimutatás naponkénti 1100 forintra, vagyis évenkénti 401,500 forintra becsüli, úgy hogy évenkénti 36,500 forint fölösleg maradna, a mely 5%-os kamatláb mellett az egész tőkét 46 év alatt törlesztené. Erre a kimutatásra — nyilván Sina-ék — a következő ironikus megjegyzéseket teszik:

1. Clark hídja nem kerül 6 millióba, tehát már a kiindulás helytelen.
2. Ki lesz nálunk oly esztelen a Dunában teljesített vízépitést 5%-kal elvállalni, a mikor első rangú gavallérok jelzalog mellett is szívesen fizetnek 6%-ot.
3. Ha télen-nyáron naponként 1100 frtnak kellene bejönni, akkor a hídon naponként 66,000 embernek kellene átmenni, ennél fogva a két város felnőttekből álló egész lakosságát a hídon télen nyáron naponként át kellene hajtani; a mi ezt a számítást egészen nevetségessé teszi. Miért nem vesz fel inkább naponként 3000 forintot, akkor a törlesztés még gyorsabban történne.

A mi már most a híd tényleges jövedelmezőségét illeti, úgy erre nézve az »1869-re hirdetett országgyűlés nyomtatványai« K. I. VI. kötetének 82. lapján a híd megváltására vonatkozó törvény indoklásában a következők állanak:

»Tudva van az, hogy a részvényesek a részvényekbe elhelyezett tőkéik gyümölcsözésére nézve évek hosszú során át jóformán csak a jövőre

Nemcsak maga intézi a levelek egész sorát a bécsi hatalmasok megnyerésére, de egyre informálja éber értesüléseiről

voltak utalva, mert a lánczhíd részvényeseinek kifizetett kamatok és illetőleg osztalék a hitelesített és megvizsgált kimutatás szerint 1851-től 1858-ig 4%-tól, 1860-ban 5%-tól tett. Tudva van az is, hogy ezen részvénytulajdonosok 2½ évig a kamatokat nem készpénzben, hanem 95 forintjával számított 100 forintos elsőbbségi kötvényekben kapták, mely kötvények 90%-al is alig voltak értékesíthetők. Még 1862. és 63-ban is csak 6%-ra ment a részvények kamatjárandósága, míg a viszonyok újabb időbeni fordultával végre 1869-ben az osztalék 10½%-ra fölment.»

Ugyanazon kötet 80-dik lapján, a *hidépítés költsége* a hidépítési főszámla végeredménye szerint 6.244,801 forintra van téve és a lánczhíd jövedelmezőségére nézve az 1849. novemb. 21-től bezárólag 1869. decz. 31-éig terjedő 20 évi, 1 havi és 10 napi eredmény összegezve a következőleg van kimutatva:

Összes bevétel 8.327,545 frt.

Kezelési költség 1.870,651 »

Tiszta jövedelem 6.456,894 frt.

Az 1869. évre a lánczhíd

nyers jövedelme 711,974 frt.

kiadása 190,411 »

tiszta jövedelme 521,563 frt volt.

A közölt adatok szerint az említett 20½ évi időközben a lánczhíd *átlagos évi bevétele* 414,099 forint volt, ennél fogva — egészben véve — az ellencsoport számításai közelítették meg jobban a valóságot, mint Sináéknak, a bevételeket túlságosan óvatosan becsülő számításai.

A lánczhíd évi bevételeinek alakulásáról igen érdekes képet fest az a kimutatás, a melyet a fővárosi statisztikai hivatal igazgatója, *Kőrösi József* úr volt szíves rendelkezésemre bocsátani, a ki ezen — 1849-től 1877-ig terjedő — adatokat a »Fővárosi statisztikai havi füzetek« V. évfolyamában (1877) közzé is tette. Ezen adatok szerint a bevétel az 1849-iki első 40 nap alatt 25,523 forint, az 1850-ik első teljes üzletév alatt pedig 279,768 forint volt. Az ötvenes években az évi bevétel mérsékeltlen emelkedett és 1859-ben 356,247 forintra rúgott. A hatvanas években, kivált a kiegyezés után, a bevételek rohamos növekedése állott be, erre nézve jellemző számok (1860) 401,153; (1866) 482,769; (1867) 532,585; (1870) 718,747 forinttal. A lánczhíd legnagyobb évi bevétele 1871-ben volt 723,462 forinttal, azontúl fokozatosan csökkent 1875-ig, mely évben 601,953 forint volt. A Margithídnak 1876-ban történt megnyitása természetesen a lánczhíd bevételeinek rohamos apadását idézte elő, pl. 1877-ben már csak 500,801 forint volt.

József nádort és Sinát, a ki viszont Bécsben dolgozik és ezeket is folytonos tevékenységre tüzeli.¹⁾

Pest megyénél keresztül viszi, hogy a márczius 21-én tartott közgyűlés Nógrád megye körlevelét elveti és a törvényhatóságokat átíratilag felkéri, hogy a király Ő Felségéhez feliratot intézzenek az építési szerződés jóváhagyása végett. A következő napon a híd ellenségei ezt a határozatot megsemmisíteni törekszenek ugyan, azonban ebbeli törekvésük nem sikerül.²⁾

A híd ügye azért még mindig kedvezőtlenül áll, de áprilisban a helyzet végre-végre javulni kezd; e hó 8-án Ullmann, a ki Pálffy bukása óta Széchenyihez közeledik, már a szerződés szentesítésének — egyelőre még korai — hírért hozza

Ápril 30-án Széchenyi Metternichet még személyesen is fölkeresi, a kitől sok szemrehányás meghallgatása után végre kiveszi, hogy a hídszerződés szentesítése a 97 évnek 87 évre való leszállításával, legközelebb várható.³⁾

A következő évekre nézve *Szerdahelyi Ágost* min. főmérnök úr volt szíves velem adatokat közölni, a melyek szerint az évi bevételek újabb rohamos csökkenése 1884 és 1886 között történt — még pedig közel 140,000 forinttal évenként — az 1885. évi XXI. t.-cz. alapján való vámleszállítás következtében. Érdekes ez utóbbi adatokból az is, hogy a *rendes* körülmények között az évi fentartás költségei átlag 10—18 ezer forint között ingadoznak, de *rendkívüli* munkálatok esetén 30—37 ezer forintra is emelkednek. A központi személyzeti kiadások évenként közel 8 ezer, a külső személyzet költségei pedig közel 17 ezer forintot tesznek.

¹⁾ *Majláth. Gr. Sz. I. L. II. 595., 597., 600., 602., 605., 607., 612., 613., 615., 619., 624., 625., 627., 628., 629., 634., 635., 637., 644., 646., 647., 648. l.*

²⁾ *Sz. N. 1839. márczius 21.* Continuation. Anchor die Brücken Angelegenheit. Ich Triumph!

Márcz. 22. Congregation. Man will das gestrige umstossen. Scandal. *Majláth. Gr. Sz. I. L. II. 642.*

³⁾ *Sz. N. 1839. márczius 25.* Deák bei mir! Híd oda van . . . a Herczeg megcsalja magát.

Április 30. Stehe lange im Vorzimmer bei Metternich, endlich verschafft mir Melanie ein langes Tête a tête mit Mettern.

»Die Brücke ist auf schlechtes Terrain, ist eine Regierungs Sache. — Nation, Nation, was ist das? Staat ist Alles! König? — Vous voulez comme les français qu'il régne; moi, qu'il gouverne etc. Oh seit 10

1839. május 14-én veszi végre Sinától az első biztos hírt; — a hídszerződés, nyolcz hónapos újabb küzdelem és aggodás után, a királyi szentesítést némi módosítással mégis elnyerte!

A budapesti álló híd ügye a politika mezejéről valahára a végrehajtás terére került; Széchenyi — a tettek embere — végre elemében érezhette magát.

Még a hídküzdelem izgalmas napjaiban megtett minden előkészületet arra, hogy az építés majdan mentől gyorsabban kezdetét vehesse; műszaki ismereteinek ez alkalommal nagy hasznát vette.

Irányította és megsürgette az építési tanácsnál a hídnyílásokra vonatkozó határozatot, a mire nézve a maga részéről minimum gyanánt 200 ölet kívánt kimondatni, »mert akkor a 14 ölnyi pillérszélességek levonásával még mindég 26 öllel nagyobb átjárása marad a jégnek, mint a Duna 160 ölnyi szorulatában.«¹⁾

Közbenjárt az alapozás iránt tájékoztató kutató fúrások megindításánál és gondoskodott a pillérek zárógátjaihoz szükséges tölgysza cölöpökről, hogy az építés eme legelső szükséglete idején beszerezhető legyen.²⁾

Kőbányákat keresett és tanulmányozott és a manthauseni gránit-bányára egyenesen ő irányította a figyelmet.³⁾

Sokat fáradozott a vasanyag körül általában és különösen az angol vas vámmentes behozatala érdekében.⁴⁾

Közreműködött a budai kincstári tárházak megszerzése,

Jahren ist das Ungarn ganz verdorben . . . (Vor 10 Jahren sagte er »Mein Haus auf den Rennweg ist der Grenzstein der Civilisation.) Brücke . . . bekommt der Sina —; ich nehme den dickern; — 87 Jahre — dans les 24 heures.

Majláth. Gr. Sz. I. L. II. 619., 623., 648. l.

¹⁾ *Majláth.* Gr. Sz. I. L. II. 619., 622., 656. l.

²⁾ *Majláth.* Gr. Sz. I. L. II. 567., 614., 618., 620. l.

³⁾ *Majláth.* Gr. Sz. I. L. II. 356., 568., 580. l.

T. Clark. Suspension Bridge uniting Pesth with Buda. London 1852/3. (35. l.)

⁴⁾ *Majláth.* Gr. Sz. I. L. II. 581., 585., 656., 666. l.

illetőleg a kormány ezzel összefüggő kártalanítási összegének, valamint a fővárosok kártalanítási összegének és az építés számos kisebb részletének megállapítása dolgában: szóval lelke volt az egésznek, a miről t. k. Sinához intézett számos levelei, a melyekkel a túlságos óvatossággal és körültekintéssel intézkedő vállalkozót az ügyek gyorsabb lebonyolítására ösztönözte, élénken tanúskodnak.¹⁾

A tömérdek aprólékos tenni valók közepett magasabb céljait sem téveszti soha szem előtt. Rátartós arra, hogy a mennyire lehet magyar munkásokat is alkalmazzanak, és hogy az intézkedés központja itthon legyen. »Ne felejtse el, — írja t. k. Sinának — hogy Pest a csatatér és hogy a vezető központ, akárhogy, de mulhatlanul ott kell szervezni!«

Kedves hídja dolgában 1840. elején alkalma nyílik még a főrendi táblán felszólalni, az országlás részéről fizetendő átalány-összeg és a vámkedvezmény megajánlása dolgában.²⁾

Alig várhatja már a részvénytársaság megalakulását. Jelen van a részvény-jegyző levelek felbontásakor, csalódást érezve, mert túlnyomóan csak pénzemberek jelentkeznek. Naplóiban a hídra vonatkozó jelentősebb dogokat, aggodalmait és örömeit egyre jegyzi.³⁾

¹⁾ *Majláth. Gr. Sz. I. L. II. 681., 682., 688., 690., 698. l.; III. 382. lap.*

²⁾ *Sz. N. 1840. márczius 30. Merkwürdiger Tag. Meine Brücke geht passable durch.*

Zichy. Gr. Sz. I. Beszédei 167. l.

³⁾ Sina György báró felhívása 1840. július 31-én jelent meg. Az 5.000.000 forintnyi részvénytőke 10.000 darab 500 forintos részvényt nyel fedezendő. Előjegyzés határideje 1841. február 1. (Akadémia Széchenyi Irattár).

Sz. N. 1840. novemb. 2. Oft kommt mir vor, als ob mich die Umstände zu einem Banqueroute bringen würden. An der Brücke z. B. werde ich $\frac{m}{50}$ verlieren (50.000 forintot). »Non datur Saltus in Natura!« Brücke wäre das — also wird sie nicht gebaut!!! Ich weisz noch nicht warum, — Gott weiss es aber!

1841. február 6. Abend 7—10 Hôtel Sina Brücken Briefe aufmachen. 700 sind bereits geöffnet. 3600 Actien sind zu vertheilen. Es

A politikai ellentétek kiélesedésével újból megindulnak azok a gyanúsítások, hogy a hídvállalatnál a közérdek rovására anyagi nyereségre törekszik. Széchenyi e gyanúsításokra a »Jelenkor« 1841. évi decz. 22-iki számában öntudatosan válaszol és joggal hangsúlyozza, hogy annak idején, visszalökven a reá minden oldalról hajított rágalmi sárt és epét a hídepítés körül csak fáradni, de anyagilag semmiben részesülni nem akart, hanem hogy egyik korábbi ígérete alapján becsületbeli kötelességévé tették az anyagi résztvételt. Az újabb gyanúsításokra azonban most három hónapot tűz ki, mely idő alatt késznek nyilatkozik idegen helyen deponált 320 darab részvényét egyenként vagy összesen bárkinek átengedni. A hídrészvények azonban akkor nem voltak valami kapósak, egyetlen vevő sem találkozott.¹⁾

werden cca 5 mal so viel gebeten. Ich glaubte die Sache mehr en faveur. Es sind meist Juden, die bitten.

Febr. 25. Der Stoss geht 3 $\frac{1}{2}$ Uhr auf 300 Schritte, nachdem das Wasser um 3' gewachsen. Eisbock geht nicht mehr weg! Hurrah! Hat sich gar nicht gerührt.

Márcz. 22—25. Clark, Fuchs . . . Hofkriegsrath (Budai tárházak végett).

Április 30. Schlechte, abschlägige Antwort des Hofkriegsrathes.

Július 12. Esse bei Sina. Spät Abends Majláth der Kanzler bei mir. Er macht dergleichen, die Aerarial Magazine für die Brücke erorbern zu wollen — Wie er sagt, hat uns der Palatin recht angeplauscht.

Augusztus 6, 7, 8, 9, 10 in Wien, wegen Brücken Angelegenheit.

7 u. 10 t. Comissions Sitzung im Hof Kriegs Rath Gebäu.

Deczemb. 4. Um 9 Uhr beym E. H. »Ich habe Ihnen gute Nachricht! E. H. Ludwig nimmt sich stark (!) um die Magazine an. — ich trage an — E. H. Ludwig soll im Namen des Kaisers 1842 den Grundstein legen! . . . All right!

1842. február 8. Zum E. H. — Sage: Ich werde mich wegen der Brücke nächstens expectoriren. On peut me pendre, mais pas me fermer la bouche. — — — Fangdamm No 3 wird angefangen.

Febr. 12. Fangdamm No 2 wurde Dampfmaschine das 1-te mahl zum Schöpfen gebraucht. Allerliebste Cascade.

¹⁾ Zichy. Gr. Sz. I. Hírlapi czikkei I. 295. 1.

Majláth. Gr. Sz. I. L. II. 669. 1.

1842 augusztus 24-ike nagy napja volt Széchenynek; ekkor helyezte el József nádor a király képviselőjében a lánczhíd alapkövét. Tiszta örömét megzavarta az a hír, hogy az ő ünneplésére szánt fáklásmenet tőle tüntetésszerűleg Kossuth elé fog vonulni; — a menetet ezért nem is fogadta.

Kossuthnak e napon hálásabb szerep jutott. A menethez intézett beszédében felmagasztalta nemes ellenfelét, a kit ő más alkalommal már a legnagyobb magyarnak nevezett el és azt indítványozta, hogy a lánczhídat Széchenyi-hídnak nevezzék el. Ragyogó tollával még a Pesti Hírlap hasábjain is ünnepelte a korszakot alkotó műnek létrejöttét és kiküzdőjét.¹⁾

Tierney Clark az építés közvetlen vezetését unokaöccsére, Adam Clarkra bízta, a ki Széchenyit megértve, ennek csakhamar rajongó hívévé, megbízható emberévé vált.

Az építés megindult és serényen haladt. Széchenyi az Ullmann dunaparti házában bérelt szállást; a lánczhíd kerítéssel körülfalt építő udvara lakásától csak pár lépésre, azzal majdnem szemben terült el.

A gróf majdnem naponként személyesen megfordult az

¹⁾ Sz. N. 1840. novemb. 19. Kossuth ergreift eine Gelegenheit, mich »den grössten Ungarn« zu nennen. Donnernder, langer Beifall. Ich rühre mich nicht. Später: »Kossúth, miért emel oly magasra, hol nem tarthatom fel magamat.«

1842. márczius 31. Bei E. H. . . . Wir bestimmen für den Grundsteinlegen 20-t. August.

Augusztus 13. E. H. Ludwig wollte zum Fundamentstein nicht kommen. Mettern. u. Kolowr. sehr dagegen. — E. H. Karl kommt auch schwerlich.

Aug. 17. Tasner bringt mir die Rolle für den Brücken Grundstein, der in Wien acceptirt, aber von E. H. Palatin abgestuzt war — Ich ärgere mich darüber.

Aug. 24. . . . Deák. Bei diesem letzteren, um die Nacht Musik zu hintertreiben . . . Ceremonie der Grundsteinlegung. Gut vor sich gegangen! . . . Fackeln kommen. Kiss redet, ich sei nicht zu Hause. Sie ziehen allmählig ab. Gehen zu Kossúth. — Er lobt mich, — Széchenyi Híd etc. Nach 12 Uhr schleiche ich mich nach Hause.

Az ünnepség leírása és az alapító levél angol fordítása közölve van Clark: *Suspension Bridge* című e. i. művében (45. l.).

További részletek: *Zichy. Gr. Sz. I. Napló* 420. l.

építés színhelyén, rendkívüli érdeklődéssel kísérte az építés előhaladását, buzdította és megajándékozta a munkásokat, a kik hozzá rendkívül ragaszkodtak. Itt keresett és talált szórakozást és üdülést mindinkább fokozódó politikai izgalmai között.¹⁾

1843. elején a híd ellenségei azt a hírt terjesztik, hogy Clark megszökött a híd pénzével és hogy e miatt az építés abban marad.

Széchenyi a »Jelenkor« márczius 2-án kelt számában erős visszatorlással felel e meg nem szünő áskálódásokra és leírva a híd ellen folytatott aknaküzdelmet, önérzetesen kijelenti, hogy az minden ellenségeskedés daczára fel fog épülni és hogy majdan alapjául szolgálанд a jobb hazai közlekedésnek.²⁾

A nyár közepén gyöngélkedni kezd és az a szomorú sejtetem gyötri, hogy nem fog soha a kész hídon járhatni.³⁾

1845. nyarán helyezi el a nádor a pesti folyampillér alapkövét, minden ünnepség nélkül, a következő évben ez a hídoszlop már befejezéséhez közeledik.⁴⁾

Széchenyi egyre sürgeti az építést; — a két Clarknak külön jutalmat ígérnek, ha az építés gyorsabban befejeződik.⁵⁾

¹⁾ Kovács Lajos. *Gr. Sz. I. közéletének három utolsó éve* (1889) II. k. 266. l.

²⁾ *Sz. N. 1843. február 13.* Recht gescheute Leute sagen, Clark wäre mit 600,000 fl. C. M. durchgegangen u. die Brücke würde nicht gebaut.

Zichy. Gr. Sz. I. Hirlapi cikkei I. k. 409. l.

³⁾ *Sz. N. 1843. június 9.* Ich vegetire. Sehe mich in Fäulniss übergehen. Adam Clark detto. Wir beide gehen nicht über die Brücke.

⁴⁾ *Sz. N. 1845. augusztus 11.* 5 Uhr Nachmittag wird Grundstein durch E. H. gelegt. Ganz sans ceremonie, ausser 101 Pöllerschüsse. — Im Fangdamm wollte **ich** reden. 'Teutsch'? konnte u. wollte ich nicht. Ungarisch wäre es eine wahre Farce gewesen! — Oh mon Dieu! Quelle position. —

1846. július 6. Auf dem Fangdamm No 2. Das Thor beginnt sich zu bilden.

⁵⁾ *Sz. N. 1847. márczius 9.* Conferenz bei Rothschild-Sina. Procente Brücke. Wenn bis Sept. 1849 eröffnet, bekommt Tierney 3, Adam

1847. folyamán a hídoszlopok építése annyira előre halad, hogy 1848. márczius havában a lánczok felvonását megkezdhetik.¹⁾

Az építés befejező szakaszában még néhány érdekesebb epizód fűződik Széchenyi személyéhez.

A mikor 1848-ban az első láncz a két part között már ki volt feszítve, Széchenyi — akkor már közlekedési minster — értesült arról, hogy Adam *Clark*, a hídát tervező Tierney *Clark* megbízásából az építésnek közvetlen vezetője, a kifeszített lánczon Budára átment és hogy ezt a vakmerő sétát többször ismételte.

A gróf erre levelet intézett Clarkhoz, a melyben óva inti, hogy életét ily kísérletekkel ne kockáztassa.²⁾

Mindamellett pár nap múlva maga Széchenyi is megtette ezt a hajmeresztő utat, még pedig szeles időben, sőt magával vitte Béla fiát is. Akkori első munkatársához és egyik legkedveltebb emberéhez, *Kovács* Lajoshoz e sétájára vonatkozva ezeket mondotta: »Tudhatom-e, nem lesz-e erre szükségem? Ez lehet legbiztosabb menekülési útam, a hová tudom senki sem követ.« A helyzet akkor már oda bonyolult, hogy Széchenyi, a ki politikai meggyőződésének mindenkor bátor kifejezője volt, szálla lett a túlzók szemében. Suttogó hírek keletkeztek az élete ellen tervezett merényletről. Széchenyi megtette védelmi

2 Tausend Pfund. — Wenn im März 1849 T. 5 u. A 3. Allons mes garçons.

¹⁾ *Clark* e. i. művében a hidépítés műszaki történetének főbb mozzanatait közölve vannak a fontosabb költségtételek kimutatásával. Ez utóbbiak szerint az összes építő költségek (1852-ig) 6.220,428 forintba rúgtak, a mely összegből 4.601,134 forint esett a tulajdonképpeni építésre, míg a maradék az általános költségekre, az időközi kamatokra stb. esik (31—72. l.).

²⁾ A felelős m. miniszterium. nevében írt, de a grófnétól aláírt, nyilván tréfás hangú levél másolata az Akad. Széch. Irattárában van. »Obbemeldeter Herr Ad. Clark wird demnach hiermit ämtlich aufgefordert, ja ernstlich ermahnt, sich aller dergleichen Streiche für die Zukunft zu enthalten und nie mehr, weder bei Tag, noch nächtlicher Weise, weder bemerkt noch unbemerkt über die Hängeketten der Ofen-Pesther stabilen Brücke herum zu spazieren und durch ähnliche Experimente seinen werthvollen Hals zu gefährden.«

intézkedéseit és ezek sorában a lánczhíd építő-udvarának és annak felfegyverzett őrségének szintén szerepe jutott.¹⁾

Széchenyinek még közléte majdnem utolsó napjaiban is alkalma nyílt kedves hídját komoly veszedelemtől megóvni. 1848. június elején ugyanis Pesten általános munkásmozgalom keletkezett; — mintegy ezer főre felszaporodott munkáscsapat sorra járta a gyárakat Pesten és a környéken, hogy az idegen munkások elbocsájtását és kizárólag magyar munkások alkalmazását követelje. Június 8-án ez a csapat a lánczhíd udvarába is behatolt, de Clark Ádám megtagadott velük minden tárgyalást és a városházára meg a belügyminiszteriumba küldött segítségért.

A feltüzelt tömeg már a romboláshoz akart fogni, a mikor a veszedelem hírére ott termett *Széchenyi* és beszédet intézett a munkásokhoz.

A 60 főnyi hídőrség ezalatt fegyverbe állhatott és sikerült így a tömeget féken tartania mindaddig, míg a rendőrkapitány meg nem jelent és a munkásokat a törvény nevében szétoszlásra fel nem szólította, a mely felszólításnak tényleg fogantja is volt.²⁾

Széchenyi kedélyvilága mindinkább elborult; lelki szemével látta már a forradalom kitörését és imádott nemzetének a vértengerben való elmerülését. Látományaiban szerves összefüggés keletkezik a haza és az ő féltett alkotása: a lánczhíd között, a melyért szintén annyit kellett küzdenie. Szinte babonás félelemmel követi azontúl a lánczok felhúzásának veszedelmes műveletét. Ha nagyobb baj nélkül befejeződik, ez jó előjel lesz a haza sorsára is; abból új reményt fog meríteni, hogy a nemzet is megszabadul a mindinkább föltornyosuló veszélyektől és mégis eléri fejlődési folyamatának összhangzatos befejezését.

Ily töprengések között virradt fel 1848. július 18-a, az utolsó lánczszakasz felhúzásának napja.

¹⁾ Kovács Lajos. *Gr. Sz. I. közéletének három utolsó éve* II. 269. l. A szóban forgó esetet *Széchenyi Béla gróf* szíves szóbeli kijelentésével megerősítette.

²⁾ Clark c. i. művének 62. l.

A láncz felszerelése a hídoszlopok közötti ideiglenes hajóhídon történt, a kész láncszakasz a felvonásig ezen nyugodott.¹⁾ A felhúzás megindításakor a gróf elhagyta kíséretét a budai hídfőnél és feltűnés nélkül a munkahíd hajójának egyikén foglalt helyet és innen nézte a láncz lassú emelkedését. Egyszerre a vontatott láncz lezuhan, ketté vágja az alatta levő hajókat és Széchenyi a hullámokba merül. Bizonyára csak halálát keresve állott arra a veszedelmes helyre, a mely sem a várásra kényelmes, sem a látásra alkalmas nem volt. Jó úszó lévén, a budai parton kiszállott és onnan küldött hírt Pestre, hogy a bizonytalanságnak véget vessen.

Széchenyit ez az esemény igen leverte. A lánczhíd ugyan nem szenvedett nagy kárt, Clark a bajt kicsibe vette. De a gróf egészen elborúltan mondá: »így fog ez velünk is menni, tizenegy óráig fényesen fog sikerülni minden, s midőn elbizakodásunk nagyra nőtt, a tizenkettedik órában törik össze minden.« Ezen gondolat nyomásától nem birt többé menekülni.²⁾

Sötét sejtelméi csakugyan megvalósultak. A hídát illetőleg is teljesült ama sejtelme, hogy azt használni soha sem fogja. Szemei soha sem pihentek a kész művön, a melyért annyit lelkesedett, annyiakat lelkesített és annyit fáradott.

De teljesültek reményei is, a melyeket e híddal kötött.

Alapja és kiindulása lett az folyton gyarapodó közlekedési hálózatunknak; — a lánczhíd története irányította ezek keletkezését is. Még a magyar vasútak fejlődésének gyökérszálai is a lánczhíd történeti talajába nyúlnak vissza. A fővárosnak hatalmas lendületet adott a mérnöki alkotások eme remeke és neki világ-városi szint kölcsönzött. Budapest és a lánczhíd képe ma már egymástól elválaszthatatlanok.

Építése óta a hídépítés tudománya sokat haladt; szerkezete egyben-másban elavult; de vonalainak szépségét és nemes-

¹⁾ A láncz felhúzásának művelete Clark e. i. művének VIII-ik rajzmellékletén látható. Clark e munka befejezése napjául július 8-át mondja.

²⁾ Kovács Lajos e. i. műve II. k. 269. l.

ségét mindeddig a világ egyetlen hídja vagy hídterve sem múlta még felül.

Hogy nagy ellenfelének szavaival éljek: Méltó hagyatéka ama nagy »hazafinak, ki fáradhatatlan munkával igyekezett jólétet teremteni e honban, s ki sikerrel koronázott tetteivel dicsőbb emléket épít magának, mint minőt neki a művészet nyújthatna.«¹⁾

II.

Dunai ügyek.

A lánczhíddal egy időben karolta fel Széchenyi a Duna ügyeit is. Szerette ezt a fejedelmi folyót, a melyet a kedvező sors anyaföldünk közepén vitt keresztül, de a mely addig csak felette kicsi hasznunkra volt,²⁾ úgy hogy e haszon fel nem ért az áradásai okozta károkkal.

Szerette minden hiányai ellenére; bár palástolta vonzódását, nehogy vérmes reményeket fűzzenek hozzá, a melyek rögtön nem teljesülhetvén, okvetlenül csalódásokra vezetnének. Ismerte reánk nézve visszasz folyását, mert a helyett, hogy oly vidékek felé hömpölygetné hajjait, hol mezőgazdaságunk terményei jobban elkelnének: oly vidékek felé siet, melyek mindezekkel még jobban meg vannak áldva és »ekkép inkább oly árúkat fogyasztanak, a melyek némi nagyobb industriának gyümölcsei«, a melyeket azonban Magyarország akkor még nem termelt.

Felfogta ama hiányának súlyát is, hogy torkolata nem a mienk és hogy nem a magasztos Oczeánba ömlik, »a melynek szabad vizén a világkereskedelem lebeg«, hanem csak a Fekete tengerbe, ebbe az elzárható medenczébe »a melynek vize korántsem keresztelő vize a civilizációnak.«³⁾

Szerette a Dunát, mert belső közlekedésünknek majdnem kész ütőerét látta benne és mert rajta remélte leggyorsabban átterelhetni hazánkon a világforgalom egyik útját.

¹⁾ *Kossuth Lajos* a Pesti Hírlap 1842. aug. 26. számában.

Zichy. Gr. Sz. I. Naplói 421. l.

²⁾ *Stádium* (1833) 246. l.

³⁾ *Hitel* (1830) 111. l.

Zichy Gr. Sz. I. Hírlapi, cikkei II. 325. l.

Folyamrendszerünk hajózhatóvá tételére sok történt már Széchenyi kora előtt is, Mária Terézia, de főleg II. József császár uralkodása alatt, főleg hadászati, de kereskedelmi szempontokból is: sőt a múlt század vége felé sikeres kísérletet tettek már arra nézve, a Dunán Bécsből a Fekete tengerig eljutni.¹⁾

A jelen század elején szintén jelentékenyebb munkák folytak már vizeink körül; a Dunán is, Baja és Mohács között, az ottani görbületeknek átvágásokkal való megrövidítésére.²⁾

A Széchenyi előtti törekvések üdvössége azonban nem ment át a köztudatba, nem gyökereztek a nemzet akaraterejében, a mely azokat inkább gyanakodással szemlélte. József császár idejében még egyenesen nemzeti veszedelmet sejtettek a közlekedést elősegítő munkálatokban és a folyók hajózhatását még minden módon megakadályozni törekedtek. Így a Duna és a Dráva mellett elrendelt vontató-utak kivágatásánál a megyék a kivágott fákat a folyóba dobatták, hogy ott a hajók akadályául szolgáljanak.³⁾

Csak Széchenyi szakadatlan oktatásai változtatták meg alaposan a nemzeti balvéleményt a közlekedés eszközeiről, és az igazi érdeklődés a Duna és hajózása iránt nemzetünknel csak akkor keletkezett, a mikor Széchenyit, a haza reményét, látta ez ügyek érdekében fáradni.

1829-ben *Andrews és Pritchard* angol hajóépítők, a kik javított szerkezetű gőzhajókra több évi szabadalmat nyertek, felhívást bocsájtottak közzé egy gőzhajózási részvénytársaság megalapítására és a részvételre Széchenyit is felkérték.

Ő azonban, visszaemlékezvén azoknak a kísérleteknek teljes balsikerére, a melyek a Dunán gőzhajóval egy évtizeddel korábban *Pálffy Ferdinánd* gróf névleges vezetése alatt történtek és nem akarván nevét elfecsérelni esetleg újból rosszul

¹⁾ *Marczali*. Magyarország története II. József korában I. k. 128—132. l., III. k. 132. l.

²⁾ *A hazai közm. és közl. ügyek története*. Kiadja a közm. és közl. ministerium 1885-ben. (75. l.)

³⁾ *L. Marczali* e. i. műve I. k. 129. l.

végződő kísérletekre, sem pedig a dunai gőzhajózás hitelét az ilyenek visszariasztó hatásával megnehezíteni: a tervezett vállalat szemben egyelőre óvatos, várakozó állást foglalt el.¹⁾

Mihelyt meggyőződhetik azonban az új szerkezetű hajók technikai tökéletességéről, valamint a vállalat iránt érdeklődő bécsi bankárok megbízhatóságáról és komoly törekvéseikről: örömmel áll be az ügy convertitájának, a mint magát előzetes tartózkodása miatt később gyakran nevezi — és azontúl a vállalat leglelkesebb barátjává és terjesztőjévé, a szó szoros értelmében mozzató elemévé válik. Vonakodása különben soká nem tarthatott, mert a részvényesek 1830. évi kimutatásában már az ő neve is szerepel.

Teljes világosságában látja a kölcsönhatást, a melyet a gőzhajózás felvirágzása és a Dunaszabályozás ügyei egymásra gyakorolni fognak és ezt a kölcsönhatást mindkét tényező fejlődésének fokozására kihasználja.

Csakhamar megfogamzik agyában a nagy cél, a Keletet hazánkon át összekötni a Nyugattal, első sorban Béctől — Kontantinápolyig menő rendes gőzhajó összeköttetést teremteni és gyors elhatározással azonnal hozzálát feladata tanulmányozásához.

Pesten összetákolt hajóján, a mely »nem igen különbözött azoktól, a melyeken a régi kor hősei megvívni kezdenek a hábokkal«,²⁾ Waldstein gróf és Beszédes vízi mérnök társaságában, a legnagyobb nélkülözések között leutazik Budapestről a Fekete tengerig. Megismerkedik az alsó Duna vadregényes szakaszával, az Ó-Moldován alól kezdődő sziklaszirtekkel, a melyek a hajózás elé minduntalan akadályokat gördítenek és csak az Orsova alatti Ada-Kaleh szigetnél elterülő legveszedelmesebb sziklapaddal, a Vaskapuval, végződnek. A helyszínén

¹⁾ *Einladung zu einer Actiengesellschaft.* Bécs, 1829. ápril 21. Ak. Széch. Irattár.

Zichy. Gr. Sz. I. Hirlapi czikkei I. k. 30., 213., 215. l. és II. k. 464. lap.

Falk e. i. műve 63. l.

²⁾ *Világ* (1831) XII. l.

észleli a dunai tartományok gazdasági, kereskedelmi és politikai viszonyait.

Bármily gazdag volt ez az út egyéb tapasztalatokban: az alsó Duna szabályozásának nehézségeit illetőleg Széchenyi mulandó megtévesztésére vezetett. *Beszédes*-t, a ki egészen más téren valóban kitünő vízépítési munkálatokat hajtott már végre, de a kinek sziklarepesztések dolgában semmi tapasztalatai sem voltak és a víz alatti sziklarepesztések nehézségeit egyáltalában nem ismerte: az aldunai sziklaszirtek alaposan megzavarták.

Úgy vélte, hogy aránylag könnyű szerével »a Duna vizét Ó-Moldovánál minden vízálláskor három öllel függősen alábbszállítani lehet; hogy ezzel — sőt kizárólag csak ezzel a munkával — minden dunai kiöntésnek, sőt a Száva, Tisza és Dráva kiöntéseinek is elejét venni lehetne; végre hogy a dunai görbületek átmetszésével a vízállást úgy Pest mint Bécs körül mintegy 10 lábnyival függősen alábbszállítani lehetne.«

A hajó-út javításához szükséges aldunai sziklarepesztések egész költségét pedig 50,000 forintra becsülte.¹⁾

Szakértőjének eme tévedése rövid időre Széchenyit is félrevezette, a mi abból a korból eredő művein szintén megérzik; — ellenségei nem is késtek abból tőkét kovácsolni. A szóban forgó balhiedelem, hogy t. i. összes árvízбайaink kulcsa az Alduna sziklaszirtjeiben rejlik, akkor különben általános volt, sőt még újabb időkben is követőkre talált. Széchenyi maga nem soká volt rabja. *Vásárhelyi* Pálnak, a lángeszű mérnöknek, a ki az aldunai munkák megindításakor Széchenyi mérnöki tanácsadója lett és azontúl élete fogtyáig kedvelt munkatársa maradt, csakhamar meggyőzhette Széchenyit mind a vízszin leszállításának gyakorlati lehetetlenségéről, mind egyúttal arról is, hogy e leszállítás egyenesen ártalmas volna, mert elvesztenénk a mezőgazdasági öntözések könnyű lehető-

¹⁾ *Beszédes József* sárvízi igazgató vízmérő sajátkezű jelentése:

»A Duna Világ kereskedési és motsár kiszáritási tekintetben.«
Konstantinápoly 1830. aug. 30-ról keltezve. *Ak. Széch. Irattár.*

Majláth. Gr. Sz. I. L. I. k. 212. l.

ségét, — s hogy az ávizek ellen más módon is védekezhetünk, és azért még a mocsarak is lecsapolhatók maradnak.¹⁾

A mialatt Széchenyi dunai tanulmány-útját járta,²⁾ az első gőzös, a melynek költségét Széchenyi és ügybarátai részint saját erszényükből merítették, részint betűszerint egybekoldulták, Bécs tövében, a florisdorfi parton elkészült és *I. Ferencz* néven 1830. késő őszen vízre is bocsájtották. A következő évben már megjelent Pesten, a hol a lakosság nagy lelkesedéssel fogadta.

Széchenyi az érdeklődés fokozására próbajáratokat rendez, fogadásokat kezd és mindent elkövet, hogy a magyar közönséget a vállalatban való anyagi részvételtre serkentse és ebbeli törekvéseiben, ha nem is fényes, de mégis kielégítő eredményt ér el.³⁾

A gőzhajó forgalma igen jól fejlődött, olyannyira, hogy *Andrews* vállalkozó, a ki a mintegy 100,000 forintba került hajót az első üzleti évre 12,000 forintért bérbe vette, fáradozásaiért igen kielégítő nyereségben is részesült. Erre támaszkodva Széchenyi már az első év végén két új hajónak a beszerzését indítványozta és jöllehet eleinte bécsi társainál nem tapasztal valami meleg támogatást, *Puthon báró* és *Benvenuti* igazgatósági tagok segítségével a társulat 1832. évi közgyűlésén mégis keresztül viszi, hogy két új gőzösnek — az

¹⁾ *Világ* (1831) XII. 1.

Stádium (1833) 246. 1.

Zichy. Gr. Sz. I. Hirlapi czikkei I. 63., 96. és 97. 1.

Majláth. Gr. Sz. I. L. I. 315. 1.

²⁾ Részletesebben leírva: *Zichy. Gr. Sz. I. Naplói* című műve 271—278. 1. Továbbá *Zichy. Gr. Sz. I. Utí rajzai* 340—375. 1.

³⁾ *Sz. N. 1831. ápril 4.* »Das Dampfboot ging mit vollem Succes nach Tétény u. zurück. Nie sah ich mehr Menschen in Pest u. mehr Enthusiasmus.«

Május 8-án. Dampfschiff nach Waitzen gefahren 3³/₄. — zurück 1³/₄ Stunden. Bei dem Bischoff gegessen.

Június 6. Dampfschiff — Louis u. George Károlyi u. ich gewettet — um 300 fl C. M. Nach Visegrad 100 Personen eingeladen. 6 Stunden hinaufgefahren, 3 Stunden herunter. stb.

Zichy. Gr. Sz. I. Hirlapi czikkei II. k. 462. 1.

Majláth. Levelek I. k. 229. 1.

Argo és a *Pannoniá*-nak az építését és az ehhez szükséges tőkének új részvények kiadásával való beszerzését elhatározzák.¹⁾

1832. elején megpendíti még a *Beszédes*-féle 50,000 forintnyi előirányzat alapján az aldunai szirtek eltávolítását a gőzhajó-társulatnál; — hajóvám szedésével gyümölcsöztetett részvényekkel gondolván fedezhetni a kiadásokat.

Lépéseket tesz továbbá a nádornál arra nézve is, hogy az állam a Pozsony-pesti hajóút folytonos szabadon tarthatása végett gőzgéppel hajtott folyam-kotrógépet vásároljon.²⁾

A gőzhajózás nagyot ígérő fejlődése a bécsi kormánykörök figyelmét is újból a Dunára irányította. A bécsi haditanács már Széchenyi első dunai utazásához is félhivatalos utitársat akart melléje kirendelni, *Pirago* hadmérnöki tiszttá személyében, a mit azonban a gróf köszönettel visszautasított.³⁾ 1832. nyarán pedig *Esztei Ferdinánd* főherceget kiküldik az Aldunát tanulmányozni és ennek hírére Széchenyi, hogy személyes tapasztalatait az ügy javára értékesíthesse, lépéseket tesz az iránt, hogy a főherczeg kíséretéhez csatlakozhassék.

Ajánlkozásának eredménye sértő visszautasítása volt; — a nemzet kedveltjének tudomásul kellett adni, hogy népszerűségének emelkedése a kormány bizalmának elvesztését jelenti.⁴⁾

¹⁾ *Majláth. Gr. Sz. I. L. I. k. 212. és 228. l.*

Zichy. Gr. Sz. I. Hirlapi czikkei I. k. 31. l.

²⁾ *Majláth. Gr. Sz. I. L. I. k. 212. és 221. l.*

³⁾ *Zichy. Gr. Sz. I. Naplói 281. l.*

⁴⁾ *Sz. N. 1832. május 1.* Wie viel Erniedrigungen bin ich ausgesetzt gewesen! Desfonds annonciert mir des E. H. Ferdinand Antwort wörtlich:

»Die Reise wird nur in rein *militärischer Beziehung* unternommen u. hiezu keine grössere Begleitung wünschend, als die bereits hiezu bestimmte. Das Dampfboot sei jedoch offen, folglich können S. k. H. Niemanden verwehren auf selben die Reise nach Semlin mitzumachen, — von Semlin abwärts hätten jedoch S. k. H. das Dampfboot ausschliesslich für sich zur ferneren Reise gemiethet u. werden sich zu dieser Fahrt so wie zur weitem auf den Tschaiken blos von der schon bestimmten Begleitung folgen lassen, ohne sonst Jemand mitzunehmen.«

Ich habe mich einem Refus ausgesetzt, — es war zu erwarten. So grob dachte ich indessen nicht. — Il faut souffrir pour le bien public.

De ez a keserű tapasztalás sem téríti el céljától, közben megindítja a lánczhíd ügyét és Angliába utazik, s ime a visszatartását követő alig egy év múlva már József nádor ama meglepő felszólítását veszi, hogy az aldunai munkálatok vezetését királyi biztosi minőségben átvegye. A gyors fordulat Széchenyit is kételkedővé teszi, talán csak az országgyűlésről akarják jó szerével eltávolítani, hogy azután utóbb cserben hagyják? — Mindamellett kézséggel fogadja az ajánlatot, Bécszel és József náddal a munkálatokra fordítható költségek és egyéb részletek iránt megállapodásra jut és sok tétovázás nélkül, most már gőzhajón, az Aldunára indul.¹⁾

Itt feladatának műszaki részét illetőleg a legkülönbözőbb kombinációkkal fogadják.

A *Beszédes*-féle olcsó előirányzattal szemben értesül az e kérdésben minden esetre tájékozottabb *Schmied* bányamester 3,800,000 forintnyi előirányzatáról is. A határőrvidéki ezred tisztjei szintén elhozzák kész terveiket, a melyekkel igen nagyra vannak, míg Széchenyire egyáltalában nem gyakorolnak kedvező benyomást.

Várja *Vásárhelyit*, a Dunán hely- és vízrajzi felvételeket teljesítő mérnöki osztálynak a vezetőjét, a ki a felvételek során akkor már a szóban forgó szirtes szakaszig eljutott. Ő benne bízik legtöbbet és reményli, hogy ennek szakértelmével majd csak ura lesz a műszaki nehézségeknek.²⁾

Vásárhelyi megérkezésével a helyrajzi felvételek és mély-

¹⁾ *Sz. N. 1833. június 24.* »Gehe ich zum Palatin. Er hat mir früher geschrieben u. fragt mich nun mündlich, ob ich die Commission das eiserne Thor zu sprengen, auf mich nehmen wollte. Ich nahm es an! Welch' ein Vergnügen hätte es mir gegeben, wenn meine Gesundheit besser wäre.«

Június 27—július 1-ig. (Bécsben, az Aldunát illetőleg) »Wunderbar viel Thätigkeit entwickelt.«

Július 3. »Alles mit dem Erz h. Palatin ausgemacht.«

Július 7. »Viel über meine Reise nachgedacht. Ob man mich nicht vom Landtag weg haben wollte — und später mich mit Geld sitzen lassen wird.«

Zichy. Gr. Sz. I. Naplói 282—289. l.

²⁾ *Majláth.* Gr. Sz. I. L. I. k. 243. l.

ségmérések azonnal megindulnak, úgy a szabályozási tervek kidolgozhatása, mint a hajózás érdekében. Az utóbbit illetőleg ugyanis csakhamar kitűnt, hogy a katonai sajkások — a kiknek évenkénti gyakorlatai az anyagi eszközök korlátoltsága miatt mindössze abból állottak, hogy felette közepes sajkáikon ujonczaikkal két hét alatt Titeltől keservesen a vaskapuig és vissza eveztek — komolyan számbavehető feltételeket egyáltalában nem foganatosíthattak és hogy ennélfogva a Duna eme veszedelmes szakaszáról még megbízható hajózási térkép sem létezett.

A hajózás azonnal bátorságosabbá vált, mihelyt fellebbentették *Vásárhelyi* kutatásai azt a fátyolt, a mely az ijésztően dühöngő habok felett évezredekén át lebegett.¹⁾

Széchenyi egyidejűleg megindítja annak a hajózást kisértő gyönyörű mű-útnak az építését is, a mely a magyar part szikláiba vésve, szemközt Traján aránylag oly nyomorúságos útjával, végig vonul az Alduna sziklás szakaszán és nevében méltón őrzi nagy megalkotójának emlékét. Alávált szikláinak egyikén díszlik ma az az emléktábla, a melylyel a M. Mérnök- és Építész-Egylet Széchenyi iránti kegyeletét és háláját kifejezni óhajtotta.

Ez út megépítése nemcsak az akadályoknak szárazföldön való megkerülését tette lehetővé, — használható volt az vontató útul is a fölfelé menő dereglyék számára és még iskolául is szolgált a munkásoknak a kőrepesztés begyakorlására. Ennek köszönhette később, hogy, a mikor a következő évben a Duna huzamos időre szokatlanul mélyre alászállt, *Vásárhelyi* vagy ezer embert állíthatott a folyam medrébe és tömérdek sziklát repeszthetett, a minek következtében a hajóút lényegesen megjavult.

Széchenynek ez az útépítés nem csekély élvezetet szerzett. Hogy abban a vadregényes tájban, szemközt Traján aránylag oly nyomorúságos vontató-útjával, embereket láthatott, »a kik zergeként tanyázva a szirteken, a haladásnak új ösvényét törték, hogy az emberiség tökéletesedése és nemesü-

¹⁾ *Maglath.* Gr. Sz. I. L. I. k. 247. l.

lése végre oda is elhatolhasson, a hol addig csak sasok tanyázhattak!«¹⁾

Mindent elkövet e mellett arra nézve, hogy feladatának politikai részét is megoldja, a mi nem kevés fáradságába kerül. Legtöbb baja az Orsova alatti szigetvár — Ada Kaleh — basájával keletkezik, a ki a fenhatósága alatti területen minden munkát megakadályozni törekszik, mert a törökök akkor még a vaskapuban birodalmuk legkiválóbb védőbástyáját látták.

A fényes porta pedig, korábbi nyilatkozatai ellenére, egyáltalában nem sietett a kedvező rendeletek kiadásával.

Széchenyi nemcsak a diplomácia segítségével kísérti meg ez akadály elhárítását, hanem alkalmas módon magának a basának barátságát is megnyerni igyekszik és ezen az úton csakugyan kielégítőbb eredményekre jut mint a kormányok érintkezése révén.²⁾

A szerb fejedelmet, Milost, aránylag könnyebben sikerül arról meggyőznie, hogy a munkálatok következményei Szerbia javára is válnak, de a legtöbb sikert mégis az oláhoknál éri el, a kik akkor még az oroszok fenhatósága alatt állottak; — sőt még ez utóbbiak részéről sem látszanak komoly akadályok felmerülni. Az oláhság mai ellenséges érzelmeivel szemben érdekes feleveníteni azt a tényt, hogy Széchenyit oláhországi látogatása alatt mint *magyart* ünneplik.

»Mindannyi, kivel találkozom — így írja le akkori benyomásait — versenyezve iparkodik háláját mutatni azon vendégszeretetért és emberiség-sugalta gyámolért, mellyel az oláh annyiszor találkozott Erdélyben magyarok közt, s nekem jutott aratni most azt, mit ezelőtt testvérházánk dicső lakósi vetettek.«³⁾

És hogy a magasabb körökben való fogadtatása visszhangra talált a népben is, erre jellemző világosságot vet a következő eset, a melyről *Vásárhelyi* egyik levelében jelentést tesz. Elhatá-

¹⁾ *Majláth. Gr. Sz. I. L. I. k. 274., 278. 1.*

Zichy. Hirlapi czikkek I. k. 64. l.

²⁾ *Majláth. Gr. Sz. I. L. I. k. 261., 271., 278—280. l.*

³⁾ *Zichy. Hirlapi czikkek I. k. 60. l.*

rozták ugyanis, hogy a vaskapú közelében fekvő *Csernecz* mezővárost egészen a Duna partjára kitelepítik és az új házhelyeket 1833-ban már ki is tűzték. A városi tanács ez alkalommal elhatározta, hogy az újonnan építendő mezőváros főutcáját *Széchenyi-utcának* nevezendi, és hogy annak főterén Széchenynek egy 20 öl széles és 40 öl hosszú házhelyet adományoz »örök emlékezetére fáradozásainak, a melyek sikerétől kereskedelmük felvirágzása és jólétük függ.«¹⁾

A mezőváros áttelepített részéből azóta és pedig egyenesen a Széchenyitől felkarolt Dunagőzhajózási társulat ottani főtelepe révén, Oláhország egyik elsőrendű kereskedelmi emporiuma *Turn-Severin* fejlődött; — mindazonáltal ott ma a hajdani határozatoknak semmi nyoma sem található,²⁾ a mint hogy eltűnt már nyoma is a rokonszenvnek, a melylyel az oláhok akkor a magyar kultúra előharczosát fogadták.

Széchenyi kikutatja még és elhárítani igyekszik az egyéb erkölcsi szirteket is, a melyekben a gondjaira bízott Aldunán a forgalomnak még hatalmasabb akadályait látja, mint azokban a szirtekben, a melyeket a természet vetett a hajózás útjába.

Megismerkedik a határszéli forgalomnak túlzott megnehezítésével, bizonyos egészségügyi, vámkezelési és rendőri intézkedések czímén. Tapasztalja az ottani hajósoknak szinte megható tudatlanságát és ügyetlenségét, a min csak idegen — olasz, dalmát és angol — elemeknek oda terelésével lehet majd segíteni.

A határőrvidéki katonaság féltékenykedésével, a mely a munkálatokra elég nehezítőleg hat, szintén sok alkalma nyílik megismerni és ennek ellensúlyozására *Philippovich* törzskari századosnak az aldunai munkálatokhoz való beosztását is javasolja, stb.³⁾

¹⁾ *Vásárhelyi* Pálnak az Akad. Széch. Irrattárában lévő és 1833. július 14-ről kelt leveléből.

²⁾ *Wallandt Ernő* min. tanácsos, a vaskapu-szabályozás vezető mérnökének, szíves közlése szerint.

³⁾ *Majláth*. Gr. Sz. I. L. I. k. 255., 287., 306., 312. l.

Tömerdek dolgai közepett, a melyekkel közvetlen feladatának megközelítése jár, főczélját — a Duna teljes birtokba vételét — egy pillanatra sem téveszti szem előtt. Tudja, hogy a Konstantinápolyig menő gőzhajózás megindítása sokkal több kockázattal jár, semhogy az ifjú vállalat abba a kormány kifejezett támogatása nélkül belefoghatna, és a míg ezért egyfelől bécsi társait egyre ösztönzi a vállalat eme kiterjesztésére, nem szűnik meg másfelől a kormány figyelmét az új hajóvonal állami jelentőségére irányítani és a gőzhajó-társulat részére azoknak a kedvezményeknek a kieszközlésére törekedni, a melyek véleménye szerint a sikernek mulhatlan előfeltételei.¹⁾

A maga vagyonával is hozzájárul a nagy vonal létrejöttéhez azzal, hogy számos részvényt jegyez és hogy saját költségén czélszerű evezős hajót készíttet — a *Tündét* — a melylyel majdan a személyek továbbítása a zuhatagokon át, a mikor azokat alacsony vízállás miatt a gőzhajók nem járhatják, mégis kényelmesen és biztosan fogatosítható legyen.²⁾

Széchenyi törekvéseit a legjobb siker koronázta. A társulat 1833. december elején tartott közgyűlése az ő pártoló felszólalása után csakugyan elhatározta az alsó Duna birtokba vételét, három új gőzösnek a beszerzését és a megfelelő új részvények kiadását. Egyúttal felkérte Széchenyt arra is, hogy küszöbön álló angol útazása alkalmával a társulat részére oly két gőzöst szerezzen be, a mely a Galacztól Konstantinápolyig menő járatokra minden tekintetben alkalmas legyen.³⁾

Időközben Vásárhelyi is elkészült az Alduna szirtes szakaszának szabályozási terveivel, a melyekben, tekintettel a víz alatti szikla-repesztések akkorában még kielégítőleg meg nem oldott nehézségeire, a jelentékenyebb zuhatagokat — az u. n. Izlás és Tachtaliát, a Juczot és a Vaskaput — kamara-zsilipes

¹⁾ *Majláth.* Gr. Sz. I. L. I. k. 254., 289., 298., 308., 313., 317., 328. lap.

²⁾ *Sz. N.* 1833. deczemb. 13. Meine Subscription auf 87 gebracht. Ich entsetze mich über meine Unternehmung.

Majláth. Gr. Sz. I. L. I. k. 308., 317. l.

³⁾ *Falk.* Széchenyi István gróf és kora (79—81. l.).

Zichy. Gr. Sz. I. Hirlapi cikkei I. k. 33. l.

hajózó csatornákkal akarta megkerülni és a víz alatti repesztésekkel csak a kisebb akadályok elhárítására szorítkozni. A szóban forgó Dunaszakaszy ily módon való hajózhatóvá tételét Vásárhelyi mintegy másfél millió forintba számította.

Az előtanulmányoknak és a munkálatok megindításának szentelt első — az 1833-ik — év végén Széchenyi Vásárhelyinek társaságában újra Angliába utazik. Főcélja úgy a saját, mint útitársának szakismereteit azokban a kérdésekben kiegészíteni, a melyek az aldunai rendes hajóút létesítésével összefüggnek és az építéshez szükséges munkagépeket beszerezni.¹⁾

Utazása folyamán mellesleg sikerül Széchenyinek úgy a württembergi királyt, mint ennek példájára a sokáig vonakodó bajor királyt is rábírti néhány gőzhajózási részvény elvállalására; a minnek nagy erkölcsi súlyt tulajdonít, mert a társulatnak bizonyos nemzetközi jelleget kölcsönöz.

Vásárhelyit úgy Németországban, mint Francia- és

¹⁾ Első sorban négy tanulmányi tárgyat tűz ki, nevezetesen: a víz alatti repesztéseket; a vízben történő köépítéseket; munkagépeket a kövek kiemelésére és a folyók kitisztításához; végre hajókat, a melyekkel sekély és sziklás vízben biztosan, kényelmesen és gyorsan járni lehet. L. *Majláth*. Gr. Sz. I. L. I. k. 283. l.

Az utazás részletesen leírva *Zichy*. Gr. Sz. I. Külföldi úti rajzai 405—421. l.

Érdekes *Metternich* hgtól kapott és *Esterházy* Pál londoni nagykövethoz intézett ajánló levele is, a melyet naplójába szószzerint lemásol:

Wien am 5-t. Dez. 1833.

Hochgeborner Graf!

Der k. k. Kämmerer Gr. St. Széchenyi wird gegenwärtiges Euer Hochgeboren zu einhändigen die Ehre haben. Seine dermalige Reise nach England hat den Zweck, verschiedene technische Notizen, behufs der Wegräumung der Felsen im Strombette der Donau unterhalb Orsova, mit deren Leitung er betraut ist, zu sammeln u. gelegentlich auch Privat Theilnehmer für die auf besagter Wasserstrasse neu aufzustellenden Dampfschiffe zu finden.

Sollten desshalb Anfragen an E. H. gelangen, so können dieselben unbedenklich bestätigen, dass gedachtes Unternehmen des besonderen Schutzes der k. k. Regierung sich zu erfreuen hat, übrigens aber versteht es sich von selbst, das E. H. den bekannten Directiven gemäss auf dem etwaigen Absatz der einschlägigen Actien durchaus keinen Einfluss zu üben haben.

Empfangen Sie etc.

később Angolországban összehozza a nevesebb vízépítő mérnökökkel; — kikéri és jegyzékbe véteti azok általában véve kedvező nyilatkozatait a Vásárhelyi terveiről.¹⁾

Angliában igazán bámulatos tevékenységet fejt ki. Mindezt megnéz és tanulmányoz, a mi céljaira csak hasznos lehet.

A buvárharanggal leszáll a víz mélyére, hogy a víz alatti repesztések eme módját megítélhesse; megtanulni igyekszik a vízálló czementnek és a betonnak készítését, ezekkel sajátkezü próbákat végezvén; kiválogatja és megrendeli a legjobb kotrógép és emelő-darú szerkezetet; alapos ismereteket gyűjt a gőzhajók műszaki részleteiről és mert kifogástalan eladó gőzhajót nem talál, megrendeli a társulat Triesztben építendő gőzhajójának gépezetét.²⁾

¹⁾ *Majláth.* Gr. Sz. I. L. I. k. 344., 346. és 359. l., II. k. 381. l.

²⁾ *Sz. N. 1834. január 30.* Roman-Cement applicirt. (Következnek erre vonatkozó adatok.) Luft verdirbt er. Frisch, oder man muss es wieder backen.

Mit Clark zu Hunter u. English. Dredging Boat. 2500 dessen Preis. In 20 Minuten 50 Tonnen. 10 Pferd. Auf einer Seite. Schiff kostete 625 L. stb.

Február 15. Bei Clark gewesen u. leidend, als ich war, Concrete gemacht. Es ist ein grauer Kalkstein, der mit Muriatic acid effervescirt. Dieser wird gebrannt. Ob mit besonderem Vortheil weisz ich nicht! Gelöscht wird er nicht. Je frischer, desto besser, wird aber mit 6 bis 7 Theilen Materiale, was es immer ist — nur Erde nicht — zusammengesetzt. Kisel u. scharfer Sand ist am besten. Wasser hinlänglich. Im Löschen scheint die Procedur der Natur langsamer zu gehen wie bei unserem Kalk.

Márczius 9. Bei Clark. Concrete ist nicht gelungen.

Márczius 21. In Brighton. Roman Ciment u. Rangers Concrete. Dieser Letztere »Siedend Wasser«. Kälte macht Schaden, denn wir sahen Risse in den Steinen. Um Concrete zu machen:

1°. Frischgebrannter grauer Kalk. Recht frisch — ungelöscht.

2°. 1 Theil Kalk. 6 Theile Sand, Kiesel, andere Steine *rein* gewaschen von allen Saliter u. Salz Theilen. Wo möglich? von einer gewissen Höhe herunter geworfen »to set better.« Für Mauern scheint er schlecht zu seyn. Mauer Fundament *Futter*. Voilà le but.

Márczius 29. Morgens mit Vásárhelyi nach den Westindia Docks. Versuchten die Taucher Glocke. Scheusslich! Viel Schmerz im Ohren. Sir John Rennie machte die honneurs. Sehr eitler Kerl stb.

Majláth. Gr. Sz. I. L. I. k. 355. l.

Zichy. Gr. Sz. I. Hirlapi czikkei I. k. 355. l.

E mellett a gőzhajó-társulat részére az angol tőkét is meghódítani igyekszik és a példaadás kedvéért Esterházy hgt is ráveszi részvények aláírására.¹⁾

Az angol lapokban a Duna-gőzhajózásra vonatkozó közleményt tesz közzé és sokat értekezik Rotschilddal és másokkal a részvények terjesztése dolgában, a minek azonban az angolok abbéli aggodalma vagy kifogása, hogy részvényesi minőségük alapján esetleg részvényeik értékénél nagyobb kötelezettségekre is szoríthatnák őket, útját állja.²⁾

Végzett dolgairól a nádort, a bécsi kormányt és a gőzhajó-társulatot terjedelmes levelekben értesíti: — a kimerülésig tanul és dolgozik.³⁾

Munkájának örömét — sajnos — sok ürmöcsepp is keseríti, a mit egészségének hanyatlásán azonnal megérez.

Értesül arról, hogy a bécsi kormánynak a titkos rendőrségtől egyre szított bizalmatlansága Londonba is követi.⁴⁾

Továbbá mindinkább bizonyossá válik előtte, hogy az angolok az aldunai munkálatokat rossz szemmel nézik és hogy a törökök felbujtogatásával azokat megnehezíteni fogják.⁵⁾

¹⁾ Sz. N. 1834. febr. 9. Paul Esterh. 10 Actien.

²⁾ Sz. N. 1834. »Gestern wurde meine Annonce in englischer Sprache über die Donau Sache flott.« A lapoknak szétküldött litografiák egyik példánya »Outlines for the Extension of the Company for the Navigation of the Danube etc.« czímen az *Akad. Széch. Irattárában*.

Majláth. Gr. Sz. I. L. I. k. 376. l.

³⁾ Sz. N. 1834. márczius 17. Lerne viel. Bin quasi schwindlich. April 8. Ich erliege unter dem Gewichte meiner Geschäfte.

Majláth. Gr. Sz. I. L. I. k. 343—394. l.

⁴⁾ Sz. N. 1834. január 26. Paul Esterházy sagt mir er habe von einen Aviso erhalten, auf mich und Gr. Károlyi acht zu geben, da wegen die Polen etwas in die Zeitung! Es ist absurd! Wie sie dumm sind.

Febr. 27. Paul Esterházy. Er zeigt mir ich glaube 7. Dezemb. 1833. Note von F. Metternich. »Die Grafen Sz. u. K. reisen nach England u. wollen die Reden (über Polen) des Landtages in die Zeitungen rücken lassen. Obschon die Regierung dies nicht hindern kann, trachten Sie zu erfahren, welcher von diesen Grafen u. auf welchen Weg dies bewerkstelligt.«

⁵⁾ Sz. N. 1834. márczius 19. Esse bei Rothschild, bei dem ich EH. Palatins Brief gelassen. Er spricht von 1000 Actien. Eine Compag-

Végre bécsi ügyfelei sem részesítik őt abban a támogatásban, a melyet önfeláldozó és önzetlen fáradozásai ugyancsak megérdemelnének.¹⁾

Majdnem öt hónapi távollét után végre haza tér és időközben elkészült *Tünde* hajóján 1834. május 1-én Pozsonyba érkezik.

Ez év tavaszán, az elutazása előtti indítványához képest, az *Argo* gőzöst már lebocsájtották az aldunai szirteken a vaskapú alá és így Széchenyinek már a gőzhajó-társulat megalakulását követő harmadik évben sikerült rendes összeköttetést létesíteni Pozsony és Galacz között olyformán: hogy a *Pannonia* Pozsony és Pest, az *I. Ferencz* Pest és O-Moldova között járt; Ó-Moldovától a vaskapu alatti Skela Gladováig az utasokat és teherszállmányokat csekély gázlású dereglyéken továbbították; Skela-Gladova és Galacz között pedig az *Argo* gőzös fordult.

Igaz, hogy Pozsonytól Galaczig még háromszori átszállás illetőleg átrakodás vált szükségessé, de mégis mily óriási haladás volt ez a megelőző állapottal szemben!

Az aldunai munkák újra megindulnak: a folyamban a tér- és vízrajzi felvételek előre mennek, a megkezdett útépítésnél a szikla-repesztések és egyéb építő munkálatok szépen előre haladnak.

Széchenyinek mindezek körül sok dolga akad, főleg a diplo-

nie formiren, die Wolle gerade herbringen. »Russen sind für uns, denn sie glauben den Engländern dadurch zu schaden; die Engländer aber auch für uns, denn die meinen dadurch die Russen aufzuhalten.« — Sind wir geschickt, so können wir viel wirken. Ich fürchte, fürchte. Puthon etc. sind gewiss gegen die Russen.

April 4. Byng gegessen. Byng. »Die Türken erlauben das Sprengen der Felsen nicht.« Soeben die Nachricht angekommen. Pontzonby . . . Lamb (?) Ich hatte doch Recht die Engländer zu fürchten.

April 11. Sir James Graham, den ich früher mit Stanley begegnete, machte mir Protestationen im Namen seiner Regierung.

¹⁾ *Sz. N. 1834. márczius 15.* Bekomme ich Puthon's u. der Direct. stolzen Brief! »Sie brauchen keine Engländer.« Das ist recht wienerisch »kleinmüthig im Unglück und übermüthig im Glück.«

Maigláth. Gr. Sz. I. L. I. k. 373—375. l.

mácziai és egyéb nehézségek legyőzésével; egyre panaszkodik hatáskörének megszorítása miatt és végre is saját kezére és felelősségére dolgoztat a kényes helyeken. Főleg az új-orsovai basának a barátságára támaszkodhatik, a ki most már nem akadályozza meg a Vaskapú szondálását, sőt ezen a czímen még a hajóút legsürgősebb javítására szolgáló sziklarepesztéseket is elnézi, a melyeket a víz rendkívüli apadása lehetővé tesz. A tartós kis vízállást különben az egész vonalon alaposan kihasználják és az útépitésnél begyakorolt sziklarepesztő munkások egész seregének segítségével tömérdek sziklát eltávolítanak a folyamból, jóllehet a szigorú vesztegzári intézkedések és egyéb helyi körülmények ezeket a munkálatokat is megnehezítik.

A gőzhajózás érdekében kőszénbányákat kutat; *Tündé-jét* beállítja a Moldova és Skela-Gladovai közötti folyamközbe; hajókalauz-századoknak a felállítását tervezi és a határszéli forgalom megfelelő megkönnyítését folytonosan sürgeti.¹⁾

Bokros teendői közben hozzáfog még a dunai hajózásra vonatkozó, négy éven át folytatott, híres hirlapi cikksorozatának a megírásához, a melylyel az e tárgy körüli helytelen felfogásokat lassacskán kiirtani és a dunai ügyek iránti érdeklődést szélesebb körökben felébreszteni törekedett, mind a gőzhajózás javára, mind pedig a végből, hogy az aldunai munkák alapos végrehajtásához bővebb jövedelmi forrásokat nyisson meg, mint a melyekkel addig a só-alapból rendelkezett.²⁾

Széchenyi e cikksorozatban³⁾ nemcsak közgazdasági babérokat szerez: valóban megkapó szakértelmet tanúsít a hajózásra vonatkozó összes műszaki kérdésekben.

Ismerteti a Dunai gőzhajózás keletkezésének fontosabb mozzanatait és ecseteli annak gyors fejlődését, anélkül, hogy ez alkalommal csak sejtetné is, hogy valóságban ezek az eredmények legeslegnagyobb részben az ő ernyedetlen fáradozásának a gyümölcsei.

¹⁾ *Majláth.* Gr. Sz. I. L. I. k. 400—570. l.

Zichy. Gr. Sz. I. Naplói 289—294. l.

²⁾ *Majláth.* Gr. Sz. I. L. I. k. 473. l.

³⁾ *Zichy.* Gr. Sz. I. Hirlapi cikkei I. k. 17—179. l.

Lelkes szavakkal ajánlja a vállalatot — a melyet hazainak nevez, »mert csudálatosan fog hatni nemzeti kifejlődésünkre« — a magyar közönség pártfogásába. Nehogy majdan »csak a nyert gyümölcs legyen a mienk, de nem a borostyán«!

Majd panaszkodik, hogy a társulat kiterjedésével nincsen arányban a magyar résztvevők szaporodása, és a mikor ebbeli fehívásai sikertelenek maradnak, keserűen kifakad, hogy »bár többen járúlnának a haza, becsület és várható anyagi haszon nevében anyaföldünknek nemcsak mindig kifejtésére, de valahára már kifejtésére is!«

Az utazó közönséget a kezdet nehézségeivel megbarátkoztatni törekszik és azokat, a kik illetlenségeikkel útítársaiknak terhükre válnak, hol tréfás, hol csípős módon leczkérteti, hogy rossz szokásaikról letegyenek.

Figyelmeztet a gazdasági átalakulásokra, a melyeket a gőzhajók könnyítette forgalom mulhatlanul előidézni fog és a melyekkel idején számolni kell, nehogy az átalakulásnak káros következményeit is megérezzük.

Ismerteti az Aldunán folyamatban volt munkálatokat és felvilágosítja a közönséget azok remélhető hatásáról: hogy hasznuk csak közvetve lesz és nem azonnal várható, mert úgy nekünk, mint aldunai szomszédainknak is, előbb még gazdaságilag fejlődni kell. Eloszlatni törekszik egyúttal azt a balvéleményt, a mely az aldunai munkálatoktól lecsapoló hatást is várt.

Elmondja az ó-budai hajógyárnak és kikötőnek keletkezését és jelentőségét; — megpendíti az új-pesti kikötő létrehozását, végre czélul tüzi ki a gőzhajózási vállalat *honosítását*, a mint ő annak megmagyarosítását nevezi.

Az egész cikksorozatban a közönség és a vállalat között általában ugyanazt a közvetítő szerepet tölti be, mint a nagy politikában a nemzet és a kormány között, és a mint politikai iratain nem érezhetők meg a kormány részéről elszenvedett keserűségei, ép úgy a dunai hajózásnak szánt czikkei sem árulják el azokat a surlódásokat, a melyek közötté és a vállalat igazgatósága között mindinkább kifejlődtek.

1835. első napjaiban megérkezik Pozsonyba az Angliában

megrendelt *kotrógép*, a melyet Széchenyi *Vidrának* keresztel, minthogy »vízfénék, sár és sötétség a hazája« és nemsokára reá a buvárharang és a kőemelógép is megjelennek az alsó Dunán.¹⁾

Január 10-én abból az alkalomból, hogy a diétán az az óhajtás nyilvánult »hogy a dunai hajókázást megakasztó akadályok elhárítása tárgyában tett intézkedések, azoknak sikere és más hiteles adatok a KK. és RR.-kel közöltessenek«, Cziráky országbíró igen meleg, de aligha egészen őszinte köszönetet mond Széchenyinek. A gróf megragadja az alkalmat röviden megemlékezni az aldunai dolgokról, de nagy szerényen kijelenti, hogy ő csak végrehajtó kéz volt és hogy az igazi érdem az ország nádorának személyét illeti. Erre megint a nádor válaszolt, igen méltó hangon kijelentvén, hogy a dolognak ellenszegülő roppant akadályok között »alig vagy éppen nem történhetek volna ily szerencsés előlépések, ha csak Széchenyi ügyessége és honunk javára szentelt életének fáradhatatlan szorgalma minden akadályokat férfiasan le nem győzött volna.«

Széchenyi aldunai működésének ez volt delelő-napja; a melyet naplójában jó kedvű sorokkal megörökít.²⁾

A munkák Vásárhelyi szakavatott vezetése alatt ugyan egyelőre még egy-két évig előre haladtak, — de egyre szaporodtak a vészjelek is, a melyek a szabályozás gyökeres végrehajtását és teljes befejezését kérdésessé tették.

A katonai körök már kezdettől fogva rossz szemmel nézték a hatáskörükön kívül történő munkálatokat és ellenszenvük azok során korántsem engedett.

Már 1834. novemberben megjelent ott egy ezredes, mint

¹⁾ Sz. N. 1835. január 7. Fischament sehe ich Vidra an. Bin beruhigt.

Zichy. Gr. Sz. I. Hirlapi cikkei I. k. 71. l.

²⁾ Sz. N. 1835. január 10. Sitzung bei uns. Donau Angelegenheiten. Ich spreche auch, wird mit kleinen Modificationen angenommen. Cziráky belobt mich. Ich wälze es zurück auf den E. H. Er auf mich. —

Zichy. Gr. Sz. I. Beszédei 118. l.

Ferdinánd főherczegnek küldöttje, — átvizsgálva és bírálgatva az addigi munkálatokat.¹⁾

1835. július végén *Latour* gróf szintén meglátogatja az Aldunát, Roth és Hentzy alezredek kíséretében. Az addig történekről elismerőleg nyilatkozott ugyan, de a Duna szabályozása előtt — úgy véli — hogy meg kellene várni az új közúton keletkező forgalmat, hogy ez megérdemli-e a fáradságot.

Hentzy alezredes ellenben már sokkal ellenszenvesebben nyilatkozott.²⁾

A határőrvidéki ezredekkel is újabb nehézségek keletkeztek a szükséges területek átengedése, továbbá a munkások úti leveleinek ellenőrzése és ezek élelmezése tekintetében eléggé fontos italmérési jognak gyakorlása, valamint a vesztegzári intézkedéseknek rideg szigorúsággal való végrehajtása miatt, a melyek együttvéve a munkálatok iránti nem sok jóakaratról és előzékenységről tanuskodtak.³⁾

¹⁾ *Zichy. Gr. Sz. I. Naplói* 294. l.

²⁾ Vásárhelyi erről a látogatásról két jelentést küldött Széchenyinek július 25. és augusztus 10-ről (Ak. Széch. Irattár). Az utóbbi levélben t. k. ezeket írja: »Nur wirklich Oberstlieutenant Hentzy ironisirte manchmahl, gab aber Blölsen, welche in mancher Beziehung Unkenntniss verriethen. — Er war bis itzt für mich ein Räthsel, nun aber kenne ich Ihn. Er ist bemüsst andere Leute in Schatten zu stellen, damit Er glänzen könne...«

Majláth. Gr. Sz. I. L. II. k. 86. l.

³⁾ *Vásárhelyinek* ezekre vonatkozó és 1836. május 5., június 13., július 16., oktob. 11-ről kelt levelei az Ak. Széch. Irattárában vannak. A vesztegzári szabályok szigorúságára jellemző *Müchschützek* vesztegzári igazgatónak a grófhoz intézett levele, a melyben segítségeért könyörög, mert 38 évet meghaladó szolgálat után a hadi törvényszék elé állították: »der Sanitäts Übertretung, durch Hintansetzung des Amtes beschuldigt... weil ich Ew. Hochgeboren Bedienten *Auer* nicht in Contumaz behalten habe, als sich derselbe durch Berührung seines anhabenden Stiefels mit dem in der Contumaz befindlichen Jagdgewehre vermischt habe. Ein zweiter Fall betrifft den Kutscher des H. Hauptmann *Zanoni*, der ohne Aufsicht zu den Sprengungen am Eisernen Thore zur Abholung seines Herrn gefahren und im Rückweg nicht in Contumaz gestellt wurde.« Irja, hogy elítéltetése esetén 5—10 évig börtönbe kerülne. Széchenyi melegen közbenjárt arra nézve, hogy az illető kegyelmet nyerjen. (*Majláth. Gr. Sz. I. L. I. k. 600. l. és III. k. 8. l.*). Eredményes volt-e köz-

Szóba került illetékes helyen az is, hogy Széchenyitől aldunai megbízatását visszavonják.¹⁾

1836. derekán már a pénz is elmaradozni kezd. Széchenyi a folyamatban lévő munkákra is hiába könyörög még 10,000 forintért, — végre Vásárhelyi kétségbeesett levelére *saját pénzéből* bocsát ennek 10,000 forintot rendelkezésére. »Eszközöljön ezen pénzzel annyit, mint Krisztus a két hallal és hét kenyérrel.«²⁾

Széchenyinek erős utánjárásába kerül, míg újból pénzhez juthat. A helyzet később sem javul alaposan, a pénzek kiutalványozása mindig nehézségekkel jár, a munkálatok mindig szűkebb körre szorulnak, végre 1837-ben egészen elakadnak.³⁾

benjárása, az a rendelkezésünkre volt adatokból meg nem ítéltető. Vásárhelyi ellenben pár hónapra reá (1835. máj. 15-én) azt jelenti Széchenyinek, hogy az illető vesztéggári igazgató *Karansebesen* meghalt. (Akad. Széch. Irattár.)

¹⁾ Sz. N. 1835. novemb. 9. Károlyi u. Toni Szapáry sagen: »Es wurde im Staatsrath erörtert, ob man mir meine Comission nicht wegnehmen sollte, weil ich für die ung. Sprache gesprochen. Welche Strafe!

²⁾ Sz. N. 1836. augusztus 8. Kaum ein Auge zugeedrückt. Sehe den Banqueroute der Dampfgesellschaft. Solang ich weg bin, bekam ich Schreiben von E.H. Das heisst »Consilium abeundi.« Ich sehe Dampfschiffe zerfallen. Es wird in Wien nicht protegirt, denn es ist quasi ein ung. Unternehmen.

Auguszt. 26. Gehe ich zum E. H. Empfängt mich kalt. Bekomme später 3 seiner Briefe. Das Geld ist ausgegangen.

Szeptemb. Schedius schreibt mir: Ein Handbillet S. M. untersagt jede Auslage.

Majláth. Gr. Sz. I. L. II. k. 358. és 360. l.

Vásárhelyi levele 1836. szept. 4-ről az *Ak. Széch. Irattárában*.

³⁾ Sz. N. 1836. november 11. Bei E. H. 20,000 von Aerar aufgenommen.

1837. február 16. Comission stockt, weil kein Geld u. kein Wille.

1840. május 18. Bei Metternich. Finde Aurel Desseffy im Vorzimmer, — ich werde vorgelassen; er nimmt es quasi übel. — Lang zugehört. Er will mir nicht gut. Er — wie ick sage 'Es ist eine Aera' etc. — 'Das sind Worte.' 'Ich bin bei Donau-Deput. — Geld? Er fällt mir stets in das Wort »Geld, Geld ist die kleinste Sache, Ouvrasd (?) sagte den Spaniern

Mill
6

m
200 etc.

Széchenyi aldunai szereplésének befejezéseül az az utazás vehető, a melyet József nádor kíséretében tett, ki az ott végzett munkálatok meg szemlélésére 1841. nyarán leutazott. Útközben szerzett benyomásai nem a legjobbak és felébresztik benne a vágyat, hogy ettől az ügytől egészen visszavonuljon.¹⁾

Igaz szerencse volt, hogy a teendők sorrendjében ama legszükségesebb apróbb munkákat helyezte első sorba, a melyek a hajózást, bizonyos megszorításokkal bár — t. i. kis vízállásnál csekély gázlású hajókkal való átrakodással és megfelelő óvintézkedések betartásával, — de mégis egyáltalában lehetővé tették és hogy a munkálatok vezetése nem olyan férfúnak a kezébe került, a kit hamis ambíciója arra vezethetett volna, hogy nevéhez »római alkotások« emlékéét fűzze.²⁾

Széchenyi vezetése alatt az aldunai munkálatokra mindössze 510,000 forintot költöttek, a mely összegnek majdnem felét az ott szintén nélkülözhetetlen között építése emésztette föl.³⁾

Ha meggondoljuk, hogy a fenmaradó aránylag csekély összeggel az azelőtt majdnem járhatlan folyamszakaszon oly állapotokat sikerült teremtenie, hogy ott az óriási arányokban emelkedett gőzhajóforgalom, — nehézségekkel bár, de mégis

Kanzler wartet im Vorzimmer. O welche Bücklinge macht dieser, wie er den Löwen erschaut.

¹⁾ Sz. N. 1841. június 20. Sprech mit E. H. über meine Idee, den E. H. Friedrich zum Gränz-Inspector zu machen. Es handle sich das Gewicht des Staates zu vergrößern. Mich als heterogenen Theil zurück zu ziehen Bei Kasan lässt er mich einsetzen. Er ist enchantirt vom Weg. — Wir fahren hin u. zurück auf der neuen Strasse, — ich auf den Bock.

Június 24. Für E. Z. hat eine Sympathie, gegen mich Antipathie. Ich glaube ich bin das leztemahl in Orsova gewesen. Es ist Zeit abzulegen.

Július 12. Früh bei Ottenfels, den ich von E. H. Friedrich als Gränz-Inspector spreche. Er findet ihn zu *aufhaltend* zu dieser Stelle. »Ein Militär wird besser seyn, meint er als ich . . . um das das eiserne Thor etc. etc. Philippovich ist vorgemerkt . . . wir denken darauf etc. Ich: Ich hoffe doch nicht, dass Sie mich simpliciter wegjagen . . .

Zichy. Gr. Sz. I. Napló 305. l.

²⁾ Majláth. Gr. Sz. I. L. I. k. 405. l.

³⁾ Zichy. Gr. Sz. I. Hirlapi czikkei II. k. 328. l.

egy félszázadot meghaladó időközben tényleg lebonyolítható volt: úgy el kell ismernünk, hogy Széchenyi az Aldunán is sikerrel tudott megbirkózni ama hagyományos bajunkkal, hogy mindég lehetőleg kevéssel lehetőleg sokat kell létrehozunk, és hogy hasonló súlyos körülmények között kevesebb költséggel hasonló eredményt még soha és sehol létre nem hoztak.

Széchenyi még utóbb is mindent elkövetett, hogy az aldunai munkálatok tökéletes bevégzése napirenden maradjon.

A következő években kísérleteket tett a nádornál, hogy a félbeszakadt munkálatok folytatásához pénzhez jusson; — 1844-ben pedig az országos választmányhoz intézett beadványában ajánlotta az aldunai munkálatok folytatását és tökéletes bevégzését, — de akkor tervezett telekdíjával együtt ez az indítványa is elbukott.¹⁾

A Széchenyi intései ellenére túlszigázott remények azonnal nem teljesülvén, a szabályozás iránti érdeklődés különben is országszerte elhalóban volt.

A kérdés divatját múlta, ötven év kellett hozzá, hogy megint életre ébredjen.²⁾

Széchenyinek a gőzhajózás érdekében kifejtett tevékeny-

¹⁾ Sz. N. 1842. február 8. Zum E. H. — Bitte um $\frac{m}{30}$.

Novemb. 5. Escher u. Masjon besuchen mich. Sondir Karte von Vásárhelyi vortrefflich. Es ist möglich eine geregelte Verbindung zwischen Orsova u. Semlin. Diesz freut mich.

Deczemb. 24. Beim E. H. ihm übergeben Akademiai Zeitg. Gebeten $\frac{m}{30}$ für Donau; um Független! cím.

1845. január 17. Ofen bei E. H. $\frac{m}{30}$ fl Orsova.

Majláth. Gr. Sz. I. L. I. k. 405. l.

Zichy. Gr. Sz. I. Hirlapi cikkei II. k. 328. l.

²⁾ Széchenyi aldunai működésének egyéb részleteit illetőleg lásd Zichy. Gr. Sz. I. Naplói 271—306. l.; továbbá e tárgyra vonatkozó számos leveleit; t. k. Majláth. II. k. 376. l.

A jelenleg folyamatban lévő szabályozás népszerűen ismertette van Gonda Béla »Az aldunai vaskapu és az ottani többi zuhatag szabályozása« című művében.

Lásd erre nézve Hans Arnold mérnök-tanár cikkét is a Zeitschrift des Ing. u. Arch.-Vereins zu Hannover. 1895. évf. 454. l.

ségére visszatérve, megemlítjük, hogy az 1833-iki angol utazásán megrendelt hajó — a *Mária-Dorottya* — 1834. őszén elkészült ugyan, de nem foglalta el eredeti rendeltetését Galacz és Konstantinápoly között, hanem a jövedelmezőnek ígérkező körülmények kihasználására Konstantinápoly és Smyrna közé lett beállítva és ezért a Pozsony-konstantinápolyi hajóvonal záródása a következő évre maradt.

Nagy esemény számba ment 1835-ben az első gőzhajó-találkozás a Dunán — szeptember 25-én — Vác tájékán, a Pozsonyból érkező *Pannonia* és a Pestről 500 emberrel elébe menő *Zrinyi* között.

A találkozás mindkét hajó utasaiban hamisítatlan lelkesedést gyújtott; — dicséretekkel és éljenekkel halmozták el Széchenyit, a kire nézve ez a nap valódi ünnep volt. Mikor az együtt visszatérő két hajó Visegrád agg ormai alatt elúszott, a multnak tükrében egy szebb jövődő mosolygását élvezte.¹⁾

1836-ban a társulat újabb hajója — a *Ferdinánd* — már beállt a Galacztól Konstantinápolyig még nyitva maradt közbe és ezzel a Pozsonytól — sőt kedvező vízálláskor Bécs-től — Konstantinápolyig illetőleg Smyrnáig terjedő, mintegy háromezer kilométernyi hosszúságú hajóvonal megszületett, — *Széchenyi* forró vágya teljesült.

A tengerrel való összeköttetés meg volt, habár egyelőre még csak tökéletlenül: az első nagy lépést még számtalan kisebbnek kellett követnie, hogy a közlekedés tökéletesebbé váljék.²⁾

Nagy akadályát képezték a kereskedelemnek még mindig azok a rendőri, vám- és vesztegzári intézkedések, a melyek értelmetlen végrehajtása a forgalomnak a zuhatagoknál sokkal komolyabb akadályává és az Orsován át utazóknak valóságos zaklatásává fajult és Széchenyinek még sok fáradságába telt, míg e tekintetben is kedvezőbb állapotokat teremthetett; a míg rávehette a szabályzatok megfelelő módosítására a kormányt

¹⁾ *Zichy*. Gr. Sz. I. Hirlapi cikkei I. k. 126. l.

²⁾ *Majláth*. Gr. Sz. I. L. I. k. 312. l.

a mely a hajóút javítására kész volt anyagi áldozatokat hozni, de másfelől elmulasztotta azoknak az erkölcsi akadályoknak az elhárítását, a melyek megszüntetése semmibe sem került volna.¹⁾

Széchenyi mindvégig a legnagyobb érdeklődéssel kísérte a gőzhajózásnak mind nagy ügyeit, mind legkisebb részleteit, és pedig nem önérekből, mint a társulat részvényese, hanem akkor is, a mikor a társulat megizmosodása után legtöbb részvényétől megvált.²⁾

Nagy szakismeretével, a melyet a hajózási kérdések körül Angliában szerzett, becses szolgálatokat tett a társulathoz, a melyet többször visszatartott veszedelmessé válható kísérletektől, és hogy ebbeli tanácsait nem követték mindenkor, az utóbb különféle bajoknak okozója lett.³⁾

Fáradhatatlan volt mindenben, a mivel a gőzhajózás javát előmozdíthatta. Messze vezetne, ha ez irányú tevékenységét részleteznénk; — de még sem mellőzhetjük annak megemléztetését, hogy Széchenyi a társulatot már kezdettől fogva a magyar érdekeknek megnyerni, azt »meghonosítani« törekedett.

A vállalat igazgatósága azonban, a mely a bécsi légkörben a magyar törekvéseket soha meg nem értette, nem helyezett nagyobb súlyt a magyar közvélemény megnyerésére, a miből nemsokára különféle összeütközések keletkeztek Széchenyi és a társulat között.

Már 1835-ben például, a mikor a pozsonyi diétán még alig zajlott le a közjogi tekintetben fontos vita a király czíme meghatározásában, és Ferdinánd király nem mint *első*, hanem »mint e néven *ötödik*« lett törvénykönyvünkbe igtatva: a gőzhajótársulat igazgatósága elhatározza, hogy hetedik hajóját *I. Ferdinánd*-ra kereszteli. Széchenyi méltán felháborodik, e tapintatlanságon és kijelenti, hogy teljesen szakít a társulattal,

¹⁾ *Majláth.* Gr. Sz. I. L. I. k. 583., 585., 591. l., II. k. 323. l. stb.

²⁾ *Schuller* bécsi bankárnak ez eladásra vonatkozó, 1839. márcziusban kelt levelei az Akad. Széch. Irattárában vannak.

³⁾ *Majláth.* Gr. Sz. I. L. III. k. 57., 93., 111. l.

Zichy. Gr. Sz. I. Hírlapi cikkei II. k. 545. l.

ha határozatukat meg nem másítják. »Ne feledjék el, hogy a Duna, a melyre legtöbb szükségünk van, egészen Magyarországon fekszik, a hol igen sokat lehet elrontani azzal, ha a közönséget elkedvetlenítik.«¹⁾

A kisebb véleményeltérésektől eltekintve, komolyabb surlódás keletkezett 1846-ban, a mikor Debreczenben, a Tiszaszabályozás alakuló közgyűlésén, *Andrássy* Gyula gróf indítványára elhatároztak egy Tisza-gőzhajózási társulat megalapítását és annak elnökéül Széchenyi indítványára *Károlyi* Lajos grófot megválasztották. Noha *Széchenyi* az ügyet oly vágásba terelte, a mely a gőzhajótársulat dunai érdekeit nemcsak nem érintette, de sőt elősegítette: a bécsi igazgatóság az alakuló vállalat közeledését mégis ridegen elutasította, jöllehet Széchenyi közvetve figyelmeztette a társulatot arra hogy nincs érdekében privilegiuma magyar jogérvényességének kérdését a felszínre hozni.²⁾

¹⁾ *Majláth.* Gr. Sz. I. L. II. k. 84. l.

²⁾ *Széchenyinek* erre vonatkozólag a nádorhoz intézett felterjesztéseit (1846. auguszt. 3. és 5-ről), továbbá József nádornak ez ügyben sajátkezűleg írt terjedelmes válaszait az Akad. Széch. Irattára őrizi. Töb-bek között kifejti Széchenyi, hogy mily előnyös volna az új társulattól tervezett Tisza-Száva hajózás, kapcsolatban a Duna-gőzhajózási társulattal remélhető egyezséggel, valamint a Lujza-út megváltásával és a fumei kikötő rendezésével:

»1-stens, schon um Alle die Hyperbeln de facto niederzuschlagen, mit welchen der Landtag von Seite der Vukovarer Eisenbahn Maniaken, vielleicht mit einer 5 procentigen Garantie für 20 Millionen höchst wahrscheinlich verpestet werden wird.

2-o. Um für die vergrößerte Production im Theissgebiete wirklich leichtere Auswege zu verschaffen.«

Másik felterjesztésében kifejti, hogy az új társulat nem akar a régivel a Dunán versenyezni és a nádor közbenjárását kérve, hozzáteszi: »Nun ist es zu wünschen, dass die Direction der Dampfschiffahrt in Wien nicht etwa unfreundliche Antwort, oder gar eine Negativa gibt, da hiedurch das Jus »auch die Theiss mit Dampfschiffen zu befahren« in eine Flamme auflodern, man gewiss baun, das Privilegium der Donau Dampfschiffahrt in Frage stellen, und nicht nur auf der Theiss, sondern auch auf der Donau fahren würde.« A nádor válaszaiban értesíti Széchenyit, hogy a Dunagőzh. társulatnak csakugyan szabadalma van a Tiszára is 1854-ig és hozzáteszi: »in Letzterer Hinsicht ist die Beantwortung des Briefes des Gr. Károlyi keine leichte Aufgabe, wenn man

Az igazgatóság ellenkezőleg jónak látta *Széchenyi* ellen, a kit a tiszai mozgalom megindítójának tartott, visszatöreléssel élni és ezért később abbéli kérését, hogy a *Balatonra* szánt két kis vontatóhajót az ó-budai hajógyárban készíttethesse, kereken megtagadta.

Séchenyi azonban nem állt el e kérésétől. Emlékeztette az igazgatókat arra, hogy ő a Dunagőzhajózás egyik alapítója, valamint 16 év óta leghűbb szövetségese és ennél fogva számot tarthat előzékenységükre. Egyuttal újból figyelmeztette őket, hogy talán semmi sincs annyira érdekében a gőzhajótársulatnak, mint Magyarországon népszerűnek maradni.¹⁾

Pedig akkor az igazgatók már ismerhették a veszélyeket, a melyek a vállalatot népszerűségének eljátszásakor fenyegették, de nyilván elég erőseknek érezhették magukat azok elhárítására.

Már 1840-ben történt, hogy *Andrews*, aki különféle okoknál fogva összetűzött az igazgatósággal, magyar gőzhajózási vállalatot akart szervezni és ebbeli törekvésében igen általános pártolásra talált. *Gróf Károlyi* György állt a mozgalom élére a ki az *első magyar gőzhajótársulat* alapítása iránti folyamodványát a nádorhoz be is nyújtotta, és eleinte úgy látszott, hogy maga a nádor is jó szemmel nézi a dolgot. *Széchenyi*, a kit *Andrews* szintén fölért ügyének pártolására, ebbeli kérését, könnyen érthető okokból, nem teljesíthette.²⁾

offen und wahr seyn will, dabeı aber sorgfältig Alles zu vermeiden trachten muss, was durch Durchkreuzung moderner Ideen u. durch unerwartete Verweigerungen auf den für öffentliche Unternehmungen sich so kräftig aussprechenden Geist der Theiszer Umwohner einen nachtheiligen Eindruck ausüben würde.«

A Dunagőzh. társulat gr. *Károlyi* L.-hoz intézett és 1846. szept. 19-ről kelt levelében azt válaszolta, hogy a tervezett társulat megalakulva nem lévén, vele tárgyalásokba nem bocsájtkozhatik. (Ak. Sz. Iratt.)

¹⁾ *Majláth.* Gr. Sz. I. L. III. k. 465—471. l.

²⁾ *Sz. N.* 1840. szeptemb. 18. Bei E. H. Er spricht sich quasi für *Andrews* aus.

Gróf *Károlyi* György és társai említett folyamodásának másolata az Ak. Széch. Irattárában van.

L. *Majláth.* Gr. Sz. I. L. III. k. 61. lapját is.

Különös figyelmet érdemelnek még Széchenyi ama törekvései, hogy a vállalat súlypontját fokozatosan Budapestre helyezze át, hogy a gőzhajózás, ép úgy mint a civilisáció összes többi tényezői, szintén hazánk szívében, magyar levegőben vegye eredetét.

Első lépése erre nézve már 1835-ben az ó-budai kikötőnek, illetőleg hajógyárnak a megalapítása volt, a melyben az ő messze látó szemei mellesleg a főváros élénkítésének egyik eszközét, valamint a magyar gyáripár iskoláját és kiinduló alapját látták.¹⁾

Erre vonatkoztak továbbá az ő éveken át folytatott sikertelen küzdelmei a hajózás terjeszkedéséhez szükséges új-pesti kikötő megalkotására is, a melyek ugyanazon szűk látókörű pesti törpeségek ellenzésén szenvedtek hajótörést, a kik a lánczhíd körül is annyi késedelem okozóivá váltak.²⁾

Szinte magától érthető, hogy Széchenyi a társulatot arra is rá akarta venni, hogy az adminisztráció központját Budapestre helyezze át. Már 1841-ben kifejtette az igazgatóságnak azt az anomáliát, hogy az ügyek tényleges súlypontja Budapesten, az igazgatóság ellenben Bécsben van, és figyelmezteti, hogy ebből oly egyoldalúságok fognak keletkezni, a melyek a társulatot tönkre tehetik.³⁾

A társulat igazgatósága azonban nem vette szívesen az efféle figyelmeztetéseket és mindinkább szabadulni törekedett Széchenyi befolyásától.⁴⁾

1848-ban Széchenyi, már mint közlekedési miniszter, egyenesen kijelenti a társulat ügyvivő igazgatójának, hogy a gőzhajó-vállalatra kedvezőtlenül ható körülményeket csak azzal lehetne mellőzni, ha az igazgatóság központját Pestre áttén-

¹⁾ Sz. N. 1835. ápril 7. Mit Rau u. Váshhelyi den Hafen von Ofen angesehen.

Majláth. Gr. Sz. I. L. II. 56. és 248. l.

Zichy. Gr. Sz. I. Hirlapi cikkei I. k. 113. l., II. 463. lap.

²⁾ *Majláth.* Gr. Sz. I. L. I. 453. l.

Zichy. Gr. Sz. I. Hirlapi cikkei I. k. 153. l. II. k. 460—488. l.

³⁾ *Majláth.* Gr. Sz. I. L. III. k. 113. és 116. lap.

⁴⁾ Sz. N. 1844. márczius 18. Rey, Mayer, Masjon . . . In Dampschiffahrt hat man mich ganz beseitigt, — über Bord geworfen.

nék, vagy ha ezt a közönségnek legalább közeli kilátásba helyeznék; mert csak ezzel lehetne a közönség ellenszenvét eloszlatni és annak következményeit elhárítani.¹⁾

Köztudomású, hogy Széchenyi ez irányú intése sem talált a vállalat bécsi igazgatóságánál meghallgatásra, valamint az is, hogy a tőle előrelátott fejlemények, a társulat kárára, idők során tényleg be is következtek.

III.

A Tisza szabályozás.

A lánczhíd megalapításával és a dunai forgalom rendszerezésével Széchenyi a közlekedések dolgában mindazt létrehozta, a mit az akkori szűk viszonyok egyelőre megengedtek módot és működési tért keresett most már további tervei végrehajtására.

Hogy az ezekhez szükséges anyagi eszközöket előteremtse, »Adó és két garas« című cikksorozatával egy általános telekadónak, minden holdnyi terület után bizonyos számú évek során át fizetendő két vagy legalább egy garas telekdíjnak törvényes szervezését javasolja, hogy az innen eredő évi jövedelem egy nagyobbszerű országos kölcsönnek biztos alapját képezze, a mely minden egyéb kincstáraktól elkülönítve és az ország legszigorúbb ellenőrzése mellett, egyes-egyedül Magyarország szellemi és anyagi kifejtésére szolgáljon.²⁾ »Magyarország kiváltságos lakóihoz« intézett későbbi felhívásaiban, a melyek az alábbi

¹⁾ *Majláth.* Gr. Sz. I. L. III. 610. 1.

²⁾ 1843. június 8-tól deczemb. 31-ig.

Zichy. Gr. Sz. I. Hirlapi cikkei II. k. 2—262. 1.

Sz. N. 1843. szeptemb. 3. Bei E. H. — Der mich wegen Telek Dij fragt, »was meine Intention — ?« Ich rede offen. Ob er mich nicht ausplauschen lässt, weisz ich nicht. — Er: in Wien gefällt es. — Sie würden ganz unter uns gesagt nichts dagegen haben, die *Manipulation* den Ständen zu überlassen.

Október 2. Béla Wenkheim besucht mich. — Szentkirályi von mir »Most kezdem érteni Széchenyit.«

Okt. 3. Pepi Eötvös besucht mich — wir reden von Verschönerung Pesth. — — Er — — erkennt meine umfassende grosze Ansicht — — pour régénérer cette nation malheureuse etc.

czikksorozatnak kiegészítését képezik, közelebbről részletezi is a tervezett országos alapnak hová fordítását; — s' amint ezekben előadja, Széchenyi azt túlnyomó részben a szükséges közlekedő eszközök megteremtésére és Budapest kifejtésére kívánta felhasználni.¹⁾

Nagy tervének végrehajtása érdekében már korábban is is kereste a kormány támogatását; — előbbi czikksorozatának megjelenése közben pedig a végből, hogy alkalmá nyiljék minden irányban messze kiható reform-terveit a legmagasabb helyen is kifejtteni és így azok elfogadását biztosítani: Bécsben való személyes tájékozódás után egyenesen emlékiratot intéz még *Metternich* hg. államkancellárhoz, a melyben javasolja, hogy a bécsi Hofburgban haladéktalanul reform-bizottságot szervezzenek.²⁾

Oly állandó magyar bizottságot indítványoz ez emlékiratban, a mely kizárólag Magyarország fejlesztésével foglalkoznék és arról gondoskodnék, hogy mind Ő Felsége, mind a trón legközelebbi környezete mindenről a mi Magyarországot illeti, idején és következetességgel intézkedhessék. Hogy megszűnjenek azok a jogos recriminációk, a melyekkel a kormányt tétlensége miatt illetik, és hogy a kormány végre igazában a magyar alkotmány és nemzetiség főtámaszának és az ország jetezőjének lássék.

¹⁾ 1844. ápril 13. — július 10.

Zichy. Gr. Sz. I. Hirlapi czikkei II. 264—366. l.

²⁾ *Sz. N.* 1843. *novemb.* 2. 12 Uhr bei Kübeck. Trage ihm vor die Nothwendigkeit von einem Reformations-Comité. Er ist — wie er sagt — meiner Meinung; allein er *kann* nicht, ausser er wird gefragt.

Novemb. 20. Rede den Abend mit Judex, über die permanente Commission. Scheint meiner Meinung zu seyn.

Novemb. 21. Wirkner. Ganz für die permanente Commission. Er sah Revitzky in Baden. Besser wie je. »Meine Zeit — sagt er — ist noch nicht gekommen — ich überlebe Euch Alle.« Später zeigt er mir Handbillet in welchem E. H. scharf angegangen wird — quasi schieszen zu lassen ... gegen Lob oder Tadel der Jugend.

Az 1843. deczemb. 22-ről kelt emlékiratot, az Akademia Széchenyi Irrattárában talált másolat után, a melyre Széchenyi sajátkezűleg a következőket jegyezte »den 28. Decemb. 1843 in Presburg unterschrieben, und durch Wirkner nach Wien an Metternich befördert«, jelen tanulmányom függelékében — A) alatt — közlöm.

Részletesen kifejti e bizottságnak iniciáló működési körét és annak időszerűségét, a mikor a kormány maga is elismeri a reformáció szükségességét, sőt hajlandónak látszik az alkotmányos és nemzeti előhaladásnak az élére állani. Mert a magyar kancellária munkaerejét a folyó ügyek elintézése annyira lefoglalja, hogy egy messze kiható reformtervezet kidolgozása tőle méltányosan nem is várható.

A bizottmány állandó tagjai közé, a kik munkaerejüket kizárólag a kitűzött célnak szenteljék, első helyen *Apponyi* György grófot — a későbbi kancellárt — javasolja és önkényt érthetőleg ez alkalommal saját szolgálatait is felajánlja.

»Törekvése — úgymond — mindig Magyarország nemzeti és alkotmányos fejlesztése volt. E mellett azonban soha sem felejtette el, hogy Magyarország boldogulását és szerencsését egyes-egyedül csak az összes állammal való benső kapcsolatban és összhangzásban keresheti és találhatja, úgy hogy Magyarország kifejtésének nem szabad a többi részekre zavarólag hatni. Ha a kormány ebben az értelemben leghívebb munkásának elfogadja, rendelkezésére áll.

Annak bizonyosságául, hogy bizalommal viseltetik a kormány jó szándékai iránt, elvált a párttól, a mely ezeket kétségbe vonja: de ha most a kormány bizalmát bizalommal nem viszonozza, két szék között a padlóra kerül.

Minthogy pedig tőle, a ki életének javát hazája szolgálatának szentelte, követelni nem lehet, hogy az ily paralysált állásban megmaradjon: végül még kijelenti, hogy az esetben, ha ajánlkozását nem fogadnák elegendő figyelemmel, úgy továbbra is legjobb tudása és lelkiismerete szerint fogna saját politikai útján haladni, anélkül, hogy a kormánynyal továbbra törődne.

Széchenyinek mindkét irányú törekvései egyelőre dugába dőltek. Telekadó-tervét minden erőfeszítése mellett sem bírta keresztülvinni, az országgyűlés szétoszlott anélkül, hogy azt törvénykönyvünkbe igtatta volna. Emlékiratát pedig Bécsben, a mint erről csakhamar meggyőződött, eleinte még csak el sem olvasták, a mi, tekintve a mindinkább élesbülő viszonyokat

és Széchenyi politikai súlyát, elég jellemző az akkori központi kormányra.¹⁾

A telekadó-terv előidézte szellemi mozgalom mindamellett újból lényegesen hozzájárult a közteherviselés nagy elvének megérleléséhez és az emlékirat fejtegetései utóbb bizonyára szintén hatással voltak a kormány későbbi elhatározásaira.

Az 1843/4-ik országgyűlés befejezése után *Apponyi* György grófra, Széchenyi barátjára és jelöltjére jutott a magyar kanczellária vezetése, a kinek csakhamar sikerült Metternich bizalmát is megnyerni.

Vele az ifjú-conservatívek jutottak kormányra, nem merev ellenzői a reformoknak, hanem maguk is a megfontolt haladásnak a szószólói. Apponyival az iniciálás szelleme bevo-nult a magyar kanczelláriába is, a mely mindaddig csak a felülről nyert utasítások keretében mozgott.²⁾

Széchenyi reményeit ez a változás igen felhangolja, és Bécsben is szükségét kezdik érezni annak, hogy Széchenyit, a kinek közeledését addig nem becsülték meg eléggé,³⁾ teljesen megnyerjék.

¹⁾ Sz. N. 1844. január 5. Es kommt mir vor, als ob mich Wirkner etc. mich mit meinem Mémoire angeschmiert. Mett. . . ist nicht für mich . . . Es wäre sonst nicht möglich, dasz man mein Mémoire nicht beachtet hätte.

Január 6. Wirkner bringt mir Brief von Gervay. Soll nach Wien.

Január 8. Bei Mett. Spricht mir, à peu près unverständliches Zeug. Hebt mir Revitzky heraus! Diesen seine Tage sind noch nicht verlebt!! — Von meinem Mémoire sprach er nichts. Ich begriff nicht! Gehe zu Gervay, der mir ganz naif gesteht: er habe es nicht gelesen . . . Er sucht unter 30 Mémoires, das Meine heraus — das mit einem Schreiben von Kübeck begleitet ist!!! u. Gervay lügt mir vor . . . K. habe es gelesen . . . ich aber entdecke, es ist nicht das Meine! Ha ha ha!!! Wird mir es nie vergeben . . . denn er musz vor mir erröthen.

Január 9. Bei Gervay . . . Er ist boutonniert oder weisz nichts. Bei Kübeck . . . Lange mit K. über mein Mémoire und 2 Garas. »Ich habe es nicht gelesen und man fragt mich nicht!«

²⁾ *Marczali*. A legujabb kor története 558. lap.

³⁾ Sz. N. 1843. ápril 29. Jósika kaum von Siebenbürgen angekommen. Er sincerisirt mit mir, — oder eigentlich vergisst sich: »Metternich zu ihm wegen mir — »wenn Sz. auch kein positiver Gewinn für uns ist so ist er wenigstens ein Negativer.«

Csakhamar tárgyalásokat kezdenek az ő számára szervezendő állás fölött, a melyekről Széchenyi azonnal értesül; mégis félesztendőbe telik, míg Metternich herczeg félhivatalosan közli vele, hogy a kormány figyelmét a közlekedés eszközeinek szaporítására és tökéletesítésére fordítván, egy külön bizottságnak a felállítását tervezi, a melynek teendője lenne azokkal a módokkal és eszközökkel foglalkozni, a melyekkel a szükséges közlekedési eszközök hiányán leggyorsabban segíteni lehetne. Kérdezi tőle egyuttal, hogy hajlandó volna-e a bizottság vezetését elvállalni? ¹⁾

Széchenyi e levélre azonnal abban az értelemben válaszol, hogy a mikor a kormány az annyira nélkülözhetetlen javítások élére állott, ő nem lehet annyira következetlen, hogy

¹⁾ Sz. N. 1844. junius 15. Bei Gordon, Gervay. Sie kochen Etwas. Sie haben mich recht enflirt, oder eigentlich ich mich selber.

Novemb. 13. Es besuchen mich Wirkner u. Pazziati. Es ist naif. Sie glauben . . . Sie pressten mir den Saft aus u. warfen mich von dannen.

1845. január 15. Bei der E. H.-in. Sie vertraut mir, dass man aus mir Etwas machen will. — Ich soll nach Wien . . . Bei Széchen . . . Du musst mit uns gehen? . . . Kannst nicht Anders . . . ! Ja ich möchte . . . Gehe nach Wien! . . . Es ist wirklich komisch . . . ich soll am Ende noch antichambriren, damit sie aus dem Dreck . . .

Január 17. Ich nach Wien, auf Ruf des Fürsten.

Február 24. Im Nemzeti kommen alle avancements. Der Personal »Ebbül valami igen jó, vagy valami igen rossz lesz. — Es ist eine verpfuschte Suppe. Zarka bei mir. Ich sprach ihm offen.« Wenn Sie (oben in Wien) hogy én azt majd kitálalom és árulom, a mit ők főztek . . . akkor igen csalatkoznak. — Nem szívesen megyek Bécsbe.

Ápril 4. Spreche mit Felix Zichy offen. Ich will Regierung unterstützen. — Gesagt es dem Fürsten. O, Gott welche Abnegation! Ich trage mich an! — pour sauver notre pauvre pays, — on ne veut pas de moi.

Ápril 12. Sina. »Ich gratulire! Sie sind Minister des travaux public; Geheimer Rath $\frac{m}{12}$ fl. das Jahr.

Ápril 13. Spreche mit Apponyi, offen.

Ápril 15. Lange bei Fürst Metternich, . . . Er will mir ein Schreiben an E. H. geben. Warum denn nicht gar.

Május 3. Nachmittag überbringt mir Posch das Schreiben von Metternich, — das per Estafette kam.

Metternich szóban forgó levele közölve van Falk e. i. művének 203. lapján.

visszalépjen arról a térről, a melyen azelőtt saját erejére támaszkodva igyekezett eredményeket elérni és hogy ezért a felajánlott állást készséggel elfogadja.¹⁾

Bécsbe siet, a hol nézeteit határozottan kifejti és egyuttal kijelenti, hogy az állás elfogadásával politikai függetlenségét fel nem áldozza s hogyha a kormány újból hamis irányba tévedne, ő is megint az ellenzékhez közelednék.

Függetlenségének megóvására fizetést el nem fogad, pedig magas összegre voltak készek, sőt még az excellentiás czimet is csak kényszerűségből vállalja el, mert különben elnökösködése bizonyos nehézségekkel járt volna.²⁾

Hosszas tanácskozások befejezéseül az ügyre vonatkozó legfelsőbb kézirat aláírása május végén megtörténik, a miről Széchenyi az Apponyitól vett rokonszenves levélből értesül. »Én csekély vagyok ahhoz — ezek e levél zárószavai — hogy Neked köszönetet mondjak amaz ezerek nevében, a kiket elhatározásod boldoggá tesz, de érezni jobban érzem azt, mint amaz ezerek mind együtt véve.«

Ezt a köszönetet Széchenyi csakugyan búsásan megérdelte, mert hazájának valóban nagy egyéni áldozatot hozott a hivatal elfogadásával, oly időben, a mikor ez még a nemzettől való elpártolás gyűlöletes színezetével járt, a mikor még

¹⁾ *Majláth. Gr. Sz. I. L. III. 349. 1.*

²⁾ *Sz. N. 1845. május 18* ... M. zeigt mir sodann die Notta ad circulandum, wo aber alle Vota bereits für mich sind, die mich zu dem Chef einer *Comission* macht. Ich excipire gegen die *Comission*, — es soll eine Behörde seyn.

Május 21. Gervay! Ich soll Chef von einer *Comission* seyn. Sprach vielleicht zu viel! Glauben Sie ja nicht, dass ich zum Kreutz gekrochen bin. Wenn sich die Regierung nicht veränderte, hätte auch ich mich nie geändert, u. soll die Regierung auf falsche Wege gerathen — u. ich bin wieder gleich bei der Opposition. Ich bin unabhängig ...

Esse bei Apponyi. O, Gott welche Gesellschaft. Komme mir vor wie Daniel etc.

Május 26. Schrieb gestern an Apponyi. »Bin zu Diensten, Ging zu Fleisz nicht zu Kollovrat, Kübeck, E. II. Ludwig etc. damit ich nicht den Schein habe zu sollicitiren. Und dann, weil ich ein Skeptiker bin.« Es muss von sich selber gehen. Höhere Mächte. Ich bleibe passiv.

Majláth. Gr. Sz. I. L. III. k. 356. 1.

elismert hazafiak esküszertű, nyilvános fogadást tettek, hogy királyi hivatalt soha elfogadni nem fognak.¹⁾

Nevének varázsa csakugyan Széchenyit sem óvta meg attól, hogy elhatározásának ellenszenves hatásával is meg ne ismerkedjék. Pestre haza érve, a hol népszerűsége az ellenzékkel való korábbi küzdelmei miatt már amúgy is sokat veszített — kocsját sárral megdobálják; a megye üléstermében pissze-
gással fogadják; ellenzéki lapok és szónokok nyilvánosan el-
ítélik; hitehagyottnak mondják, a ki magát a kormánynak
eladta. Teljesen elhagyatottnak érzi magát, — még új kartár-
sai is kitérnek előle. Végig szenved a lealázások egész kál-
váriáját, — és izgalmban még a nádort is ellenségének kép-
zeli. Vigasztalásul szíve rejtekében csak Virág szavait őrzi, a
melyek már annyiszor enyhítették lelki szenvedéseit: »Jó haza-
finak lenni nehéz, de nem lehetetlen!« Bántja az is, hogy Bécs-
ben az ő hatáskörét igen szűkesen képzelik kimérhetni, tervek
kidolgozására és benyújtására gondolják leszállíthatni.

Augusztus közepén leérkezik végre a helytartó tanácshoz
a királynak legfelsőbb kézírata, a mely Széchenyit a helytartó
tanács kebelében felállítandó bizottság elnökévé, s mint ilyen
valóságos királyi helytartói tanácsossá kinevezi és őt egyszer-
smind a valóságos belső titkos tanácsosi címmel díjmentesen
felruházza. Együttal a nevezett bizottság életbe léptetéseig az
országos közlekedések körüli ügyekben királyi biztosul alkal-
mazza. Széchenyi leteszi szolgálati esküjét, lefizeti a titkos taná-
csosi címért járó díjakat — jöllehet a királyi kézirat díjmen-

¹⁾ Sz. N. 1845. május 28. Kübeck lässt mich fragen, ob ich nicht zu ihm kommen könnte? Gehe hin. Spreche offen. In groszen Linien. Er versteht mich nicht. Eins nach dem Andern. Ganz Langsam. K. Comission, die ich leite, um Alles auszuarbeiten etc. Wege u. Canal.« Ich : muss darüber nachdenken. — Ganz disappoinirt weg ... Apponyi schreibt mir einen allerliebsten Brief Handschreiben ist heraus ... er freut sich für das Land, ich sollte morgen bleiben, wünscht Metternich ... Ich antworte »Kann nicht bleiben ... Jósika Samu besucht mich, da er mich nicht findet, schreibt er mir ein Billet doux um »mir zu gratuliren« Cela vous donne une clef.

tességről szól — fogadja a hivatalos tisztelgéseket és végre a munkához láthatna.¹⁾

¹⁾ Sz. N. 1845. június 2. Unwohl, kleinmüthig, Amt u. Responsabilität liegt schwer auf mir.

Julius 2. ... Lucretia Borgia. Im Nachhause fahren bewirft man das Glas meines Wagens, wo auch Cr ... das aber zum Glück zu war, mit à peu près Dreck. Die erste handgreifliche Liebes Demonstration.

Julius 13. Wie isolirt. Sitze zwischen 2 Stühlen auf dem Boden! ... Trefort schreibt so recht sans façon aber seicht gegen mich ...

Ich kein Apostat etc.

Julius 15. ... Apponyi bei mir ... Ich glaube sie schmieren mich an.

Julius 23. Zsedényi lieset wie Louis mich dumm vertheidigt hat gegen Szelestey, der gegen alte Renegaten eine Philippika ... und Louis spricht für mich ... mein Horizont verfinstert sich ... E. H. ist gegen mich. — Vay will Theiss reguliren, — Sina etc. will nicht recht heran ...

Julius 28. Bei Pereira. Dieser Esel war bei Kübeck Rath fragen wegen Fiume! »warten bis die Commission, wo Gr. Széchenyi praeses ist — pläne wird eingereicht haben! Igen, löcsöcs!

Julius 29. Bei Gervay. Meine Angelegenheiten sind bei der Conferenz! Hahaha! Bei Apponyi, der mir ganz matt u. disappointirt vor kommt. Ich kitzle ihm auf damit er zu Gervay geht.

Auguszt. 1. ... Luka dick u. fett u. ganz gnädig. — Ambro Nyeky etc. meine Collegen weichen mir aus. — Hahaha. —

Auguszt. 3. Nach Alcsuth ... Total Impression: der E. H. mag mich nicht.

Aug. 4. Kossuth Laicsy bekommt Fackel Musik, wo er sich ganz bitter gegen mich auslässt.

Aug. 17. Finde Einladung zu Prag u. meine Ernennung. Einladung zur Eidesleistung. Excellenz etc. Es drückte mich ungemein. Kann mich nicht herein denken.

Aug. 18. Erlege Taxen für Excellenz.

Sept. 1. E. H. angekommen. Ich gehe zu Ihm. Ist E. H. für mich, so bin ich sein treuester Jagdhund, ja Treiber. Wo nicht, werfe ich ihm über Bord!

Sept. 2. ... Sodann E. H. Reden viel ... Tunnel unter dem Ofner Berg ... doch kommt nichts heraus.

Sept. 9. Werde ich bei der Statthalterey angeschworen. E. H. ist gewiss gegen mich. Werde ihm auf den Zahn fühlen.

Sept. 10. Fühle mich zermalmt! Gehe gerade zum E. H. werde ihm zur Sprache zwingen ... Habe es gethan! Er rassurte mich ... Gab mir die Hand! Gehe zur E. H.-in ... Er findet mich da. Familien Szene ... Nachmittag mit E. H.-in u. Marie u. Josef nach der Werfte etc. etc.

Zichy. Gr. Sz. I. Napló. 470—472. lap.

Kovács Lajos. Gr. Sz. I. közéletének utolsó három éve I. k. 11. és 77. lap.

A megelőző tárgyalásokba telt hosszú idő ellenére azonban a bizottság szervezését és hatáskörét illetőleg mégis még semmi intézkedés sem történt; — Széchenyi pedig az előtte megnyílt tevékenységi kör küszöbén nem henýélhet addig, míg a hivatalos út körületekintő lassúságával ezek a kérdések is megérlelődnek.

Ott él kebelében egy régi vágya, a melynek most, hogy a kormány támogatását bírja, végre megfelellhet: a Tiszaszabályozás megindítása. Erre veti magát tetterejének egész kifejtésével.

Nemcsak a szabályozással elérhető közvetlen célokra gondol és a Kánaánná átváltoztatott Tiszavölgyet varázsolja lelki szemei elé, de azt is reményli, hogy az a fontos érdek, a mely a Tisza óriási területén elosztott népességet a szabályozás kérdésének helyes megoldásához köti, alkalmat teremt majd a különböző pártok józanabb elemeinek egyesülésére is. Reményli, hogy az általános érdeklődésből eredő együtt működés mérsékelni fogja a politikai ellentétek élességét, s hogy megnyervén a Tiszaszabályozással a legsajátosabb magyar népet az anyagi kérdések buzgó ápolásának, ezzel majd a politika izgalmasabb kérdéseit pihentetnie sikerül.

A tiszavölgyi lakosság régi nyomora a megelőző évek szokatlan vízbősége miatt akkor már különben is tetőpontjára hágott és mind az érdekeltséget, mind a kormányt cselekvésre ösztönözte. A helytartó tanács már 1833-ban megindította a Tiszának mérnöki felvételét; 1838-ban pedig a dunai felvételektől félszabaduló összes mérnökeket szintén a Tiszára küldte, hogy az ottani felvételeket mielőbb befejezni lehessen.

Beszédes József tervet is készített már a felső Tisza szabályozására, a melyben a hires »Kerecseny-komorói« átvágás létesítését javasolta, a melyet a felföldi megyék érdekeltsége csakhamar magáévá tett és erélyesen követelni kezdett.

A helytartó tanács azonban elvetette ezt a tervet, mert

Az 1845. augusztus 16-ról kelt legfelsőbb kézirat közölve a *Hunnia* fügelékében, a 235. lapon.

a javasolt $1\frac{1}{2}$ mértföld hosszú átvágás a folyó illető szakaszát közel 7-szeresen megrövidítette és ezzel nagy esés-zavart idézett volna elő a felső Tiszán, — egyúttal pedig *Vásárhelyi Pált* bizta meg az egész Tiszaszabályozás összefüggő tervezetének kidolgozásával. 1845 június havában *Vásárhelyi* a szabályozás általános terveit már elő is terjesztette a nádor meghívására egybegyűlt és *Vay Miklós* elnöklete alatt tanácskozó tiszai érdekeltségnek.

Széchenyi ennél fogva tiszai munkásságába már meglehetősen előkészített talajra talált; a korszakos munka megindulhatott, mihelyt vezető szellem akadt, a mely azt az életbe átlántálja.

Báró *Vay Miklós* hazafias önmegtagadással nemcsak kézséggel átengedi Széchenyi kipróbált kezeinek a tiszai ügyek további vezetését; — de egy borsodi küldöttség megvendéglését felhasználván erősen Széchenyi mellett tüntet is, hogy az ezen a czímen támasztható nehézségeknek elejét vegye.¹⁾

Széchenyi, a helyi körülmények tanulmányozására és az érdekeltség szervezésére, kinevezése után azonnal a Tisza vidékére utazott, és habár helyenkint tartózkodóan fogadták is azok, a kik utazását csak az ellenzék ellen folytatott kortes-hadjáratnak nézték: ez útján egészben véve mégis az őszinte bizalomnak annyi nyilvánulását élvezte, a mely őt a siker reményével tölthette el.

Világos és hazafias fejtegetéseivel mindenütt lelkes hivatkozott a szabályozás ügyének. Kossuth szinte megrémült Széchenyi diadalain és nagy aggodalmait Wesselényivel közölte is. De az illető megyék már meg voltak nyerve, — csupán Szabolcs maradt meg tartózkodó állásában.²⁾

¹⁾ *Sz. N. 1845. auguszt. 1.* *Vay Miklós* im Kiosk. Spricht mir ganz offen, dasz er gar nicht wünscht zur Theiss . . .

Szeptemb. 3. *Lónyai János* bei mir, um mich in Hinsicht der Theiss zu informiren.

Szept. 13. *Kis Majláth.* Bizony jobban vezették volna a Tisza hátán *Vay Miklóst*.

Zichy. Gr. Sz. I. Napló. 480. l. A b. *Vay Miklóst* felmentő leírat a *Hunnia* függelékének 239. lapján közölve van.

²⁾ Ez utazására vonatkozó naplója bő kivonatban közölve *Zichy*.

Hazatérve munkához áll és megírja a Tiszavölgy rendezésére vonatkozó »Eszmetöredékek«-et, mely műve már 1846 első napjaiban napvilágot látott és arra volt szánva, hogy a január közepére egybehívott alakuló nagygyűlést Széchenyi nézetei felől tájékoztassa.¹⁾

Ez a műve méltón sorakozik a korábbiakhoz. Magas szempontból tekinti át a nagy kérdés szövevényeit és bonczoló agyával kideríti a megoldás összes nehézségeit, valamint azok elhárításának módjait.

Előszavában elmondja hivatalba lépésének indító okait, hogy ezzel eloszlassa a személyét környező gyanúsításokat. Szakítsunk végre már — teszi hozzá — azzal a sorvasztó balvéleménnyel, hogy királyi hivatal nem férne tántoríthatatlan hazafisággal egészen össze! Sem a népszerűség, sem a felsőbb kegy nem szolgálhat igazságos mértékül valaki belső becsének megítélésekor; de egyedül az egyik vagy másik helyzetben több vagy kevesebb becsületes eljárás vet súlyt a mérlegbe; mert

Gr. Sz. I. Naplói 480—485. lapjain. Az akkori hírlapokból vett szemelvények *Zichy*. Gr. Sz. I. Beszédei 483—492. lapjain vannak közölve. Ld. 628. lapját is.

Jellemzők t. k. a következő naplójegyzetei:

1845. szeptemb. 21. Erreichte mein 54. Jahr... »Was ich soll die Theiss reguliren... ein Leben nach Ungarn oder vielmehr »Gesunde Bewegung« in dieses Land bringen? Es kommt mir beinahe lächerlich vor. — Ich fühle es, dass ich die Reise an die Theiss nicht aushalten kann.

Okt. 9. (Tisza-Dob) 3-te Sitzung. Ich spreche u. gut. Gewinne Alle Leute... bin aber sehr indiscret. In Wien würde solche Sprache nicht gefallen. Z. B. Mi nekem a titulus... nem kell nekem bécsi napsugár — egy kissé magam is világítok, mint Sz. János Bogár. — Tüstént odább állok...

Októb. 12. (Fegyvernek, Szolnok) Indignirt über den schäbigen Empfang, den man mir gemacht, noch mehr aber über den Betyarismus. Mich kränkt dieser Zustand in Mark u. Bein.

Októb. 21. Im Rath der Statthalterey. Trage vor über meine Reise, Ganz gut... Schedius ganz pazzig: Ich hätte gewünscht, dass Vásárhelyi ausführlicher und S. E. (Széchenyi) etwas Schriftliches.

Okt. 22. Auf den »Stephan« weg. Ich arbeite an dem röpirat wegen der Theiss.

¹⁾ *Eszmetöredékek* különösen a Tisza-völgy rendezését illetőleg. Irta Gróf Széchenyi István. Pest. 1846.

valamint a népszerű ember tehet roppant jót, de hasonlóul tömérdek rosszat is: szintúgy hozhat áldást vagy átkot a fel-
sőbb hatalommal körülövedzett.

Megmagyarázza azt is, hogy mi sürgette benne új állá-
sában mindenek előtt a Tisza völgyének tekintetbe vételét.
Mert ott lakik a legtöbb és legeredetibb magyar nép, a mely
napról napra inkább közelít a végpusztuláshoz és ezért min-
den anyagi vagy szellemi segítség, melyet a magyarság e
bölcsőjéhez viszünk, megtermi az egész nemzetre hasznos gyü-
möleseit.

Legyen csak kifejtve egészség az organizmus kútforrásán
majd elárad a többi erekbe is, — míg bizony a dunántúli és
egyéb magyarság is nemzetiség dolgában csak hervadozni fog,
ha pusztulásnak indul a Tiszavölgy.

Korábban nem foglalkozhatott a Tiszával, — egyéb
előző teendőin kívül már csak azért sem, mert kormányi segít-
ség nélkül ily óriásiba vágni fejszét, elbizottság lett volna.

A kérdésre áttérve megmagyarázza, hogy nem arról van szó,
egy-egy határt menteni meg és másokra eresztetni az árt, hanem
annak az összefüggő roppant területnek bajait kell orvosolni,
a melyet az egész Tiszának valamint mellékfolyóinak kicsapongó
árjai öntenek. A Tisza-völgyében az ő szemei egy nagy ország-
részt látnak, pár milliónyi lakóssággal. Ennek az orvoslását
nem szabad vidéki körülmények szerint felfogni, és foltot foltra
rakva javítani: hanem felülemelkedve az egy-egy határnak
kedvező tekintetekből, országos szempontból kell azt intézni.

És most felsorolja és részletesen megmagyarázza mind-
azokat a nehézségeket, a melylyel meg kell barátkozni,
hogy mindazon erőt is kifejthessük, a mely azok legyőzésére
szükséges.

A roppant vízmennyiséget és annak felette csekély esé-
sét. A jobbára alacsony partvidéket. A vásárhíányt, a mely
miatt a fölösleges termés el nem adható. A dolog talanságot
és a földnek csekély becsét. A népesség igényeinek paradicsomi
egyszerűségét. Az egymás ellen álló érdekeket és végre a népe-
sedés híját.

Oly nehézségeknek tartja ezeket, a melyek legyőzésére, jöllehet felfogásukra a természetes ész is elégséges, csupa hydraulika nem elegendő. A vízmérnöki ügyességnek legnagyobb támaszát kell találni a parti lakosok lelkes vállvetésében, sőt még szellemi kifejlésében is.

Előadja a tényezők hosszú sorát, a melyeknek együtt kell munkálniok:

Kimerítő mérnöki terv kidolgozását. A lehető legnagyobb egységet ezen tervnek alkalmazásában és e szerint egy parancsolót és számos szót fogadót. Elegendő kész cassát. Mindég éber és szorosan egybehangzó felvigyázatot, a végbevitt munkák jó karban tartására!

Ez utóbbit tartja a legbajosabbnak, mert »kiállítani« egyet s mást még tán tudnánk, de valamit jó karban tartani, ahhoz már egyáltalában nem értünk: mintha csak puskapori tüzzel bírnánk, azon mindig egyenlő meleg azonban hiányzanék bennünk, a mely a dolgoknak hosszú fennállást biztosít.

Mennyi nyomoruságtól maradt volna megóva később a Tiszavölgy népessége, ha Széchenyinek csak ez a figyelmeztetése elég mélyen bevésődött volna emlékezetébe!

De mindezeket a tényezőket csak mélyebb sarkalatok fölüléptményeinek tartja. Mulhatlanul szükséges az ottani földek becsét emelni, a mi megint jó hiteli szerkezetnek, szabad közlekedéseknek, nagyobb fogyasztásnak és mindenek felett szabad és biztos ingatlan-szervezhetőségnek folyománya. Javulni, haladni kell a nemzetnek is, a mi megint czélszerű törvényeknek és főleg a nevelésnek lehet eredménye.

Az anyagi tényezőknek a szellemiekkel karöltve kell járni, mert oly roppant vízszerkezetet, mint a Tiszavölgye, sem átvágások és gátak egyedül, sem egyedül ingatlanoknak biztos birtatása s effélék nem fognak Hollandiává varázsolni, de anyagiilag és szellemileg együtt működve, bizonyosan. Részletesen kifejti a szellemi teendőket is:

Az ősiség módosítását. Az ingatlan-minimum meghatározatát és ezzel kapcsolatban ipartanodák felállítását. Zálogos hitelintézetek alapítását. Czélszerű közlekedéseket mind az

ország belsejében, mind a véghatárokon ki. Nagyobb belfogyasztás létre hozását és mindenek fölött egyetértést a kormánnyal s ennek lehető utilisációját.

Ismerteti továbbá az anyagi tekintetben szükséges főlelékeket: A kivitelre ügyelő központi főszemélyzetet egy elnökkel. Egy technikai igazgatót, a kinek egyszersmind a végrehajtás vezérének kell lenni. Annyi magántársulatnak a szervezését, a mennyi egybefüggő vízszervezetet képez a Tiszavölgy, mert a szabályozás közvetlen végrehajtása azokat illeti, a kik a végbeviendő szabályozás gyümölcseit is élvezni fogják, míg a kormány és a nemzet csak közvetve pártolhatják az ügyet. Minden ily egyes vízszervezetnél szintén a kivitelre ügyelő helybeli személyzetet egy elnökkel. Technikai végrehajtó állomást minden ily egyes szervezetnél. Minden illetőt kölcsönösen lekötelező társasági szerződés megkötését. A fizetési kulcs előleges kidolgozását. A munkák megindításához szükséges pénzkölcsönnek megszerzését. Végre az előzetesen kidolgozott kulcsnak későbbi rectificációját.

Levezeti ezekből az egybehívott alakuló ülés közvetlen teendőit és — nyilván megbízható szövetségesére, Vásárhelyire gondolva — melegen kardoskodik a mellett, hogy a technikai igazgatás ne külföldre, hanem magyar mérnökre bízassék.

A dolgok velejéig ható előadását könnyen odavetett rhapsodikus eszmék csillogó füzérével fejezi be és hol kiegészíti ezekkel egyes korábbi fejtegetéseit; hol egy-egy világító sugarat vet még a kérdés fontosabb részeire; hol leszállítani igyekszik a tulságosan vérmes és ennélfogva könnyen csalódásra vezető reményeket, a melyeket némelyek működésébe helyeztek:

»Az egész testület, melyet ő Felsége legkegyelmesebben alám rendelni méltóztatott, eddigelé pusztán szegény magambul áll, s' már ez ellen is protestáltak; pénztár nincs rendelkezésemre; ... csudatevő nem vagyok, hogy semmiből, vagy majd semmiből, nagyokat teremthessek...«

A könyv megjelenése után, a mely mindenben iránytadó befolyást gyakorolt a Tiszaszabályozás ügyének további fejlő-

désére, nemsokára egybegyültek Pesten a »Tiszavölgy vízi rendezésére alakult egyesületek« kiküldöttei.¹⁾

E központi ülésen főleg a conservatív párt volt fényesen képviselve; — Széchenyi annak elnökéül mégis a conservativ-vekhez éppen nem számítható *gróf Károlyi* Györgyöt, jegyzőéül pedig a szatmári ellenzék jeles tagját *Kovács* Lajost ajánlotta és e tapintatos választással elhárította az ellenzéki részről még mindég fenyegető veszélyt; — az alakulás első nehézségein szerencsésen győzedelmeskedett. Széchenyi javaslatára a központi ülés bizottságot küldött ki a végből, hogy a szabályozást érdeklő minden kérdés felől előkészítő véleményt adjon. E bizottság tárgyalásai során a végrehajtás szervezésének megállapítása körül oly erős ellentétek mutatkoztak a központi hatalom mindenhatóságát vitató conservativ-ek és a vidéki osztályok autonómiáját védő ellenzékiek között, hogy Széchenyi e kérdésnek jobb megérlelése végett tanácsosabbnak látta annak eldöntését a júniusra Debreczenbe összehívandó nagygyűlésre halasztani. Az alakuló gyűlés azonban az előkészítő bizottság javaslata alapján egybeállította a Tiszavölgyi társulat állandó központi választmányát és egyebekben kívül — nyilván Széchenyi tanácsára — elhatározta még, hogy a szükséges anyagi támogatás elnyerésére a trónhoz fordul és Széchenyit bizta meg azzal, hogy ebbeli kérelmét ő Felsége elé terjessze.

Széchenyi megragadta ez alkalmat, hogy a korszakos műnek, a melynek alapjait mind az érdekeltség, mind az ország közvéleményében már megvetette, megszerezze a legfelsőbb körök rokonszenvét és támogatását is. Ezért a tiszai gyűlés kapcsán és a helytartó-tanács ez ügyben való hivatalos felterjesztésének mintegy kiegészítésekéül, egy bámulatos emlékiratot

¹⁾ Sz. N. 1846. január 20-tól 26-áig tartott ülések jegyzőkönyvei t. k. a M. T. Akademia könyvtárában, a M. Pol. O. 12 sz. (Balatonra vonatkozó) könyv függelékében is olvashatók.

Sz. N. 1846. január 21. Ausschuss-Sitzung Theiss. Reg. in dem Saal der Akademie, geht schon aus dem Leim. Lónyai János will über Pläne urtheilen, wegen Kerecseny-komorói átvágás. Ich komme in gerechten Eifer.

Ld. *Kovács Lajos* e. i. művét is, I. k. 17—34. lap.

intéz közvetlenül a királyhoz, hogy azzal a kérdésnek gyors és kicsinyeskedések nélküli elintézését biztosítsa. Annál sürgősebbnek látta e kimerítő feliratát, mert időközben a nádor útján máris bizonyos nehézségek keletkezéséről értesült.¹⁾

Meggyőző szavakkal kifejti a korát jellemző okiratban a kérdés politikai jelentőségét. A Tiszavölgy szabályozását, bár magában véve is áldásosnak tartja, mégis egy sokkal magasabb cél eszközéül állítja oda, hogy létrehozassék vele a rokonszenv és kölcsönös bizalom ő Felsége kormánya és hű magyar népe között; mert ezek összhangzatos működésével még sokkal több elérhető mint a Tiszaszabályozás, míg nélküle a legkisebb jónak tartós elérése sem remélhető.

Kimutatja a beruházás jövedelmezőségét és egyúttal azokat a nehézségeket is, a melyek az akkor 6 millióval előirányzott költségek beszerzésével jártak, Elmondja, hogy mily általános volt ezek miatt a gyűlésen résztvettek az a meggyőződése, hogy ő Felsége kegyelme és segítsége nélkül a sikerre gondolni sem lehet és hogy ennél fogva loyális alattvalókhöz illő bizalommal a trónhoz kell közeledni.

Szerencsés dolognak mondja ennek felismerését, a mely a legáldásosabb következményekkel járhat, föltéve hogy a kormány ezt a loyális közeledést nem kevésbé loyális előzékenységgel jutalmazza és megerősíti, míg ellenkezőleg súlyosan rontaná a viszonyokat, ha a kormány abban a pillanatban vonná vissza kezét, vagy legalább határozatlannak bizonyulna, a mikor a nemzetnek legérzékenyebb része bizalommal közeledik hozzá segítségért.

Kifejti azután, hogy a munkálatok költségeihez a köz-

¹⁾ Sz. N. 1846. január 29. Bei E. H. übergebe szerződmény etc. »Glauben Sie Geld zu bekommen«. »Ich fürchte den Schlendrian, man wird Pläne etc. etc. Ich bekam ein Handbillet, nichts Neues anzunehmen, bevor es oben nicht sondirt... ist das vielleicht gegen Oedenburg u. Varasdiner Bahn etc.«

A szóban forgó emlékiratot, melynek magyar fordítása a *Hunnia* függelékében van közölve (240. l.), az Ak. Széch. Irattárában megtalált eredeti fogalmazvány után, jelen tanulmányom függelékében — B. alatt — közlöm.

vetlenül érdekelteken kívül a só-alapnak — a közmunkák akkori egyedüli pénzforrásának — szintén hozzá kellene járulni, mert abból a Tisza vidéke eddig aránylag legkevesbbé részesült.

Hozzá kellene járulni magának az országnak is, mert a test egy részének szenvedése végre is megrontaná az egésznek egészségét.

Végre hozzá kellene járulnia az államkincstárnak is a terhek egy részének viseléséhez, mert ez a Tiszán megjavuló közlekedésnek előnyeit nem csak közvetlenül fogja élvezni a sószállítás körül, hanem mert az illető vidék gazdaságának felvirágzása következtében annak adóképesége jelentékenyen fokozódni fog.

Mindezek alapján kér a só felemelt árának alapjából 10 éven át évenként 100,000 forintot, az államkincstárból ugyanannyi időre évenként 50,000 forintot; a még hiányzó 4.500,000 forintot pedig — mérsékelt kamat mellett — visszatérítendő kölcsönképpen kéri az állampénztárból.

Sürgősen kéri a kedvező elhatározást, hogy a munkálatokat még a folyó évben megkezdhessék és fejtegetéseit az ügy politikai fontosságának ismételt hangsúlyozásával rekeszti be

Széchenyi aggódva várja emlékiratának eredményét és maga is Bécsbe siet, hogy az ügyet személyes utánjárásával elősegítse. Hosszasan tárgyal Kübeck-vel, a ki rossz néven veszi, hogy zavarba hozta, mert ha a Tiszára adnak, az Elba-men-tieknek is kell adniok s. a. t.

Az emlékirat másolatát megküldi Metternich herczegnek és támogatását kéri; csakugyan értesül is aról, hogy ez a beadványt jól fogadta.

De viszont el kell tünnie, hogy az ügyben tartott tanácskozások egyikéhez sem hívják meg és hogy csak kéz alatt szerezhet értesüléseket az ügy állásáról. »Ha még a hozott határozatokat is majd pecsét alatt kell levinnem — így kiált fel bosszúságában — annélkül, hogy tartalmát ismerném, ez mégis kissé szerfeletti önmegtágadás lenne.« Az eredményt Apponyi végre levélben tudatja vele, mentegetődzvén, hogy többet kieszközölni nem birt. Megszavaztak t. i. a sóalaphól a szabályozás tartamára

100,000 frt évi hozzájárulást; az államkincstárból két évi részletben együttvéve 100,000 forintot és megígérték a szabályozási társulattól kielégítő jelzálogi biztosítás alapján felveendő költsön megszerzésében való közbenjárást.

Széchenyi a csalódás első érzetének leküzdésével kezdetnek beírte ezzel az eredménnyel is, mert legalább lehetővé tette a munkálatok haladéktalan megindítását és ebbeli megnyugvásban nagyobb hatás nélkül tudomásul veszi barátjának, Apponyinak sajátzerü nyilatkozatát is, a ki őt a conceptióra alkalmatlannak és csak a végrehajtásra valónak tartja, a mi minden esetre nevezetes félreismerése a nagy férfiúnak, a kinek minden íze csupa conceptió volt. A Tiszavölgyi társulat központi választmánya pedig hála-feliratot intézett ő Felségéhez.¹⁾

¹⁾ Sz. N. 1846. február 25. Wenn ich bis 31. März die 6 Millionen nicht heraus bekomme? Muss ich weggehen.

Márcz. 6. Kübeck nimmt es übel, dass ich nicht früher sondirt... er ist in Verlegenheit... Wenn Sie uns geben, so müssen Sie Elbe etc. etc. Er will es auf die Hypoth. Bank schieben...

Márcz. 7. Zu Kübeck. Rede zu viel. Hätte ihn herankommen lassen sollen. Er »Sie setzen mich in peinliche Verlegenheit...«, so war es nicht gemeint... »Ich »was hab ich gethan... bin nach Fiume... Hafen et Louisenstrasse et Theiss eine Anleihe etc. Sie bekommen das Geld. Bin ganz ausser mir.

Márcz. 10. Übersende an Mett... meine Eingabe an Kaiser u. in Hinsicht der Theiss.

Márcz. 15. Zu Gervay zurück. Endlich ein train! »Sie müssen bald in Thesi — in Ordnung seyn u. weggehen... Der Fürst hat Ihre Eingabe gelesen; — u. ist ganz damit einverstanden, kann keine Conferenz halten; gab mir den Auftrag mit E. H. Ludwig et Kolowrat...« Ein Handbillet... Es wäre gut, es zu punctiren... Wollen Sie das Etwa? Ich »ja mit App.« Bei diesem. Bereden uns. Vielleicht en train.

Márcz. 23. Apponyi schreibt mir. Es wird wegen mir Conferenz gehalten. — Ich schreibe — — warum nicht auch ich wegen Votum informativum? — Wenn ich auch noch das Handbillet — zupetschiert nach Ofen nehmen muss, ohne zu wissen was drinnen ist, — dann muthet man meiner Abnegation gar zu viel zu«... Finde Brief von Apponyi — »Bizony nem kaphattam többet etc.« Schlafe gar nicht...

Márcz. 24. Ich gehe — gar nicht nach Pesth oder danke ab... bin aber für App. — jedes Opfer zu bringen bereit.

Márcz. 26. Apponyi... Er erzählt mir ganz naif, er habe den

Előtérbe lépett immár a szabályozás technikai végrehajtásának kérdése, a melyre nézve a hivatalos tervet — mint már korábban is említettük — *Vásárhelyi* Pál dolgozta ki. Tervének az volt az alapgondolatja, hogy az örökös áradásoknak a vízfelfolyás gyorsításával kell véget vetni, a mit 101 átvágásnak az ásatásával akart elérni, hogy a folyónak hosszúságát, a mely számos kanyarulata miatt völgye hosszúságának több mint kétszeresét tette, lehetőleg megrövidítse.

E mellett szükségesnek tartotta az alacsony partoknak a feltöltését is, hogy az árvíz a tágas nagy síkságokat el ne boríthassa. Hogy azonban ezen töltéseket hol és mily méretekkel építsék, ezt *Vásárhelyi* későbbi tanulmányoktól tett, függővé, — annyit azonban kijelentett, hogy ezen töltések okvetlenül kellenek és pedig nem nagyon távol a folyó partjaitól.

Fürsten gesagt — »Wie gut wird nun Sz. ziehen. Für Conception ist er nicht, — aber für Execution.«

Ápril 4. Tiszaszab. választm. ülése. Köszönő irat a felséghez.

1846. márczius 23-ról Bécsből kelt és a nádorhoz irt — eddig kiadatlan — levelében jelenti, hogy 14 napi igyekvés után haza térve: »wie ich Alle Ursache habe zu hoffen, in Hinsicht der Theiss Angelegenheit E. K. H. ganz passable Resultate in Füszen legen könne.

Den grössten Theil meines hiesigen nicht ganz kurzen Aufenthaltes habe ich in Vorzimmern zugebracht, und Stiegen bin ich E. K. H. gestiegen, die aufeinander gehalten, mich vielleicht bereits auf dem Gipfel des Himalaya gebracht haben würden, kurz ich glaube Keiner der hiesigen Agenten besitzt einen Sollicitator, der in der gegebenen Zeit mehr Activität entwickelt haben würde als ich.

Oft wurde es mir sehr sauer, ich gestehe es, besonders wenn ich sah, dass man über mich und meine Angelegenheiten mehrere ämtliche Berathung hielt und ich auch nicht zu einer einzigen, wenigstens mit einem Votum informativum geladen wurde, zu erstens und sodann auf der Gasse von Fremden, die mehr wussten als ich, erfahren musste, wie es mit den Angelegenheiten des neuen Praesidenten steht.

Die polnischen Ausbrüche kreuzten meine Zwecke so sehr, dass ich wirklich befürchtete, ich werde mit leeren Händen nach Hause kommen. (Mellé füzve van 2 kölcsöntervezet.)

Az emlékiratra adott hivatalos válasz közölve van a *Hunnia* fügelékében, a 253. lapon.

Francesconi olasz jeles vízi-mérnök, a kinek véleményét e tervre nézve kikérték, azt egész terjedelmében magáévá tette; az átvágásokat szintén nélkülözhetetleneknek mondotta és azokat rendszerint alulról fölfelé, a töltéseket ellenben fölülről lefelé kiépítendőeknek mondotta, — mely általános szabálytól azonban bizonyos helyi viszonyok között kivételeket is megengedett.

Vásárhelyi tervével szemben állott a *Beszédes*-féle Kerecseny-komorói átvágásnak a felső megyékben gyorsan népszerűvé lett terve és ezenfelül még *Lám* Jakab ungvári mérnöknek u. n. elvezető terve, a mely a felső vidéken szintén hatalmas pártfogókra talált.

Ez a tervező úgy találta, hogy a Tisza az ő természetellenes folyása miatt nem képes a Tokajig már másodpercenkénti 500,000 köblábra szaporodott vizét elvezetni és ezért ezen roppant mennyiségből 200,000 köblábat a Szamos-Kraszna-Érvölgy és Berettyó sárréten keresztül a Kőrösig és ennek segélyével Csongrád alá kellene elvezetni.¹⁾

A különböző tervek szenvedélyes vitatkozásokra vezettek, a melyek *Vásárhelyi* személyére nézve tragikus következménnyel jártak. A központi választmány egyik ülése közben ugyanis az átélt izgalom következtében, szélhűdés érte és még az nap meghalt.²⁾

Leírhatlan volt az esemény hatása, kivált a baljóslatokra különben is hajló *Széchenyire*, a ki *Vásárhelyit* nemcsak igen szerette, de őt egyenesen a Tiszaszabályozás főtényezőjének tekintette.

A megrendítő esemény hatása alatt fogalmazta meg *Szé-*

¹⁾ *Néhány szó a Tisza szabályozás érdekében*, írta *Lám* Jakab kir. kassai kerület igazg. mérnöke. *Ungvár* 1846. (Az Érvölgyön vezetendő új Szamos folyam tervével.)

²⁾ *Sz. N. 1846. ápril 8.* Krank aber nicht kleinmüthig! Sitzung bei Georg Károlyi Theiss Regulation. Wir embrouilliren uns immer mehr. Ich zeige den Weg... bin wirklich superieur — wir stehen zufrieden auf...; *Vásárhelyi* liegt in Zügen, wurde vom Schlag gerührt! — Welcher grosse Verlust! Welch Embarras!

Lásd *Kovács Lajos* e. i. művét is, az I. k. 51. lapján.

chenyi a következő fogadalom levelet és iratta alá a központi bizottság tagjaival:

»A Tiszavölgy fajtánk bölcsője. Saját magukhoz hűtleken nincsen áldás. Mennél több nehézség gördül elé, annál nagyobb szilárdságra fejlik a férfiúi erő:

Mi alólirottak ennél fogva, mint a Tiszavölgy-szabályozás legközelebbi ügyvivői, mennyire tőlünk telik — arassunk bár köszönetet, bár ne — mi legalább, az egész közös hazára nézve olyannyira üdvös czél elérhetése végett felvállalt ebbeli tisztünkben ernyedetlen buzgalommal és csüggedni nem tudó állhatatos közremunkálással akarunk és fogunk bármily előfordulható akadályok daczára, erőnk szakadtáig hűn és becsületesen eljárni.

Pest ápril 11-dikén 1846. Gróf Károlyi György; B. Perényi Zsigmond; B. Wenkheim Béla; Gr. Andrássy Gyula; Lónyay Gábor; Gr. Szapáry József; Illésy János, Kúnok Kapitánya; Lévay Sándor Egri kanonok; Győröcskey Mihály; Gr. Desseffy Emil; Pap Endre; Abonyi István; Szirmay Ádám; Wodiáner Sámuel; Patay József; Széchenyi István; Szent Iványi Vincze; Gr. Andrássy György.«¹⁾

Más, habár enyhébb természetű baj is érte még Széchenyit a szabályozás szervezésének első stádiumában, hogy t. i. a központi választmány titkárául megválasztott egyén nem birt azon tulajdonságok egyikével sem, a melyek ezen állásban nélkülözhetetlenek voltak. »Épen nincs démona, egészen passiv természet, kit nekem kellene nyakamba venni, hogy magam után vonsozjam — írja róla Széchenyi Kovácsnak. — Nekem ellenkezőleg vis motrix kell, hogy a munka terhe alatt össze ne roskadjak.«

El is követett mindent, hogy tőle szabaduljon és hogy helyébe *Kovács Lajost* ültesse; a kiben azután csakugyan rendkívül hasznos és kedves munkatársra is tett szert.²⁾

¹⁾ Az Ak. Széch. Irttárában lévő másolat után, a melyen B. Perényi Zs. neve, a kivel a grófnak utóbb még sok küzdelme volt, vörös vonással van aláhuzva.

²⁾ *Kovács L.* e. i. műve I. k. 53. és 144. l.

Vásárhelyi helyére Kecskést állítja, a kit — habár nem is helyezi elődjével egy rangsorba — tiszta fejű, tapasztalt és feltétlenül megbízható jellemű mérnöknek ismer.¹⁾

Legközelebbi gondjait a szabályozás céljaihoz szükséges kölcsönművellet megkötése foglalja le.

Bécsbe siet, a hol úgy látszik, hogy a kormány érdeklődése a Tisza iránti időközben már megcsappanhatott, mert csak nagy nehezen bír a Rothschild, Arnstein, Eskeles és Sina bankházakkal mindössze 400,000 forintnyi hitel nyújtása iránt megegyezésre jutni.²⁾

Következnek Pesten a Tiszavölgyi társulat központi választmányának fárasztó tárgyalásai a társulati alapszabályok körül és a szabályozás költségeinek mikénti viseléséről, nevezetesen arról, hogy mily módon biztosíttassék kielégítőleg a szabályozás költségeinek az érdekelt birtokosok részéről a nyerendő haszon irányában való fizetése. A törvények értelmezése körüli

Majláth. Gr. Sz. I. L. III. k. 397. és 430. l.

Sz. N. 1846. július 11. Bei mir Conferenz mit Kovács Lajos etc. Ich »wenn ich sicher bin, dasz Abonyi abdankt, werde ich mit ihm ausgezeichnet gut seyn etc.« etc. 'Kovács! »Sie können sicher seyn — es hängt von Prényi ab, ihn zu Vice Gespann u. Ablegaten zu machen.«

Aug. 30. Sitzungen in denen ich nicht zugegen bin; blos Kovács Lajos, der mir von einem unberechenbaren Vortheil ist.

Septemb. 3. Kovács ist wahrer Gottes Segen für mich —! Wirklich, ohne den würde u. wird es nich gehen.

¹⁾ *Majláth. Gr. Sz. I. L. III. 396.*

²⁾ *Sz. N. 1846. junius 23.* Ich erwarte Apponyi u. Kübeck bei mir. Von dieser Conferenz hängt meine Zukunft ab. — Fürchte mich darauf...

Sie sind dagewesen. Male, pessime! Einschüchtern u. Verlegenheit setzen mehr als persvasion. Er ist zu eng, zu klein.

Junius 25. Zu Sina, O wie zäh!

Jun. 26. Kölcsön ügyében tárgyal Goldschmidt és Wertheimstein-al is.

Jun. 27. Sitzung wegen Theiss... Ich mache Anlehen für $\frac{m}{400}$ à 5 Procent bei den Häusern. »Im Vorhinein« haben sie später hinein examotirt. — Wodianer wollten Sie durchaus nicht hineinnehmen.

Jul. 6. 8. Wodianer reicht mir auch ein Project ein. Sitzung Theiss Gesellschaft. Ich erkläre mich offen. »Keine Sympathie u. Antipathie etc.« nur die Sache.

hosszas és izgalmas tárgyalások után sikerül végre Széchenynek keresztülvinni velejében annak a kimondását, hogy semmi szabályozási munka meg nem kezdetik, a míg a költségvetést törvényszabta úton teljesen tisztába nem hozzák, s a szabályozásra megkívánt összeget az érdekeltség valósággal be nem fizeti. Csakhogy a befizetés az illető birtokosok részéről tetszésük szerint vagy készpénzben történhetik, vagy a társulattól készített szerződésekben. Hogy pedig kik és mennyiben vannak érdekelve minden létesítendő munkálatnál, ez törvényes birói ítélettel — az erre a célra felállított nádori bíróság útján — döntendő el.

Minthogy azonban ezen hosszadalmas eljárással a munkák megkezdése késedelmet szenvedett volna, Széchenyi ideiglenesen ahhoz a kisegítő módszerhez nyult, hogy az előbbi eljárás befejezéseig a kölcsönt egyes főbb birtokosok kezessége mellett folyósította, a kik a többi érdekeltek kötelezettségeinek teljesítéseért is jót állottak. Ezt az eljárást később a társulat sárospataki ülése is elfogadta, végleges rendezése pedig a teendő tapasztalatok alapján a társulat további tárgyalásainak és illetőleg a törvényhozásnak maradt fentartva.¹⁾

¹⁾ Sz. N. 1846. június 30. Bin auf mich reducirt. Arbeite wie ein Vieh, aber ich glaube nicht Vieh'isch!

Julius 2. Miserabel. Die Theiss ist mein Tod. A' la bonheur! Füge mich. Ende »unter den Meinigen!«

Jul. 3. Kovács Lajos erscheint... Sitzung mit Sz. Iványi, Keczkés u. Szalay. Keczkés »De Succes bei der Theiss ist sicher.«

Jul. 7. Kovács Lajos ganz desperat. »Minden veszve van, mert Szerdahelyi lett Szatmáry Helyettes — Nein — er ist desperat, weil ich Prényi so abgeschnalzt habe. — Kovács bei mir. »Abonyi bizonyosan elmegy, leköszönt! Sitzung bei Georg Károlyi Theiss. — Prényi, den ich recht artig grösse: »Én jól vagyok.« — Ich ein bischen später. »Én is igen jól és körmösen vagyok«. Auf das ist er ganz artig. Sitzung amüsant. Geht vom Fleck.

Jul. 9. Kovács in aller Früh. Theiss Sitzung bei Károlyi. Endlich kommt die Sache ad fractionem panis! Ich gebe kein Geld ohne für jeden Kreutzer eine Hypothek. — Werden Alle vertattert. Prényi als Verböczy. — E. Desewffy selbst bleibt stecken. Ich harre aus. Vödianer unterstützt mich. — Kovács versteht mich...

Kovács L. e. i. műve, I. k. 50—62. lap. A költségek dolgában kezdetben követett eljárás részletesen ismertetve van: Gr. Sz. I. Vélemé-

Alig fejeződtek be a központi bizottság szóban forgó tárgyalásai, Széchenyi — július közepén — újra beutazza a Tiszát, még pedig *Paleocapa* hírneves olasz mérnök társaságában, a ki »véleményes jelentésével« — a melyre még visszatérünk — a Tiszaszabályozás műszaki végrehajtásának a *Vásárhelyi* felfogásától némileg eltérő irányt adott.¹⁾

Ez utazásán hasította Szeged és Tokaj között a gőzhajó első ízben a Tisza hajkait, mely sokat ígérő kezdetet a Tisza népe leirhatatlan örömmel fogadta és azt Széchenyi valóságos diadali menetévé avatta.

Tokajon felül — Berczelnél — az óvóintézkedések nem lévén elegendőképpen előkészítve, a gőzhajó útját nem folytathatta, a mi az utazó társaságot igen lehangolta. Széchenyi jó kedvét is megzavarta az az aggodalma, hogy ünnepeltetése féltékenységeket fog előidézni úgy Bécsben, mint a nádori udvarban, — elkedvetlenedéséhez hozzájárultak bizonyos félreértések közötté és helyettese *Szentiványi* Vincze helytartósági tanácsos között, nemkülönben az úton-útfélen tapasztalt önzések és parlagiságok, a melyek iránt mindig nagy érzékenységet tanúsított.²⁾

nyes jelentés a Tiszaszabályozási ügy fejlődéséről (1848.) című műve 16. és következő lapjain.

¹⁾ *Parere sulla regolazione del Tibisco.* Magyarul Sasku Károly fordításában.

²⁾ A szóban forgó utazás részletesebben le van írva *Zichy*. Gr. Sz. I. Naplói 493—495. lapján, továbbá *Zichy*. Gr. Sz. I. Beszédei 500—507. lapjain. Lásd ezenkívül *Kovács Lajos* e. i. műve I. k. 104—119. és *Majláth*. Gr. Sz. I. L. III. 421. lapját. Itt csak egyes jellemzőbb naplójegyzetek közlésére szorítkozunk.

Sz. N. 1846. július 17. Sitzung Csongráder Gesellschaft. Ich spreche klar, wenn ihr Reguliren wollt, müsst ihr im Sack greifen . . . Sie haben das baare Geld. — Je parle à les emouvoir, sans qu'il l'aperçoivent . . . Diner. Toaste 2—3 auf mich. Ich »Eljen minden jó hazafi, csak egy speciesnek ne adjon sikert, az ámitóknak, »rosz magot hintőknak«. — Hab' es nicht gut vorgebracht . . . Fackelzug ganz matt . . .

Julius 20. Bő-Dorozma. In Füred empfang mich Jósza Gyury. Ich schnaltzte Patay ab, weil er »Schol sem tartjuk meg a terminusokat.«

Jul. 22. Dob-Tokaj, Tokaj-Perczel. Ich bekomme fürchterliche Aengsten — Allenthalben Stöcke, — wir streifen auf Einem. Kurz u. schnell, wir fahren nicht weiter! Alles disgustirt. — Enfin — es wird

Kimagasló eseménye volt ez utazásnak a debreczeni nagygyűlés is, a mely a társulati alapszabályokat volt végleg megállapítandó. Itt verte vissza a szabolcsi ellenzék utolsó támadását személye ellen, a kiből még mindég a bécsi kormány kész eszközét látták és páratlan hatással kifejtett politikai hitvallásával a maga részére hódította az egész nagygyűlést.¹⁾

Itt tette meg *Andrássy Gyula* gróf nagy lelkesedéssel

doch nichts Anderes werden, als was ich wünsche. Jetzt ist die Revolution fertig. Paleocapa u. alle Anderen sind furios über mich.

Julius 24. Explication mit Sz. Iványi, den ich tüchtig wache.

Julius 25. Paleocapa Augenweh. Kecksés entétirt wie ein Maulesel.

Julius 27. Kann kaum aufstehen. Cest dans l'avenir que la Hongrie sera peut-être aimable! Ich liebe Ungarn aus *musz*, weil ich auch so ein Speckfresser bin. — Sitzung Gesellschaft. Schwätze eine Stunde, es gefällt.

Aug. 28. Józsa György! Tulajdonkép minek akarjátok azt az átvágást?! »Megmondom — szégyenlenék hazudni — mert legalább 3000 forintot kapunk a holt tiszától, halászat bért.« ...

Kovács Lajos közlése szerint *Szentiványit* a gróf egyenesen gyanúba vette volna, hogy kémkedik körülötte és hogy titkos jelentéseket küld róla Budára (E. i. műve I. k. 107. l.). Azonban Széchenynek ez a véleménye csak mulandó kedvetlenség kifolyása lehetett. Naplóiban ezen gyanújának nyoma sincsen; sőt kimutatható a grófnak az Ak. Irattárában levő hátramaradt irataiból, hogy maga kérte ki helyettesül Szentiványit (Memorandum an E. H. Palatin 1846. június 9-ről), a kit még később is eléggé becsült arra, hogy t. k. István főhg. nádornak alnádorul ajánlja. (*Sz. N. 1847. nov. 2.* Sprach viel für Sz. Iványi zum Vice Palatin. E. H. St. ist nicht für ihn.) Az utazásról József nádornak tett — eddig kiadatlan — jelentésében (1846. aug. 25-én) ezeket írja róla: »St. H. R. von Sz. Iványi, ... den ich ob seiner Umsicht, Activität u. Rath, den er mir manchmahl gab, nicht genug loben kann ...

Annyi azonban tény, hogy Széchenyi Szentiványit egyáltalában nem számítottá barátai közé és hogy Kovács Lajos ez utóbbival kifejezetten ellenséges lábon állott. Az erre vonatkozó naplójegyzetek közül csak a következőket igtatom ide:

Sz. N. 1847. aug. 24. Gestrige Sitzung continuirt. Kovács és Sz. Iványi összecsap. On peut parier sur ce dernier. Ich beschwichtige! Es kommt beinahe zum Bruch!

1848. febr. 10. Theiss Sitzung bei mir. Kovács u. Sz. Iványi Feindschaft ist drückend für mich.

Lásd az 1848. febr. 1-ről kelt — a 123. lapon közölt — naplójegyzeteket is.

¹⁾ *1846. auguszt. 3.* Öffentl. General Sitzung. Ich spiele genialische Figur. Szunog, Bónis, Elek, durch Paul Almássy aufgehetzt — belém

fogadott indítványát egy tiszai gőzhajó-társulat megalapítására. Ez eszmét Széchenyi is melegen felkarolta, még pedig — mint már említettük — oly értelemben, hogy azzal a már fennálló gőzhajó-társaság dunai érdekei csorbát ne szenvedjenek.

Ő a szabályozás lényeges előfeltételének tartotta, hogy a Tiszavölgy fokozódó termelő képességét czélszerű közlekedési vonalak teremtésével majdan tényleg kihasználni is lehessen és a tiszai hajózás létrejöttében ezek első láncszemét üdvözölte. Kapcsolatban ezzel foglalkozott a Károlyváros-fiumei Lujza-műutnak megvásárlásával; a Tisza-szávai gőzhajózás egybekapcsolásával, valamint egy Sziszektől-Károlyvárosig építendő vasútvonallal is, hogy a Tisza völgyének a fiumei kikötőt hozzáférhetővé tegye. Az új vállalat létrejötté azonban a Duna-gőzhajó társulat szabadalma miatt, jóllehet ennek magyar jogérvényességét még *Szerencsy* személynök is kétségbe vonta, csakhamar dugába dült.¹⁾

A debreczeni nagygyűlésen fogadták el továbbá a szabályozásra vonatkozó alapszabályokat, abban a Széchenyitől is pártolt fogalmazásban, a mely a vidéki társulatok autonómiáját az érdekkölcsönösség megengedett korlátaiban elegendőképpen biztosította, és végre itt győzedelmeskedett Paleocapa véleménye a Beszédes és Lám-féle tervek ellenében.²⁾

csimpeszkednek. Ich schüttle sie ab. Diner Stadt-Haus. Conferenz bei mir wegen Theissgesellschaft.

Aug. 4. Continuation der Sitzung. Ich genialisch. Gyula Andrassy macht Inditvány wegen Dampfschiffe... Ich proponire Louis Károlyi. Ungeheurer Éljen. Er nimmt es an u. unterschreibt 25,000 fl. ... Grosse Begeisterung. Es werden circa 70,000 unterfertigt.

Ich glänze — mindent magammal sodrok etc. — fühle mich dennoch so modest u. so unendlich klein!

Aug. 6. Sitzung um 12 Uhr. Alles confus u. aufgereg. Ich halte tüchtige Rede, kirúgtam az elnöki széket u. ich mache sie aus — in 1 Stunde gewinne ich brillant die Schlacht.

Aug. 7. Ich habe vollkommen Oberwasser...

Zichy. Gr. Sz. I. Beszédei 628. l.

Kovács L. e. i. műve I. k. 113—116. l.

¹⁾ Lásd a megelőző 68. lapon a 2. jegyzet alatt foglaltakat.

²⁾ 1846. aug. 3-án József nádorhoz intézett — még kiadatlan — leveleiben Széchenyi ezeket írja:

Paleocapa véleménye főleg abban különbözött a Vásárhelyi tervezetétől, hogy a szabályozó munkálatok közül a fősúlyt a folyónak távol fekvő töltések közé szorítására helyezte, mint a melyekkel a roppant ártérnek az árvizektől való megmentése rögtön elérhető, az átvágásokkal pedig egyelőre csak az okvetlenül legszükségesebbekre kívánt szorítkozni és ezért a Vásárhelyi-féle 101 átvágás helyett csak 15 átvágásnak azonnali létesítését ajánlotta.

A többi átvágásnak az elkészítését arra az időre javasolta elhalasztani, a mikorra már a töltések közé foglalt folyó majd biztosabb útmutatást adand eddigi munkájával, az átvágások vonalának czélszerű meghatározására.

Az első pillanatban ez a vélemény-eltérés is általános megütközést okozott: Vásárhelyi az átvágás-rendszer, Paleocapa a töltés-rendszer apostolának lett felavatva és a kettő felett elég heves eszmecserét folytattak.

Paleocapa véleményét, a mely különben a Vásárhelyi-féle alaposabb megoldásnak a jövőre nézve útjában nem állott Széchenyi és a központi bizottság előtt főleg az a megfontolás juttatta győzelemre, hogy a helyi érdekeltség szétágazó óhaj-tásai jobban kielégíthetők voltak a töltések rögtöni elkészítésével, a melyek kézzelfogható eredményét azonnal láthatták. Közre játszott ez elhatározásban még az a körülmény is, hogy a Tisza-szabályozás eme legelső korszakában az érdekeltség az átvágások költségeiben is osztozott és hogy ezért tanácsosnak látszott azokat a munkákat, a melyekből rögtöni haszon várható nem volt, arra az időre elhalasztani, a mikor a töltések hatása következtében az érdekeltség anyagi ereje már gyarapodni fog. A szabályozás későbbi korszaka különben mindinkább igazságot szolgáltatott Vásárhelyi felfogásának: csakis

»Gestern wurde hier die General Sitzung abgehalten. Es ging nach Wunsch. Opposition zeigte sich nur in einer kleinen Fraction. Szunyogh, Bónis und Elek — die nicht ein Joch mehr besitzen, und sich lächerlich machten. Heute wurde die General-Versammlung fortgesetzt. Die extrava-ganten Ideen von Beszédes, Lám und Galambos wurden in das lächerlichste Licht gestellt und fielen glorios zu Boden; — was um so glücklich-er ist, weil es vor einem sehr grossen Auditorium geschah.«

a vízlefolyás javításával lehetővé gyorsítani ama hosszas ideig tartó árvizeknek az elvonulását, a melyek a Tisza mentét kinnozzák.

A Paleocapa és Vásárhelyi tervei fölötti vitatkozások minden esetre igen megnehezítették az első lépéseket, és az ebből eredő bizonytalanság érzete miatt egyes érdekeltségek ellenkezését sokáig nem lehetett megnyugvára bírni.¹⁾

A nagygyűlést követő sáros-pataki ülésen Széchenyi vezetése alatt végkép megállapították még a társulati működés fontosabb részleteit, nevezetesen a műszaki tervekkel és a pénzügyi kezelésnél, nem különben a vidéki osztályok rendezésénél követendő eljárások módozatait.

Ezek alapján Széchenyi Tisza-Dobon megalakította még az első vidéki osztályt és a pénzkezelésre felállított szabályok értelmében közrejárt a jótálló szerződések megkötésében.

Ugyanitt történt a műszaki terv elfogadása után 1846 augusztus 27-én az első kapavágás, — számtalan nehézség leküzdése után Széchenyinek sikerült a Tisza-szabályozás végrehajtását e napon, a dob-szederkényi átvágás építésének megkezdésével, tényleg megindítani.²⁾

¹⁾ Széchenyi József nádorhoz 1846. aug. 25-ről kelt — kiadatlan — levelében t. k. megemlíti azt a kellemetlenséget, a melyet neki Szapáry József gróf okozott, a ki őket feltűnő rossz kedvben el is hagyta. »Er war aus seinem Raisonement nicht herauszubringen, dass wir die untere Gegend der Oberrn aufopfern. Ich fürchte, er wird viel hetzen u. mir noch manche bittere Pille zu schlucken geben.«

²⁾ A szóban forgó tárgyalásokról Széchenyi ímént idézett levelében a következőket írja József nádornak: »Wie die technische, finanzielle und oberoaufsichtliche Manipulation der vorzunehmenden Arbeiten eingeleitet ist, werde ich das Glück haben E. K. H. mündlich vorzutragen. Ich glaube es ist nicht ganz schlecht eingeleitet.

Der Hauptgewinn besteht jedoch darin, dass die Idee einer zugebenden Garantie thatsächlich realisirt und hiedurch ein Beispiel aufgestellt ist, welches alle jene nolens volens befolgen müssen, die sich von den Drangsalen der überfluthenden Wässer befreit wissen wollen.«

Sz. N. 1846. augusztus 27. Herrliches Wetter. Unter 1000 Scrupeln wird die Arbeit begonnen in Dob u. Szederkény —; mit welchen Elementen! Gehe in die Kirche! O Gott es ist Alles in Deiner Hand! Gib uns Glück. Denn mit unserem Wissen u. Divergenzen werden wir nichts erreichen.

A legnehezebb lépés megtörtént, a mennyiben példát szolgáltatott mind a vidéki osztályok megalakításánál, mind a munkálatok megkezdésénél követendő eljárásról.

Széchenyi kíséretének egy részével folytatta még az osztályok megalakítását, miközben *Kovács* Lajos hathatós segítségét élvezte,¹⁾ — míg helyettesét Szentiványit a bizottság többi tagjaival hasonló célból a felső Tiszára küldötte.

Csak szeptember derekán érkezik vissza Pestre, a hol Bécsből érkezett kedvezőtlen hírek keserítik.²⁾

Sok dolga akadt még a töretlen úton, a Tiszaszabályozás gépezetének akadálytalan mozgásban tartásával és a kormány beavatkozásának lehető korlátozásával,³⁾ míg végre keresztül viszi *Kovács* Lajosnak a központi választmány igazgatójául való megválasztását és ezzel legalább oly megbízható munkatársra tesz szert, a ki minden törekvését megérti és a ki azon túl további küzdelmeiben hűségesen osztozik.

A következő évben már nyolcz vidéki osztályban foly a töltés és ásás munkája.

Széchenyi ez év őszén is beutazta a Tisza vidékét, a hol a nádorságra jelölt István főherczeggel volt meglehetősen hideg találkozása.⁴⁾

Kovács L. e. i. művének 120. lapján közli, hogy ez alkalommal *Lévay*, az egri káptalan részéről 50, gr. *Andrássy* Gy. 30, *Debreczen* városa 25, a *Semsey* család 16 és gr. *Dessewffy* 5 ezer forintnyi jóállást vállaltak.

¹⁾ Lásd a korábbi 92. lapon az aug. 30. és szept. 3-iki napló-jegyzeteket.

²⁾ *Sz. N. 1846. szeptemb. 30.* Jetzt bin ich im Klaren. Kübeck wird nichts für Ungarn machen! ? 'Hol ihn der Teufel, ich danke ihm dafür, denn ich werde nun meine ganze politique ändern! Ungarn muss aus sich selbst seine Kraft ziehen.

Oktob. 13. Ohne Bezahlung enfonceire ich mich in der Theiss u. kein gutes Wort!! 'Desewffy: »In Wien haben sie dich schwarz gemacht — ich putzte Dich aus!«

³⁾ Bécsben 1847 márcz. 13-ról keltezett emlékiratában a gróf 9 pontban előadja azt a nézetét, a mely szerint nem tűrhető, hogy a központi választmányban mindég egy kormány képviselő is üljön, minthogy a kormány csak annyiban avatkozhatik e vállalat ügyeibe, a mennyiben valami törvényellenest megakadályozhat.

⁴⁾ 1847 szept. 6 és 7-én. Lásd *Zichy* Gr. Sz. I. Naplói 506. lapján

Az egész éven át vörös fonálként végig vonulnak meddő küzdelmei az újabb munkálatokhoz szükséges kölcsönnek kieszközléseért, mely törekvésében — jöllehet azokban Apponyi hűségesen támogatja — a bécsi kormánynak megígért segítségével mégis elmarad. Hiába fenyegetődzik lemondásával, — az ilyenkor vett ígéretek utóbb mindég hitegetéseknek bizonyulnak. Széchenyit már belső kételyek kezdik gyötreni, választott politikai útjának helyessége fölött.

A munkálatok folytathatása kedvéért el kell tünnie még azt is, hogy Sina és Rothschild a felveendő kölcsönüzlet nyereségében való osztozással megkínálják és azt a bosszúságot, hogy Rothschild a tervezett sorsjegy-kölcsön czimén az ő segítségével a főrendiházba is bejutni akar.

A hosszas tárgyalások végre is a kívánt eredmény nélkül félbe szakadnak, jellemző emlékei maradván akkori silány anyagi erőnknek és hitelünknek.¹⁾

¹⁾ Sz. N. 1847 február 14. Apponyi 3 Stunden bei mir. — Bekomme ich pro 1847 nicht 500—600 m. für die Theiss . . . so mus ich gehen. Sprachen über 1000 offen.

Febr. 15. Kovács bei mir. »Wir müssen. Relation machen wegen
dem $\frac{m}{600}$

Márcz. 7. Bei Apponyi. Declaration. »Ich bin wegen Dir im Dienst getreten. Habe kein Salarium. Vásárhelyi starb. Szalay nahm man mir weg. Ich will Majorität bei Landtag für Euch. Schrieb ein Buch (a »Politikai Programmtöredékeket« érti) missfällt Allen; schadet mir gewiss, der Regierung nützt es jedoch . . . Ich gehe gerne zur Theiss — bekomme ich aber nicht 1 Million — oder —

Márcz. 9. Bis jezt hatte ich sehr guten Tag . . . nun fehlt 1 Million — Apponyi — !!

Márcz. 13. Sina Aller früh. Mir gibt er 1 Million.

Márcz. 14. Versäume eine Messe, wegen Geld für die Theiss.

Márcz 18. Apponyi schreibt: meg van az 1000,000.

Márcs. 19. Theissitzung bei Kovács.

Márcz. 20. Soeben kündigt mir Auer an, dass ich um 10 Uhr eine Katzenmusik bekommen soll. Es wäre ein gutes Contrast für die 1 Million die ich brachte.

Márcz. 21. Nachts K. Musik.

Márcz. 24—26. Izgalmas ülések a központi. bizottságban az alapszabályok miatt.

Márcz. 31. Tisza központi. Pepi Sz. elnök. 2 Lónyai kommen gar

1848 elején Széchenyi az országgyűlés elé szánt jelentésben¹⁾ még beszámol a Tiszán történekről és a szükségés

nicht... Ich werde wild. Ich opfere mich für Sie u. Sie lassen mich wie einen Einspanner.

Május 19. Bei Apponyi. Gebe ihm ein wegen der 1 Million. Warte im Lauf des Mai. Dann trachte ich selber Geld zu bekommen. Geht das nicht, so danke ich ab. Rede offen über 100 Dinge.

Máj. 30. Ich sagte Apponyi bis Ende Mai warte mit den 1 Mill. etc. Jetzt bin ich so ziemlich entschlossen bis 15-ten Juny gar nichts zu machen, dann aber, wenn nichts geschieht, abzudanken.

Junius 3. George Apponyi **kann** nicht, oder will mich mit den 1 Million sitzen lassen. Ich entschliesse mich endlich, nach 3 Tage Scrupeln, ihm zu schreiben, dass ich »Gehe« und Alles stehen lasse, wenn Kübeck mich nicht mehr beachtet.

Jun. 6. Kübeck will »meine Million für die Theiss« auf das Salz basiren! — Alles auf das Satz! Fiume etc. Hahaha! Welch' Künstler! Ich bin entschieden — ich gehe! — Hol sie der Teufel.

Hab' Alles versucht. Nahm bona fide die verhassteste Stellung an! — Und sie lassen mich sitzen! —

Gebeugt fühle ich mich jedoch nicht!

Jun. 7. ... Später von Apponyi ein Kübeck'sches Machwerk für 1 Million — basirt auf den Salzpreis. — Bin entrüstet — Schluck es einsteilen.

Jun. 11. Schreibe an Apponyi — Gebe meinen Dienst auf. Gr. Andrassy bei mir. Den hab ich's gelesen. Il fera la même chose.

Bin ziemlich entschieden, mich auszukleiden.

Jun. 13. Ohne mir zu schmeicheln; mein Wirken für Ungarn war wie ein Sommertag, erwärmende Sonne. Louis B. wie Schnee, Platz Regen, Donner, Sturm etc. die auch nöthig zur Epuration der Luft.

Aug. 20. Ich fange an zu bedauern, dass ich *den* politischen Weg eingeschlagen habe! Auf einer Seite durchgefallen, auf der andern Seite nicht apprecirt. Hab' noch keine Nachricht ob Dampfboot auf die Theiss kommen darf! Hahaha! Es hängt von Kübeck ab! —

Aug. 25. Ist der Name »Kossuth« ein solcher, auf den der Fluch oder Segen von Ungarn haften wird? Eben so wenig, wie »Széchenyi« — wir werden uns am Ende finden u. vereinigen in der Vergangenheit.

Aug. 29. Jüdex 3 napig parlamentirozott a Milliő végett és kiagyatta: Gr. Széchenyi gyakorlati tapintata; — Hm Hm! Kleinlicher Fuchs!

September 15. Apponyi ír. Nem lesz még 400,000 frt se, mert gr. Károlyi és Kovács L. a negotiatiót nem kezdték meg. »Hát mégis esalódtam volna benne!«

Szept. 20. Czepléden Wirkner biztosítja, hogy 400,000 frt. várja Pesten.

¹⁾ Az erre vonatkozó jegyzetet l. köv. lapon az 1-ső¹⁾ alatt.

törvényes intézkedésekre nézve javaslatokat tesz. Méltó emléke marad ez a könyv is Tisza-körüli működésének, és elvi fejtegetései, nevezetesen a társulati és az országos kezelés közötti választásról kifejezett véleménye, becsület a mai napig teljes érvényben megtartották; a minthogy a Tiszaszabályozás korszakos műve még ma is azokon az alapokon áll és fejlődik, a melyeket Széchenyi saszeme megindításakor kijelelt.¹⁾

A bekövetkezett forradalmi napokban a Tiszaszabályozás letűnt a napirendről, hogy csak nyugodtabb időkben kerüljön ismét előtérbe: Széchenyinek nem nyílt többé alkalm a annak érdekében buzgólnodni.

De mint annyi másból, a mit Széchenyi kezdett, nemzetiségünk egy-egy hathatós tényezője vált, úgy fejlődött később — az absolutizmus szomorú idejében — a Tiszaszabályozás is a magyarság egyik erősségévé.

Széchenyinek a kezdet legelején a Felsőséghez intézett emlékirata még utólag is megtette hatását. Abban a súlyos időben, a mikor a rendőrség az összes társadalmi mozgalmakat békóba verte, mindig szabad volt a vidéken a százaktól láto-

Oktober 9. Kann nicht schlafen. Neigung sagt — ziehe dich ganz zurück: Pflichtgefühl, setze dich ganz en avant.

Okt. 29. Bei Sina . . Von der Theiss. Er »Machen Sie ein partial Geschäft 2000,000. Es is etwas dabei zu gewinnen. — Sie sollten sich auch mit Etwas betheiligen! (Törlés) dachte ich mir! — Gehe zu Rothschild. Dieselbe Sprache! Will mich auch *betheiligen*, sagt's aber nicht so klar! Ich bin auf dem Punct auszubrechen, Lehne es aber einstweilen artig ab! — Oh welche Schmach! Und das so ertragen müssen.

Okt. 31. Goldschmidt bei mir wegen der 2 Mill. Anleihe 1,700.000 für 2000000. — 5 proc. Metalliques oder Lotterie à 20 fl. das Stück. Endlich fragt er mich ganz naif: »Könnte Br. Rothschild das Indigenat bekommen.« Ich entsetze mich über den Gedanken . . .

¹⁾ *Gr. Széchenyi István.* Véleményes jelentés a Tisza-szabályozási ügy fejlődéséről. Pozsony 1848. január 30-án.

²⁾ A Tiszaszabályozás kezdetének történetét illetőleg lásd:

Herrich Károly »A Tiszaszabályozás és a szegedi válság« című értekezését a M. Mérnök és Építész-Egylet Közlönye 1879 évf. 241 lapján.

Továbbá: *A hazai közmunka- és közlekedési ügyek története és fejlődése* című hivatalos munkát (1885), a 88. lapon.

gatott Tiszaszabályozási választmányi üléseket, később pedig a fővárosban a nagygyűléseket megtartani.

A más térről leszorult hazafiak egész odaadással szentelték magukat a Tiszaszabályozás nemzeti ügyének és közreműködésükkel annak nagygyűléseit egy-egy kis országgyűlés színvonalára emelték. Az Akadémia oldalán, a mely a nemzetnek irodalmi és tudományos élete fölött őrködött, a Tiszaszabályozás ülései a nemzet parlamenti iskoláztatását végezték és itt izmosodtak jobbra azok a fényes tehetségek, a kik a kiegyezés után a nyilvános élet vezéreivé váltak.

IV.

Vasutak.

Akközben, hogy Széchenyi a Tiszaszabályozás megindítására törekszik és az erre vonatkozó »Eszmetöredékek«-et megírja, gondoskodnia kell arról is, hogy az országos közlekedések osztálya, a mely addig még csak az ő elnöki személyében létezett, végre szintén megszülessék. Már 1846 első napjaiban emlékiratot intéz e tárgyban József nádorhoz, a melyben kifejti, hogy nemcsak azért állott hivatalba, hogy azzal a kormányt, a mely a nemzeti és alkotmányos térre lépett, tüntetőleg támogassa: hanem azért is, hogy a kormányval való bensőbb viszonya révén hazájának és a monarchiának nagyobb szolgálatokat tehessen mint a milyenekre addig saját erejéből képes volt. Hivatalba lépésének nem szabad csupán tüntetésnek maradnia, — ez a kormány tekintélyének is csak ártana. Az elnökléte alatti bizottságnak az ország javát igazán szolgáló munkát kell teljesítenie, hogy a várakozásoknak megfeleljen.

Mindhogy pedig nagy eredmények a nemzetnek nyújtott ajándékok útján el nem érhetők, mindent el kellene követni arra nézve, hogy a legközelebbi országgyűlés erre a célra valamelyes országos pénzalapot teremtsen.

Mindaddig azonban, a míg oly alap, a melyből nagyot teremteni lehetne, nem áll rendelkezésre: a szóban forgó tervet csak lehetőleg kevés feltűnéssel és költséggel kellene

szervezni, jobbára csak meglévő elemekből kellene azt összeállítani, nehogy oly túlságázott várakozásokat ébreszsen, a melyeknek azután eleget nem tehetne. Az ilyen szűk körben mozgó testülettől nagyobb eredményeket senki sem követelhetne és a mit mégis véghez vinne, az egyenesen kellemes meglepetéssal szolgálna, — egyúttal ösztönzésül is, a terjesztéséhez szükséges pénzalapnak az előteremtésére.

Az emlékirathoz csatolt és azt mintegy kiegészítő előterjesztésben Széchenyi részletesen előadja a bizottság személyzetére vonatkozó óhajlásait: helyettesén kívül mindössze két helytartó tanácsosnak, két titkárnak, két mérnöknek két segédmérnöknek és két gyakornoknak a beosztását kérelmezi és egyúttal azt javasolja, hogy mindazt, a mi az országos közlekedő eszközökre és a vízszabályozásokra vonatkozik, részben az országos építési igazgatóságot is, e testületnek alárendeljék.

Új kiadásokat csak a kezelő személyzet fogna okozni; — a megfelelő összeget Széchenyi évenkénti 3100 forinttal iránnyozza elő és hivatala részére még ezenkívül külön helyiségek átengedését kéri. Előterjesztésében részletesebben kifejti még mind bizottság a működésének, mind a hivatalos ügyek elintézésének módozatait és ez alkalommal fentartja magának azt a jogot, hogy a helytartó tanács útján menő ügyiratokon kívül a legmagasabb helyre közvetlenül is előterjesztésekkel élhessen, a végből, hogy ezekkel az elhatározások lehető gyorsítására befolyást gyakorolhasson.¹⁾

Íme a szerény keret, a mely rövid pár év múlva az első magyar közmunka- és közlekedési ministerium nem kevésbé szerény testületévé tágult. Az akkori ügymenet megcsontosodott körülményessége miatt majdnem egy évbe telt, míg az országos közlekedések osztálya Széchenyi folytonos utánjárására végre megalakulhatott: az erre vonatkozó királyi leirat és nádori intézkedés csak 1846 november 26. illetőleg deczember 30-án kelt.²⁾

¹⁾ Széchenyinek ez érdekes előterjesztéseit, az Ak. Sz. Ittárában lévő másolatok után, e tanulmány függelékében — C. alatt — közlöm.

²⁾ Közölve vannak a Hunnia függelékében, a 255—264. lapokon.

A mikor azután az osztály szervezése végre mégis megtörtént, Széchenynek megint a hivatalos elintézésék türelmesztő lassúságával kell küzöldnie, a mely működésében minduntalan megakasztja.¹⁾

Széchenyi főgondja folytonosan az országos pénzalap megteremtésére volt irányozva; enélkül hiábavalók a tervezgetések. Nem akart ő is részesévé válni annak a jogos szemrehányásnak, a melylyel a kormányt általánosan illették, hogy t. i. mindég csak terveket készített, annélkül, hogy valaha valamit tényleg végre is hajtana.

Közlekedési osztálya szervezésének befejezésekor — 1847 február 6-án — ebben az értelemben emlékiratot is intéz Apponyi kancellárhoz, a melyben reámutat a dohánymonopoliumra, mint a melylyel a szükséges országos alap megteremthető volna.

Ez utóbbi eszmével különben Széchenyi már régebben foglalkozott, sőt 1846 nyarán már értekezett is ez ügyben Kübeck báró pénzügyministerrel, a ki nem is ellenezte volna, hogy a befolyó jövedelem egy része az országnak jussön. Csak azt kívánta, hogy ez a rész, minden számadás mellözésével, általány-összegben állapíttassék meg, mert attól tartott, hogy a magyar dialettával szemben való számadás kötelezettsége az örökös tarto-

Az illető rendelkezések velejűkben megfelelnek Széchenyi előterjesztésének, csakis a mérnöki személyzet van a kért négy egyénről egyre leszállítva.

¹⁾ Jellemző erre nézve *Zsedényi*hez 1847 július 7-én intézett — kiadatlan — levele, a melyben Széchenyi t. k. ezeket írja: »Ich muss mich zu Etwas entschliessen. Eine Existenz — oder vielmehr eine politische Stellung, in welcher ich 5, 6 Wochen zappeln muss um in den wichtigsten Angelegenheiten ein Wörtchen Antwort vom E. H. St. oder dem Kanzler zu erbetteln — kann mir à la longue nicht conveniren.

Brauchen sie mich nicht, — à la bonheur; ich brauche sie auch nicht, — kann noch auf eigenen Beinen stehen, u. was mehr ist, auch gehen.

Übereilen möchte ich aber nichts, — denn ich weiss, wie gesagt gut, dass oft nichts Anderes hinter Allem dem steckt, was uns für ein teuflisches gegen uns gerichtetes Complot erscheint — als bureaukratische Stagnation, überhäufte Exhibiten, — collegialischer Entscheid und ... schönes Wetter, das zu oft repetirten Ausflügen nach Hitzing, Penzing, Baden, Vöslau etc. verführt.«

mányokat is erjedésbe hozta volna. Az ily megoldásra azonban Széchenyi, az alkotmányos kormányzás embere, reá nem állhatott.¹⁾

A következő évben újból felveti az ügyet és Apponyi kancellárhoz terjedelmes emlékiratot intéz a dohány-regálának Magyarországon való bevezetésére, olyképpen, »hogy az új dohány jövedelem egyes-egyedül vízszabályozásokra és közlekedő eszközök teremtésére fordíttassék.«²⁾

Megelőzőleg megjelent már Széchenyinek leghevesebb támadása Kossuth ellen, a »*Politikai Programmtöredékek*« című röpirata, ez az utolsó kétségbeesett kísérlete a forradalmi mozgalomnak a feltartóztatására. Hajdani népszerűsége e könyve miatt már végkép foszladozóban volt, s visszatörülésul mindazt, a mi tőle eredt, szintén a legkiméetlenebb bírálattal fogadták és népszerűtlenné tették. Így járt a dohány-kérdéssel is, a melynek részéről történt felvetése kiszivárgott az ellenzéki körökbe, a hol annak már hírére is oly élénk ellenmozgalom keletkezett, hogy az ügy már legelső stadiumában merőben reménytelenné vált.

Ily előzmények után veszi Széchenyi 1847. augusztus 3-án Apponyi gr. kancellárnak hivatalos levelét, a melyben őt legfelsőbb parancs következtében felszólítja, hogy minél előbb küldje fel hozzá az ujonnan szervezett bizottságnak a közlekedési hálózatra vonatkozó munkálatait, »minthogy kételkedni nem lehet, hogy bölcs vezérlete alatt egy arra vonatkozó

¹⁾ *Baumgarten* udvari tanácsoshoz e tárgyban 1846 június 1-én irt — kiadatlan-levelében megemlíti, hogy Kübeckkel beszélt a dohány-monopolium végett és hogy kijelentette, hogy kár egyetlen lépést is tenni, ha a jövedelem egy része nem lenne az országé. »Darauf bemerkten S. E. dass er nicht dagegen wäre, wenn es NB. nicht zu vermeiden ist, dass ein Theil dem Lande zufliesse, nur sollte dieser Theil fixirt seyn und keine Rechnung legen müssen, indem eine Rechnungslegung Erbländer in Gährung bringen könnte.« Önnek megmondom, hogy számadástétel nélkül szintén nem megy.

²⁾ Az 1847 február 6-án kelt emlékiratot jelen tanulmányom függelékében — D. alatt — közlöm. A dohány kérdést részletesebben kifejtő »Memoire in Hinzicht eines in Ungarn einzuführenden *Taback Regales*« 16 lapra terjedő eredeti fogalmazványa Czenkről, 1847 ápril. 26-án keltezve, szintén a m. T. Ak. Széch. Irrattárában van. Beadta 1847 május 19-én.

terv elkészítése — legalább főrészeiben — már előre haladhatott»; »felette kívánatos lévén, hogy az országos rendekkel mindjárt a Dieta kezdetén olly terv közöltethessék, mely mint Felséges Urunk Királynak atyai szándékainak, mint az ország közkívánatainak, mint végre Nagyméltóságod dicső nevéhez méltán kötött reményeknek kellőkép megfeleljen.«¹⁾

Széchenyi, a ki akkor teljesen lehetetlennek hitte, hogy óriási elfoglaltsága mellett, a rendelkezésére álló erőkkal az országgyűlés közelgő megnyitásáig oly tervezetet elkészíthessen, a mely kormányhoz méltó alapossággal legyen szerkesztve: a szóban forgó hivatalos felszólításra kitérőleg válaszolt.²⁾

A kancellárhoz intézett hivatalos iratnak »Alázatos javaslat« czimű mellékletében 27 pontozatba foglalja és megokolja az országgyűléssel szemben követendő eljárásának ama módozatait, a melyeket részéről az ügy érdekében czélszerűnek tart.

E javaslatban, a melynek csakugyan megvolt a kívánt hatása az országgyűléshez intézett kir. előadásra, Széchenyi azt óhajtja, hogy ez előadás a közlekedés eszközeit illetőleg részletekkel ne foglalkozzék, hanem csak általánosságban mutasson rá arra, hogy jó közlekedések nélkül valamely ország sinylő test marad és hogy ennél fogva Magyarországot minél előbb el kellene látni elegendő közlekedő eszközökkel; hogy az e végből szükséges jelentékeny tőkék azonban csak jó hiteli törvények alapján és csak akkor szerezhetők be, ha az ország minden lakója, kivétel nélkül, az ország általános fejlődéséhez hozzájárulni köteles.

Javasolja továbbá, hogy az országgyűlés felszólíttassék magát erre a célra kiküldendő bizottság útján haladéktalanul azzal a testülettel érintkezésbe helyezni, a mely az ő elnöksége alatt áll, hogy azzal együttesen mindazt kidolgozza és előter-

¹⁾ Az 1847 július 21-ről kelt okmány eredetije az Ak. Széch. Irattárában van.

²⁾ *Majláth.* Gr. Sz. I. L. III. 541—555. Az ott közölt hivatalos levél nagyérdemű mellékleteit, a melyeket Majláth Béla úrnak megszerezni nem sikerült, az Ak. Széch. Irattárában megtalált fogalmazványok után e tanulmány függelékében — E. alatt — közlöm.

jeszsze, a minek Magyarországon anyagi tekintetben legsürgősebben történni kell; — s' hogy egyúttal kijelölje azokat a forrásokat is, a melyeket e szükségletek fedezésére a legalkalmasabbaknak tart.

Azzal, hogy Széchenyi saját eszméit az így alakuló országos bizottság részéről hozatta volna szőnyegre, elkerülhetni remélte azok kiméletlen megtámadását, a melytől joggal tartott, ha azokkal saját nevében fellépett volna, — egyúttal pedig az indítványozó testület nagyobb súlyánál és összeköttetéseinél fogva elfogadásukat is valószínűbbnek hitte.

Utóbb mégis elhatározta magát közvetlenül az országgyűlés elé kimerítőbb jelentéssel lépni, a melyre később még részletesebben visszatérünk.

Közbevetőleg itt lesz helyén Széchenyinek a szárazföldi közlekedés eszközei, nevezetesen a vasútak körül már korábban kifejtett működéséről is megemlékezni.

A mikor Széchenyi a nyilvános pályára lépett, a vasutak még gyermekkorukat élték, — még csak a kísérletezésnek, a sokat ígérő kezdetnek állapotában voltak.¹⁾

Könnyen érthető azért, hogy Széchenyi első törekvéseit a már meglévő vízi utak tökéletesítésének szentelte; — naplói azonban tanuskodnak arról, hogy figyelmét Angliában a vasútak nemcsak el nem kerülték, hanem hogy fontosságukat felismerve, gondosan gyűjtötte a reájuk vonatkozó adatokat és hogy az ezekre vonatkozó irodalmat is szemmel tartotta.²⁾

¹⁾ A gőzzel való vontatásnak nagy jelentősége a vasútakra nézve, nevezetesen a szállításnak azzal elérhető nagy sebessége, csak 1829 október havában dőlt el, a híres rainhilli lokomotiv-versenyen. Az első pálya, a mely mai értelemben lokomotivos vasútnak volt tekinthető, a Liverpool és Manchester közötti vonal, csak 1830 szeptember havában nyílt meg. *Liphthay S. Vasút-építéstan* I. k. 11—13. lap.

²⁾ *Sz. N. 1832. október 18.* (Jellemző vázlatokat rajzol az akkori bordás lapos sinekről.) Es ist ungemein einfach. Kann zerlegt u. weggenommen werden. In Wälder für Festetich unbezahlbar. Die ich sah tragen höchstens 3 Tons. Man kann sie stärker machen. Die Wagen sind nicht besonders. Jeder Wagen kann darauf gehen der die Geleise hat. Auf etwas dickeren Eisen zieht ein Pferd 4 Tons recht leicht. Zwei Wagen neben einander würde vorthellhaft in einem hügeligen Lande seyn, die

Tevékenységeinek első korszakában a vasutak körül azonban nem volt mit tennie, mert országos pályák építéséről megfelelő országos pénzügy híján akkor még szó sem lehetett, vállalkozók pedig akkor hazai vonalakra még nem jelentkeztek.

Általánosabb érdeklődés a vasútak iránt hazánkban csak az 1832²/₆-ik országgyűlés vége táján kezdett mutatkozni, a mikor Ausztriában a Bécs-lembergi vasút terve felszínre került, a melytől a pozsonyi diaetán tanácskozó törvényhozóink a magyar gabona-kivitel megsemmisítését féltették. Az illető tárgyalások eredménye a hevenyében készült 1836. évi XXV. t.-cz. volt, a mely ideiglenes jellegű törvény bizonyos kedvez-

hinab gehenden beladenen Wagen würden die leeren hinaufziehen. Eisenbahnen dieser Art sind auf kleine Strecken gut; können über einen steilen Berg benützt werden; indem man den Wagen an einer Winde senkt u. allmählig hinunter lässt. Für längere Strecken sind 100 andere Formen (Sarus sin vázlata, nyomkarimás kerékkel) Das ist der Durchschnitt. Brauchen Extra-Wägen, mit solchen Rädern. Von Gospel-oak zahlen bis London 1 LS per Ton u. von London bis Alexandria 1 Guinea! 1 Shilling Unterschied!

Október 19. ... Eisenbahn von Raab bis Wieselburg sehr lohnend ... Eisenbahnen wie Fest. sie braucht, sind ungemein wohlfeil, the do not want chairs (?) — sie werden auf Holz verlegt, wie in the United States. Eine einzelne Bahn zum Ausweichen auf ebener Bahn ... Kostet à peu près 1000 L St. eine englische Meile, also eine geographische à peu près 50,000 C. M. Alles das wird in England für wohlfeil gehalten. Credit! Eisenbahn von Brimingham nach London kostet nach Überslag 2500000 L St — u. ist beinahe beisammen. Übrigens sind Eisenbahnen von 10—20 verschiedenen Gattungen, u. welche die beste ist, hängt ganz von der Localität ab.

Okt. 24. Besahen noch die Eisenbahn zwischen Manchester u. Liverpool. Wenn sie vorbeifahren, dann ist der Eindruck erstaunlich. Ein kleiner Teufel, der Alles mit sich fortschleppt.

Okt. 25. Auf dem Comet nach Manchester. Mich ganz wohl befunden. In 1 Stunde 30 Minuten. Zurück 1 Stunde 35 Min. wir bleiben einmal stehen. Es gehet sehr ungleich. Bergan ziemlich langsam, zu gewissen Stellen aber so schnell wie kein Rennpferd gehen kann. Ich bin überzeugt, in einigen Jahren wird dieser Gegenstand sehr vervollkommen werden.

1833 február 20. Practical Railway.

Oktob. 14. Über Dampfschiffart u. Dampfwägen von Dr. C. Kufahl Berlin 1833 gelesen. Sehr gut.

Majláth Gr. Sz. I. L. III. k. 578 l.

ményekben részesíti azokat a »magányos személyeket vagy társasági egyesületeket«, a kik a közelebről megjelölt 13 útirányban vízcatorna vagy vasút építését elvállalják. Széchenyi, a kinek ugyanakkor végső erőfeszítéssel a lánczhídért kelle küzdenie, e törvény megalkotásába csak a kért javaslat pártolásával folyhatott be.¹⁾

A vasutak építésére irányzott mozgalom hazánkban élénkebben csak a negyvenes évek elején indult meg, a mikor Széchenyi már politikai elszigeteltségének háládatlan talaján állott: ezért vasúti szereplése már nem részesült többé elfogulatlan bírálatban, hanem ellenkezőleg sok gyanúsításnak a kútforrásává vált; — sőt fellépése ellenszenves fogadásának és az akkori elkeseredett eszmecseréknek utóhatása még az erre vonatkozó későbbi korbéli közleményeken is megérzik.

Főleg két kérdés fölött keletkeztek a szenvedélyességig fokozódott küzdelmek, nevezetesen a pest-bécsi vonalnak a Duna jobb- vagy balpartján való vezetése körül és a fiumei tengerparttal való mikénti összeköttetés dolgában.

A Duna jobb partján vezetendő vasútra nézve *Sina* György báró már 1836. februárban — az 1836. XXV. t.-cz. megalkotása előtt — kapott Béctől Győrig előmunkálati engedélyt. Ez a pályavonal tulajdonképpen az alulról Győrig terjedő gőzhajó-járat kiegészítése lett volna, mert akkor még kisebb vizálláskor a felső Dunán mélyebb gázlásu hajók nem járhattak. 1838-ban *Sina* már a Győrből-Budáig vezető vasútra is engedélyt nyert, a mely vonal egyfelől a lánczhídra támaszkodott és fővállalkozója révén összeköttetésben állott a Dunatiszai csatorna akkor felszínre került tervével — a melyet e vasútnak mintegy kiegészítéseül tekintettek —, másfelől

¹⁾ A tárgyalások részletesen közölvék *Fenyvessy Adolf* »Az első magyar vasút története« című művében. 1883. M. T. A. kiadása.

Széchenyinek pártoló beszéde közölve van *Zichy Gr. Sz. I. Beszédei* 132. lapján.

A jobbparti kérdést illetőleg lásd *György Endre* »Adalékok az első m. vasút történetéhez« című értekezését a *Nemzetgazd. Szemle* hasábjain. 1882. évf. 50 l.

pedig a Bécs és Triesztnek magyar földön való összekötésének tervével is összeházasítva volt.

A Duna balpartján való vasúti összeköttetés terve ellenben *Ullmann* Móricz nevéhez fűződik, a ki az 1836. XXV. t.-cz. alapján 1837-ben kért az előmunkálatokra engedélyt — egyéb vonalakon kívül — Pestről az osztrák határig építendő fővonalra és később a **Pest-debreczeni** lő-vasútra; 1839-ben kiadott térkép vázlatán pedig már különféle vonalak hálózatát közölte, hogy minél több vidéket nyerjen meg vállalata egész támogatásának.

Széchenyi a két terv közül úgy tárgyi, mint személyi okoknál fogva egész határozottsággal a jobbpartinak a pártjára állott és ennek létesülése érdekében mindent elkövetett.

A balparti vasút mellett buzgólkodtak ugyanis mindazok, a kikkel a lánczhíd körül oly tartós küzdelmei voltak és a gőzhajózás elleneseit is ott látta soraikban. *Ullmann* oldalán voltak itt is báró *Dietrich*, gróf *Sztáray*, gróf *Pálffy*, stb.; igen megérthető ezért, hogy a multban tett tapasztalatai miatt leplezetlen bizalmatlansággal viseltetett a kezdemény komolysága iránt és hogy ő is osztozott abban a tág körökben elterjedt véleményben, hogy az illető bankárok előtt a részvényekkel való üzérkedés a főczél és hogy az egész mozgalom végső eredménye csak a legjövedelmezőbbnek ígérkező szakasznak, a Pozsonytól Gänserndorfig menő szárnyvasútnak a kiépítése lesz.

E bizalmatlanságot egészen nyíltan kifejezte az a záradék, a melylyel a rendek Pozsonymegye ama indítványát megtoldották, hogy Ő Felsége megkéressék a Gänserndorftól a magyar határszélig menő vonal engedélyezésére és a mely záradék kiköti, »hogy a pozsony-gänserndorfi vonalat a társaság mindaddig ne használhassa, míg a pest-pozsonyi vonal összekötve nem leszén«.

Széchenyi bizalmát nem fokozhatta a balparti részvényekkel való köztudomású üzérkedés, sem az a körülmény, hogy a fő- és szárnyvonalaival mintegy hetven mértföldnyi

egész vasúthálózatnak összes költségét csak tíz millióra számították, — a mi a súlyos építési nehézségek miatt a túlnyomóan lóvasút gyanánt tervezett pályára is feltűnően kevés volt, kivált a mikor a lóvasutat úgy akarták kiépíteni, »hogy az idő folytaival gőzerőművek járására is minden további akadályok nélkül használtassék.«

Azok a pénzügyi nehézségek, a melyek később az építés folyamán keletkeztek és Széchenyi kételkedésének igazolásával végre is a társulat föloszlására és a vasútnak az állam útján való befejezésére vezettek, minden egyéb mellékkörülményen kívül leginkább annak tulajdoníthatók, hogy a vállalkozók ennyire elégtelen anyagi eszközökkel készültek a nagy feladathoz.

A tárgyi okokat, a melyek miatt Széchenyi a jobbparti vasút felé hajlott, leginkább a lánczhid és a gőzhajózás érdekei szolgáltatták, a melyeket a balparti vasút kétségtelenül csorbított: »sok embert persvadáltam, hogy fektessék ezen vállalatba pénzeiket: s' így kötelességem őket védelmezni,« jelenti ki egész őszinteséggel egyik országgyűlési beszédében.

»Nekem a most említett mind egyik, mind másik vállalat létesítésében nagy részem van — írja más helyütt — és ezért nem pirulok. Ámde pirulnék, ha elmulasztanám vala azokat tehetségem szerint öntözgetni, vagy nem követnék el mindent, mit becsület és loyalitás enged, azok védelmére.«

Mindamellett sohasem törekedett arra, a balparti vasutat egészen megakadályozni: csak az ország pártolását kívánta az országos érdekekkel arányos mértékre szorítani.

»Hátráltatni *crimen laesae nationis* volna, egy Debreczentől Pozsonyig menő közlekedést, de legkevesbbé is hátráltatni akarni; — nem vagyok én az út ellen, de egyenesen csak a mystificatio ellen«, mondja már e tárgyban tartott első beszédében.

»Nem azt követelem — írja később — hogy a pest-bécsi vasút ne épüljön, vagy annak eltiltása, akadályoztatása, sőt csak nehezítése által is, különös pártolásba vegyen gőzhajózást s' hidat a nemzet..., csak a pest-bécsi építés legalább köz-költségből kerekedő készpénzbeli garancia által ne ápoltság,«

a már fennálló vállalatok rovására s' meg nem érdemlett büntetésével...

Ápolja az ország a pest-bécsi vonalt bármilly kedvezésekkel, nem lehet ellene kifogás; pénzét azonban — hiszen úgy sincs sok — inkább vigye oda, hol arra sürgetőbb a szükség, hol éppen nem vagy csak bajjal mozoghat a magyar vér, hol bőkezűsége nem sujt a nemzet méltánylatát megérdemlő régibb vállalatokat...«

E miatt melegen támogatta többek között a jobbpárti vasútnak Pesttől-Debreczenig tervezett folytatását, és míg a Pest-bécsi vonaltól a kifejtett okokból megtagadta a kamatbiztosítást, ezt az említett folytatás részére kézséggel megszavazta.

Időközben Széchenyinek Sinában is csalatkoznia kellett, a ki a jobbpárti vasutat elejteni készült és a kitől üzleti filozofiája miatt különben is mindinkább elidegenült. Még ekkor is élénken síkra kelt a balparti vasút vállalkozóinak azon kérelme ellen, hogy a Bécs és Buda közötti jobbpárti összeköttetés a párhuzamosság czimén törvényesen eltiltassék és erre vonatkozó beszédében joggal hivatkozhatott arra, hogy részéről az u. n. párhuzamosság fegyverét a balparti vasút ellen soha sem használta.

Hogyha ma — félszázaddal ama viták lezajlása után — az akkor oly nevezetes kérdésben elfogulatlanul itélni akarunk, úgy el kell ismernünk, hogy a balparti vasút választása *vállalati* szempontból kedvezőbb volt, mert jövedelmezőségét az átszelt vidék régibb kulturája valószínűbbé tette és mert egyúttal nagyobb volt annak fejlődési képessége is; — a mint-hogy e vonal később csakugyan az osztrák-magyar államvasút-társaság nagyfentosságú magyar hálózatának törzsökévé vált. De el kell ismernünk viszont azt is, hogy a magyar vasúti politika szempontjából, a mikor a vonal olcsóbb építhetősége mellett különösen latba esik a jobbpárti vasút-adta egyenesebb kiviteli irány, valamint közlekedési hálózatunk arányosabb fejlesztése szempontjából is, a döntés határozottan a Széchenyitől pártolt jobbpárti irány felé hajlik, a mely több évtized mulva

történt kiépítése után csakugyan a magyar közlekedési érdekek egyik hatásos emeltyűjévé vált.¹⁾

¹⁾ Sz. N. 1839 deczemb. 1. Piazizzi wegen Sina's Bahn.

Deczember 12. Endlich Pest-Szolnok-szegedi vizicsatorna Sitzung; die einen schlechten Eindruck für uns gemacht hat. Tony Szapáry bei mir. Er: In 3 Tagen wird Rothschild etc. herabkommen, um mit Millionen 13 die Eisenbahn von Pressburg nach Pesth zu garantiren. Sztáray behauptet es. Nous allons voir.

Deczemb. 17. 8 Uhr Morgens kommt die Antwort Sina's mit einer Verbesserung von seiner Seite, die uns paralyisirt! Ich bin ganz vertatert. Enfin es gibt Menschen, denen man nicht helfen kann . . . Deák, ich bin eine Nulle — nachdem er demonstirt, das es besser ist, mit der Zeit durch das Publicum sagen zu lassen: Mégis Sinának és Széchenyinek volt igaza, als zu siegen — Ich hatte Geduld. Fühle mich aber tief gebeugt. Georg Károlyi lasst mir sagen »Er hätte Rothschilds Declaration wegen der linken Eisenbahn bei Sztáray liegen sehen.

1840 február 24. Sitzung bei dem Ständen. Herumgelaufen für die Rechte Eisenbahn.

Febr. 28. Eisenbahn Schlacht bei dem Ständen. Starke Aufregung. Me la Baronne Dietrich als falsche Maria Theresia auf der Gallerie. Ich zum E. H. durch Stoffer berufen . . . Wir wollen die Sache combiniren. Bei uns auch Sitzung. Wo ich kurz votisire. Ich gewinne quasi die Schlacht. Sztáray ist aber »auch zufrieden«. Desto besser!

Märzcius 8. Sitzung bei Vecsey Canal. Bekommt ein Gesicht.

April. 16. Pesth-Szegediner Canal kommt im Zirkel vor, trotz dass man mir das Gegentheil versprochen.

April 22. Bei den Ständen geht die W. Motion — rechte Eisenbahn — durch.

1842. febr. 3. Bei Eötvös u. Kolb wegen Deputation zu E. H. in der rechten Eisenbahn.

1844. junius 15. Bei Sina Rendezvous. Ich à la tête von Raaber Bahn.

Junius 20. Bei E. H. Hafen u. Gönyő Eisenbahn.

Junius 25. Sitzung bei Andrassy. Entschieden, dass wir für Ullmann u. Co. Pesth bis Wien nicht garantiren wollen . . .

August. 13. Judex schwänzelt herum. — Ich zwinge ihn die Frage auf die Spitze zu stellen. Ob in Hinsicht der Garantie der linken Bahn Brücke u. Dampfschiff keine Rücksicht verdienen sollen etc. Ganze Opposition mit den rabulistischsten Kniffen gegen mich.

Októb. 31. Wirkner in grösster Activität um Rechte Bahn zu retten.

Novemb. 5. Ullmanns Deput . . . Actien fallen. Er: wir sind weg, wenn rechte Bahn nicht verboten.

Novemb. 19. 20. A nádor a győri vasutat mellőzni akarja. »Gyön-geség! A népszerűség miatt! ? . . .

1845 szept. 13. Bayze bei mir. Soll in der Central-Bahn unter

A jobb- és balparti kérdésen kívül heves tárgyalásokra vezetett még a fiumei összeköttetés ügye, a mely körül Széchenyi közvetlenül nagy ellenfelével Kossuthtal jutott összeütközésbe. Széchenyi már nyilvános pályája legelején érdeklődéssel viseltetett a magyar tengerpart és kívált annak gyöngye Fiume iránt, — sőt az ennek megismerésére szánt útja (1828) még megelőzte első aldunai útját is.

Nyitott szemmel tanulmányozta már akkor a viszonyokat és figyelmét nem kerülték el sem a tengerpartnak kedvezőtlen földrajzi helyzete, sem a hazánkból való odajutásnak óriási nehézségei. Naplójegyzetein kívül e maradandó első benyomásait úgy a Hitelben, mint későbbi irataiban is megtalálhatjuk.¹⁾

aller Kritik geben. Ich soll aufreten gegen Ullmann et C. Wenn ich es thue »Itt van az ellenség etc.« Es fallen vielleicht die Actien. Wenn ich es nicht thue — »Hát minek nevezte ki őt a Felség Ellenőrül etc.« Vodianer: Ich soll für Sie die Raaber Bahn. »Aha azért nevezték ki...«

Szept. 19. Mit Springer besche ich Central Bahn... besche Alles.

1846. január 5. Nach Ofen. Statthalterey Rath. Ich rede beinahe gar nichts. Halte mich sehr modest. Es kommen vor Fiumaner Hafen u. Raaber Bahn.

Január 22. Statthalterey Comission Sitzung, der ich vorsitze. Es wird Contract zwischen Helytartó tanács u. Sina Raaber Bahn.

Julius 15. Heute wird Centralbahn eröffnet... E. H. und Sie und Familie. Werden ohne Éljen empfangen. Gehen nach Waitzen in cca 50. Minuten. Es brennt dort...

1846. márcz. 6. Apponyi... Ich prevenire ihn, dass er wegen Sina Raaber Bahn — sich mit Mett. tiefer... Er weiss es. Mett. hat so viele Actien!!! »Kaufen Sie ihm diese ab, Sina! — Es wird gehen! O Gott wie das Alles stinkt. Man wird stolz.

Majláth. Gr. Sz. I. L. II. k. 701., 715., 717., 722., III. k. 22., 577. l.

Zichy. Gr. Sz. I. Beszédei 157—163., 377—395.

Zichy. Gr. Sz. I. Hirlapi czikkei II. 358. l.

A szóban forgó kérdésekre nézve lásd továbbá *Fenyvessy A.* és *György E.* elébb idézett művein kívül:

A hazai közm. és közl. ügyek tört. és fejl. czimü e. i. művét 145. l.

¹⁾ *Sz. N. 1828. auguszt. 8.* Die generale Ansicht meiner Reise ist, dass wir durch Fiume nie einen brillanten Handel haben können, so wie sich's manche träumen; — aber dass es viel besser gehen kann, als es jetzt geht, — und nicht nach der Ansicht derjenigen, die sagen 'Es wäre nicht das Mindeste zu machen! So wie aber die Sachen jetzt stehen, wäre nothwendig:

»A magyar tengerpartnak minden kitelhető módoni ápolása és a lehető legkönnyebb s olcsóbb odajuthatás eszközlése« azért az ő programjának mindig lényeges pontja maradt; habár ép úgy, a mint ezt az Aldunára nézve is tévé, mindenkor igyekezett az időnként túlvérmes reményeket a helyes mértékre leszállítani.

A mikor Kossuth is foglalkozni kezdett az anyagi kérdésekkel és külső kereskedelmünk részére Ausztriától független kaput keresett, Wesselényivel együtt az ő érdeklődése is egészen Fiume felé fordult. Lelkesedésének egész hevével karolta fel egyszerre Fiume ügyét és híres szava a »Tengerre magyar« csakhamar szerte-szállott és visszhangra talált széles e hazában.

A végből, hogy az országes közlekedés akkori főeréről — a Dunáról — könnyen a tengerre jutni lehessen és hogy nevezetesen az Alföldnek lehetőleg megkönnyítse a tenger felé vezető útát: Kossuth azzal a részletes javaslattal állott elő, hogy abban az irányban, a melyet az akkori fiumei szállítások jobbára követtek, nevezetesen a hajókkal jól hozzáférhető Vukovárról Fiuméig vasutat építsenek. Eszméjét oly kitartó buzgósággal terjesztette, hogy az 1843³/₄ országgyűlésig már 42 vármegyének pártolását sikerült megnyernie, a kik követeknek

a) Dass der Hafen von Fiume durch einen Molo erträglich gemacht werde, da die Fiumara nichts taugt.

b) Dass die Culpa bis Sziszek regulirt werde, aber durch *Fachkundige*. Jetzt macht man das Bett' breit, — verliert Wasser etc.

c) Dass die Brücke von Warasdin und Dörnye gemacht, und die Chausséen von diesen beiden Örtern bis Carlstadt gut gemacht werde, — sodann die Comitatswege von Pest und Ödenburg, bis Warasdin.

d) Sollte die Louise Strassen gekauft werden — was für den Augenblick überflüssig ist — — so geht sie zu Grunde, ausser der Gouverneur von Fiume wird zugleich Obergespann vom Agramer Comit. — Oder es wird das Severiner Comit. wieder errichtet.

e) Carlstadt muss aufhören eine Festung zu seyn — den sonst können keine Magazine von Stein gebaut werden. Steyermarkt zahlt aber, — oder eigentlich Krain, $\frac{m}{40}$ fl. das Jahr, — damit Carlstadt conservirt werde. Das Aerarium gibt einige Hundert Gulden zur *Ausweissung der Wälle* und steckt das Übrige in Sack. Deshalb, — wegen so einer Misérabilität, muss der hung. Handel stocken.

utasításul adták, hogy a Vukovár-fiumei vasútnak mielőbbi kiépítésére, a szükséges építési tőke kamatjának biztosításával is törekedjenek.

Az alsóház az erre vonatkozó indítványt tényleg elfogadta és 1844 októberben a szóban forgó vasút ügye a felsőház elé került, a hol az napokon át tartó viták tárgyává lett.

Széchenyi ismételten felszólalt e kérdésben és beszédeiben kijelentette, hogy ő is a magyar tengerpartnak lehető legczélsezerűbb hasznosítására törekszik és hogy ezért hajlandó is a 18—20 milliónyi költségek mérsékelt kamatozását biztosítani, de a rendek izenetét, úgy a mint van, el nem fogadja, mert ellenzi, hogy az építendő vasút kiinduló pontja már előre meghatározotassék. A *Vukovár-fiumei* vonal választását nem tartja szerencsésnek, mert ez csupa szláv vidékeken megy át és a határ közelében van vezetve, pedig valamint az artériák nem szoktak a bőr felszínén lenni, hanem beljebb, úgy nem czélsezerű, hogy ily utak az ország szélein állíttassanak fel. Azt óhajtotta tehát, hogy a vonal pontos megállapítása dolgában a végrehajtására kiküldendő országos választmánynak bizonyos szabadságot adjanak és hogy az irány megválasztását behatóbb előmunkálatoktól kell függővé tenni, a melyeket teljesen megbízható szakértő végezzen, a kinek hasonló művek körül már elegendő tapasztalatai vannak.

Megnyerni óhajtotta továbbá az ügy részére a kormány támogatását és azt kívánta, hogy ha a választmány megbízható vállalkozót nem találna, akkor maga az ország építse ki a tengerpartra vezető vasutat.¹⁾

Az országgyűlés nemsokára bezáratván, a Kossuthtól

Hitel (1830) 110. l.; *Zichy* Gr. Sz. I. Hirlapi ezikkei II. k. 330. l.; *Zichy* Gr. Sz. I. Napló 200. l.

¹⁾ *Zichy*. Gr. Sz. I. Beszédei 398—418; 446—455. l.

Sz. N. 1843. ápril. 28. Zu Forray. — Sie ist enchautirt über den Aufsatz in der Allgemeinen von Kossuth... Eisenbahn nach Fiume. — O, ihr dummen Weiber! Sie wurde Obersthofmeisterin.

1845. szeptemb. 20. Inkey (Comissair der Save) entwickelt mir Alles. — Dampfschiff kann fahren auf der Save bis Rugieza. Terrain von Vukovár aus für Eisenbahn geht immer im Morast...

őhajtott törvény már létre nem jöhetett és ezért Pest-megye legközelebbi ülésen Széchenyit keserűen megtámadta; azt állítván róla, hogy jöllehet a fiumei ügy őszinte pártolójának vallja magát, mégis ő volt annak legfőbb megbuktatója. E vádból kétszeri igen komoly hangú levélváltás keletkezett a nagy ellenfelek között, a melyben Kossuth megmaradt a mellett, hogy Széchenyi módosító indítványai okozták a felírásnak elmaradását, és hogy az ügyet ezen késedelem buktatta meg. Csakis a Széchenyi jóhiszeműségére vonatkozó véleményét enyhítette a tőle vett magyarázatok alapján.¹⁾

Kossuth ez előzmények után csak annál szilárdabban kitartott a Vukovár-fiumei vasút mellett és nem hagyott fel az annak létesítésére célzó törekvéseiben. E vonal érdekében még Széchenyit is ismételten felkereste; akkor is ő volt első látogatója, a mikor ez, már mint közlekedési elnök, a kikötő kiépítése dolgában Fiuméba érkezett.²⁾

Sikerült is Kossuthnak a vasút kiépítésére vállalkozó társulatot megalakítani, a melynek ügyvivője és jogi tanácsosa lett; — sőt egy ideig, a mikor a kormány új lapjának engedélyezését megtagadta, tisztán abból a jövedelemből élt, a melyet e társulattól fáradozásaiért élvezett.

Széchenyi szintén figyelemmel kísérte ez ügynek további fejlődését és a társulatnak Batthyányitól és Kossuthtól aláírt egyik felhívását ujság czikkel is megtámadni készült;³⁾ de utóbb e szándékával felhagyott és így a döntő összecsapás későbbre maradt.

Naplója szerint különben Széchenyi már 1845-ben fog-

¹⁾ A két férfiú közötti személyes viszonyra igen jellemző levélváltást lásd *Majláth* Gr. Sz. I. L. III. 329—336. lap.

Sz. N. 1844. novemb. 17. Kossuth, dessen gestrigen Brief ich heute aufgemacht, windet sich geschickt durch.

²⁾ *Zichy*. Gr. Sz. I. Napló 486. l.

³⁾ A szóban forgó felhívás egyik példánya, Széchenyinek erre vonatkozó sajátkezű jegyzeteivel, az Ak. Széch. Irattárában van. Vele egy csomagban »A Vukovár-Fiumei vasút körül« czímmel és 1846. novemb. 17-ről keltezve, egy újságcikknek érdekes, polemikus kezdete.

lalkozott a *Pest*-fiumei összeköttetés eszméjével,¹⁾ a mely pár év múlva, szemben a *Vukovár*-fiumei vasút tervével, egy időre nem sejtett politikai jelentőségre tett szert.

Közvetlen része volt Széchenynek, az említett vasúti kérdéseken kívül, még a soproni vasút alapítása körül, a melynél ottani birtokai miatt személyesen érdekelve volt, de a melynek a Bécs-trieszti összeköttetésnek kezdetben Magyarországon át tervezett vezetése, nemkülönben a fiumei vasúttal tervbe vett későbbi csatlakozása, bizonyos országos érdeket is kölcsönzött. Ez a vasútvonal is sok anyagi zavarral küzdött, és Széchenynek is tetemes veszteségeket okozott, a melyek egy időre a vasútak iránt igen bizalmatlanná tették.²⁾

¹⁾ *Sz. N. 1845. május 18.* Dr. Hornicker bei mir, mit Eisenbahn Project von Pest nach Fiume.

Május 20. Hornicker mit Mr. Leo Lampart, der ein quasi Attestat von einigen Magnaten unterfertigt haben will, um mit 3 Million L. St. von *Pest* nach *Fiume* eine Eisenbahn zu bauen.

²⁾ *Sz. N. 1838. febr. 16.* Entschieden, dass die Eisenbahn von Wien über Baden, Neustadt bis Oedenburg. Es wäre mir sehr angenehm. Ob ich es erlebe.

1842. febr. 6. Mit Vághy, Szögyényi, Eötvös u. Bezerédy im Auftrage des Oed. Comitats bei E. H. Palatin — um ihn über die Triester Wiener Bahn über Ungarn aufmerksam zu machen.

1844. april 6. Oedenburg. Sitzung Eisenbahn.

Junius 25. Bei EH. »Ich bitte wegen Oedenburger Bahn«, »schon adnotirt«.

Novemb. 1. Apponyi von Wien zurück, Eisenbahn von Oedenb. brillant!!! Hahaha! Sie haben sich so väterlich angenommen, dass Gott bewahre.

Novemb. 3 és 4. Soproni vasutra kedvező végzés jön.

1845. Február 22. E. H. schreibt mir eigenhändig wegen der Conclusion de Oedenburger Bahn u. dass Alles bereits angekommen sey — Doch recht eimable.

Márcz. 24. Gervay im Namen Metternich wegen Oedenb. Bahn.

Márcz. 27. Contract Oed.-Neust. Eisenbahn unterschrieben.

Márcz. 30. Sitzung Eisenbahn. Ich praeses.

April 8. Sitzung bei Sina ... 2 Uhr Oed-Neustadt Eisenbahn. Ich zum Praesidenten erwählt.

Juli 30. Bei Hofrath Kramer »Vertrag zwischen Statthalterei u. Gesellschaft?!« Wir geben Regulativa! ... O Gott, überall Haut heraus« der unnatürliche oder heterogene Staatenverband! —

Aug. 16. Sopronban telket néz vasút állomásához.

Visszatérve a közeledő országgyűlésre való előkészülés félbenszakított fonalához, úgy látszik, hogy Széchenyi a kormányhoz felterjesztett javaslata daczára még sem ejtette el végkép a szándékot, hogy az országos közlekedésekre vonatkozó eszméinek rendszeres összefoglalását mégis valami jelentés alakjában az országgyűlés elé terjeszsze, hogy azzal a közlekedési elnökségéhez minden oldalról fűzött várakozásoknak megfeleljen.

Sokat dolgozott és gyűjtött ő erre nézve régóta és annak idején »Magyarország kiváltságos lakosaihoz« intézett felhívásában már a közlekedés rendszerének alapelveit is megvilágította.¹⁾ A mióta közlekedési elnök lett, minden oldalról hozzá fordultak a különféle közlekedési vonalak tervezői, úgy hogy újabb alkalma nyílt az egyes útirányokkal foglalkozni és magának felőlük véleményt alkotni.²⁾

Akkori tömérdek egyéb dolgai mellett és a politikai viszonyok elkomolyodásából eredő gondjai közepett mégis alig lehetett reménye, hogy tervezett jelentését idején elkészíthesse.

1847. márczius 6. Bei Sina. Oed. Neust. Conferenz. Er will nichts thun etc. etc. . . . Diese Entreprise stinkt. Ist nicht zu retten. Ich bezahle noch $\frac{m}{10}$ fl darauf, verliere demnach $\frac{m}{30}$. Amen. — Und nebstbey Geschrey gegen »mich« aber unverdient.

Junius 23. Die Morale hievon ist, dass — wie ich vor so vielen Jahren sagte — »Eisenbahnen, besonders die von Triest, unseren Staaten den letzten Stoss geben werden. — Denn eine Staatsbahn auf der Gras wächst? — Baron K. — das haben wir nicht überdacht?

Dass es nächstens eine enorme Confusion geben wird.

Oktob. 29. Bei Sina . . . trage vor wegen Oedenb. Eisenbahn. Er schaut drein . . .

Majláth, Gr. Sz. I. L. III. 553., 571., 577. és 617. lap. A soproni vasúttársaság 1848. június 21-től kelt és az országgyűléshez intézett folyamodványa, a melyben a Lajthától Sopronig már fennálló és innét egyelőre Nagy-Kanizsáig, utóbb a fumei vonalhoz való csatlakozásáig építendő vonalnak a tőkije után a kamatok biztosítását kéri, az Ak. Széch. Irattárában van. Mellékelve van hozzá a Sopron-kanizsai vasút általános alaprajza, hosszszelvénye és költségvetése.

¹⁾ Zichy. Gr. Sz. I. Hirlapi ezikkei II. k. 320—324., 350—353. l.

²⁾ Az Ak. Sz. Irattárában vannak t. k. a Pest-miskolci és a Pest-újvidéki vasútvonalak támogatását kérő levelek.

Szándékát azonban közölte Kovács Lajossal, a kivel a Tiszaszabályozás révén oly szoros összeköttetésbe jutott, hogy még lakásaikat is ugyanabban a házban (Ullmann házában) bérelték és a kit napenkénti sűrű érintkezéseik révén eszméinek benső osztályosává avatott. Tudta róla, hogy eszméibe teljesen behatolt és azokat átértette, ismerte kitünő tollát és a legteljesebb bizalommal volt odaadó munkássága iránt.

Ő vele fogalmaztatta meg annak idején az »Alázatos javaslat«-hoz csatolt királyi előadások tervezeteit, a melyeket azonban csak módosításuk után fogadott el;¹⁾ őt bírta meg most jelentésének megfogalmazásával is. Kovács e feladatának, Clark Ádám és Sasku Károly segítségével mellett, csakugyan fényesen megfelelt.

A Kovács Lajostól fogalmazott »Javaslat a magyar közlekedési ügy rendezéséről« annyira megfelelt Széchenyi eszméinek, hogy azt valódi elragadtatással fogadta. A viszonyok súlya alatt nagy nehezen elhatározza magát arra, hogy a Javaslat-ot, hatásának fokozására, saját neve alatt fogja kiadni; de sajátkezüleg fogalmazott előszavában nem mulasztja el lelkiismerete megnyugtatóására kijelenteni, hogy a mű kidolgozása »több jeles fők segítségével« történt. Pedig a mű apaságát bátran elvállalhatta: teste és lelke az övé volt, csak köntöse idegen. Joggal mondhatta róla egyik későbbi beszédében, hogy szaporán készült ugyan, de régi és megfontolt combináció eredménye.²⁾

¹⁾ Sz. N. 1847. auguszt. 14. *Arbeite wie ein Ross, wie ein Vieh!*

— — — — —
Kovách bringt mir project. König. Proposition. — Kann es nicht brauchen.

²⁾ Sz. N. 1848. január 19. és 20. Kovács L. mit közlekedési Relation. Enchantirt. Fühle mich neugestärkt, verjüngt.

Január 21—22. Hab' mich gestern entschlossen »a közlekedésről« quasi officios, ohne Apponyi et Co. zu fragen — drucken zu lassen und einzugeben. Es ist ein grosser Dienst für den Landtag, noch grösser für Apponyi, — und besonders, dass ich die Discretion habe nicht anzufragen. Ich hoffe App. wird mir dafür Dank wissen!

Censur Difficultäten! Ich scribe an Ferry Zichy »Bevollmächtigte Engel!«

A szóban forgó közlekedési javaslat összesen 298 mért-földnyi vasúti hálózatot tervezett, de egyúttal szerves közúti hálózatról és a szükséges vízszabályozásokról is gondoskodott.

A vasúti hálózat négy fővonala Budapestről kiindulva Pozsonyon át Bécs felé, Székesfehérvár és Károlyvároson át Fiume felé, Szolnokon és Aradon át Erdély felé, végre Miskolcra és Kassán át Galiczia felé van irányítva; a jelentősebb vidékek és forgalmi pontok pedig e hálózattal mellék- és szárnyvonalakkal vannak összekötve.

Főszempont volt a hálózat megállapításánál, hogy a fővonalak az ország szívéből, Budapestről kiágazva, mindenütt a magyarság felé vonassanak és hogy lehetőleg egyetlen vidék se maradjon összeköttetés és kielégítés nélkül.

Széchenyi e javaslatában egyelőre csak a legsürgősebb vonalakról gondoskodott, az első kezdetül tervezett vasúti hálózat mérsékeltén számított költségei így is 80 millióra, az akkori viszonyok között hallatlan összegre rúgtak.

Ezért a balparti vasúti összeköttetés, a melyért Széchenyi annak idején annyit buzgólkodott, hiányzik is a tervezetből, mert a bécsi közlekedést időközben a jobbparti vonal amúgy is biztosította. A jobbparti vonal kihagyásakor egyébként, Széchenyit melleleg a Sina elleni tüntetés vágya is befolyásolta.¹⁾

Kovács Lajos u. A. Clark schreiben 2 Brochuren. Ich soll sie und muss sie nun unter *meinem Namen ausgeben*! Cela me répugne!

A »Felséges Haza!« címzésű előszó fogalmazványa az Ak. Sz. Irattárában. Lásd Kovács L. e. i. művének II. k. 16. lapját, továbbá Zichy, Gr. Sz. I. Beszédei 578. l.

¹⁾ Majláth. Gr. Sz. I. L. III. k. 577. l. E levelében kifejezett szándéka ellenére az Ak. Sz. Irattárában lévő — kiadatlan — levele szerint 1848. február 14-én mégis elküldötte Simának közlekedési röpiratát. »Sie werden vielleicht erstaunt sein, die Raaber Linie darin nicht angeführt zu finden. Ich that dies aber absichtlich; da in dem Buche bloss von Staats- oder Halb Staats-Bahnen handelt; Sie aber die Raaber Linie, wie ich Ursache habe zu glauben, weder dem Staate überlassen, noch eine Zinsen-Garantie dafür anzusprechen gesonnen sind. Ich habe mich indessen zu gleicher Zeit Seite 21. s. § 5 darüber klar ausgesprochen; dass es eine Ungerechtigkeit wäre, die Erbauung von soi-disant Parallel-Linien zu hindern und hiedurch eine Gegend gegen die andere hintan

A felsorolt vonalak között hiányzik természetesen a *Vukovár-fiumei* összeköttetés is és a *Budapest-fiumei* fővonalnak Istvándin át Szigetvár, Pécs és Mohácsnak vezetett, magyar vidékeken átvonuló szárnyvonalával van pótolva, »a melylyel az aldunai vidék köttetnék össze a központtal s Fiumével; másrésről az altiszai természetmények erre a Ferenczcsatorna által könnyű útát lenének Fiuméba.«

Nem kevésbé fontosak a hálózat kijelölésénél ama kormányzati szempontok, a melyeket a »Javaslat« a vasútsakra gyakorlandó országos befolyás tekintetében kitűzött: nevezetesen a vitelbér szabályozását a mezőgazdasági érdekek és az ipari fejlődés igényei szerint; a vállalkozók önkényével szemben új vonaloknál az iránynak az utolsó részletig való országos megállapítását; s végre a kamatbiztosítási rendszer elejtése mellett a vasútak állami építéseinek ajánlását, közadózással biztosított államkölsön útján.¹⁾

A közlekedési javaslat, a melyhez magyarázó térkép is is készült, 1848. február 1-én került ki a sajtó alól és nemcsak a pozsonyi diaeta minden tagjának küldötték meg, de az egész országban is terjesztették. Hatása csakhamar mutatkozott.

A műre vonatkozó kedvezőtlen nyilatkozatokat, amelyek Széchenyi ellenfeleitől eredtek,²⁾ nemsokára elmosták az ország minden részéből érkező kedvező jelentések, a melyek az államférfiúi magaslaton álló röpiratnak mély és általános benyomását

zu setzen und drücken zu wollen. Seite 110. § 8 habe ich ferner ausdrücklich vorbehalten, dass es immer frei stehen soll, die Ausführung einer oder der anderen Bahn nach Umständen auch Privat Actien Gesellschaften anvertrauen zu können etc.

¹⁾ Gr. Sz. I. Javaslat a magyar közlekedési ügy rendezéséről (1848) 53; 104—107. l.

²⁾ Sz. N. 1848. február 1. Mein (!?) Buch fertig! ... Sz. Iványi ganz surprenirt über das neu erschienene Buch! War, ist, wird mein Feind! — Kossuth verlangt Postposition von Vukov. etc. — Ich setze es zurück.

Febr. 10. Gestern Edmund Z. — Einer! »Nein der Széchenyi! Haben Sie gesehen die Karte mit dem Spinnennetz (Közlek. Javasl.) v. er ist in der Mitte die Spinne, die das Land aussaugt (!?!)

hírül hozták. Legelső sorban megsemmisítő volt annak hatása a Vukovár-fiumei kérdésre nézve, a melynek érdekében Kossuth még 1847 november 4-én is emlékiratot tett közzé és ezzel számos megyénél pártoló utasításokat is eszközölt ki tervezett vasútvonala javára.

A »Javaslat« megjelenése után, a mely — 83. lapján — a Vukovár-fiumei vaspálya tervével külön pont alatt foglalkozott és annak számtalan gyarlóságait meggyőzően kimutatta: e terv addig kedvező helyzete egy csapásra megváltozott. A megyékben mindinkább felfogták Kossuth tervének tarthatatlanságát Széchenyi központosított vasúti hálózatával szemben és csakhamar pótló utasítások kezdtek érkezni a pozsonyi követekhez, a melyek azokat egyenesen és határozottan a gróf terve melletti állásfoglalásra utasították.

Kossuthot a körülmények eme átalakulása valósággal lesújtotta, nemcsak azért, mert éveken át ápolt kedvencz tervét látta füstbe menni, de mert tagadhatatlan vereségével egyúttal egész politikai befolyását is megingatottnak érezte.

A követi kar mérsékeltebb ellenzéki tagjai között ugyanis akkor már a Kossuth vezérkedésével való elégtelenség különben is tetőpontjára hágott volt és az ő megbuktatására igen alkalmasnak látszott annak a mindinkább erősödő mozgalomnak a felhasználása, a mely őt leggyengébb — s az ügghöz kötött személyes érdeke miatt egyúttal legkényesebb — oldaláról megtámadta.

Széchenyi akkor igen közel állott ahhoz, hogy az országgyűlés többségét megnyerve, a vezérséget magához ragadja: azonban a politika izgatóbb kérdéseinek felszínre kerülése, nevezetesen a márcziusi napok eseményei, csakhamar újból megerősítették, sőt fokozták Kossuth hatalmát és a megelőző csatározások egyedüli halottja csak a Vukovár-fiumei vasút terve maradt.¹⁾

¹⁾ *Kemény Zsigmond*. Sz. I.-ről Csengeri A. »M. szónokok és statusférjak« (1851) című könyve 501. l.

Kemény Zsigmond. Forradalom után (1850) 121. l.

Kovács L. e. i. művei. II. sz. 22—39. l.

Majláth. Gr. Sz. I. L. III. k. 580—598. l.

Kossuthnak ekkor kivívott nemzeti és alkotmányos nagy sikerei rövid időre még Széchenyi sötét-látását is szétoszlatták és egyéni érzéseitől el nem homályosított hazafias örömmel fogadta Kossuth politikai győzelmeit »Az én politikám biztos volt, de lassú — így szól azokból a napokból kelt leveleiben. — Kossuth egy kártyára tett mindent és legalább idáig annyit nyert a hazának, mint a mennyit az én politikám tán 20 év alatt sem birhatott volna előállítani.« »Igen tartottam a kockapolitikától, de miután sokat nyertünk, nagyon örülök. Bár ne kockáznánk tovább is« »Most nem szabad részletekkel bibelöldni, megfordítani nem lehet a zablát ragadt lovakat, sőt ostort kell ügyes kocsisként bontani, egyet-egyet jót húzni, kivált a hátulsókra, mert másképp elesik etc.; had fussa ki magát, csak fel ne fordúljon a kocsi, majd a völgyben (az alkotmányos szabadság mezején) tán csak fentarthatjuk. — Én teli vagyok abnegációval, semmi irigységet, ambíciót nem érzek magamban; örömmel tapasztalom, hogy egyszerűtet az és honi hűség, mi engem indít.«

Elfogadja a közmunka és közlekedési miniszteriumnak Battyhányitól felajánlott tárczáját; első gondja *Kovács* Lajost is megnyerni miniszteriuma részére.¹⁾

Miniszteri minőségében az országgyűlés elé terjeszti a közlekedési jelentése alapján készült ideiglenes törvényjavaslatot, a melynek kidolgozását *Szalay* László avatott tollára bízta volt.²⁾

Minisztersége legelején megérezte már a pártokon kívüli állásának és népszerűsége hanyatlásának nehézségeit. Erősen védenie kellett törvényjavaslatát az alsóházban, a hol azt két napos vita után némi módosításokkal mégis elfogadták.

A főrendi házban is megtámadták és az első kezdetül kívánt 10 milliót sokallták.

Széchenyi ismételt felszólalásaiban síkra kelt javaslata mellett, de alapos tájékozottságra valló beszédei dacára mégis

¹⁾ *Majláth.* Gr. Sz. I. L. III. 602., 605., 607., 609. l.

²⁾ Széchenyi erre vonatkozó felkérő levele az Ak Széch. Irattárában.

kisebbségben maradt. Nyomban beadott lemondása azonban megtette hatását: az esti ülésre újra felvették a tárgyat és az 1848. évi XXX-ik törvényczikket — a melylyel Széchenyi felhatalmazást nyert Budapestről »mint a haza szívéből« kiinduló hat új vaspályára 8 millió forint erejéig, vízsabályozásokra pedig 2 millió erejéig munkálatokat végeztetni — itt is megszavazták.¹⁾

A felhatalmazás megvolt és Széchenyi, nyilvános pályája alkonyán végre oly összegek felett rendelkezhetett volna, a melyekhez képest korábbi anyagi eszközei egészen eltörpültek. Fájdalom! a sors a tettek emberének már nem nyújtott sok alkalmat arra, hogy e felhatalmazást imádott hazája javára értékesíthesse.

Nekünk nem feladatunk²⁾ leírni az izgalmak és lelki szenvedések ama hosszú sorát, a melyek Széchenyit, a politikai fejlemények hatásakép, minisztersége alatt lépésről-lépésre mindinkább a nemzet sorsa feletti kétségbeesés örvényébe sodorták: ezért csak annak a száraz fölemlítésére szorítkozunk, hogy közlekedési javaslatát illető ügyekben még többször kellett a pesti országgyűlésen is felszólalnia és hogy ez alkalmakkor a vasútvonalak gazdasági és politikai jelentőségének kidomborítása mellett már azok stratégiai fontosságát is találóan jellemezte.³⁾

1848 szeptember 1-én mondotta miniszteri utolsó beszédét, — szeptember 5-én már útban volt döblingi első sírja felé.

Széchenyi közlekedési javaslata mindamellett nem maradt holt betűje vasútaink fejlődési történetének. Feltámadt az még az absolutismus utolsó éveiben, *Hollán* Ernő szavára, az Ország-

¹⁾ *Zichy*. Gr. Sz. I. Beszédei 577—593. l.

Majláth. Gr. Sz. I. L. III. k. 612. lap.

²⁾ *Falk M.* Sz. I. gr. és kora 253—293. l.

Kemény Zs. Sz. I. jellemrajza. *Csengeri A.* e. i. művében 509—512. l.

Kovács L. e. i. műve. II. k. 244—297. l.

Kemény Zs. Forradalom után 151—164. l.

³⁾ *Zichy*. Gr. Sz. I. Beszédei 602., 619—629. l.

gos Gazdasági Egyesület tárgyalásaiban, a mikor hazánkat az a veszély fenyegette, hogy a Bécsét majdan Konstantinápolylyal összekötő világforgalmi vasútvonalat a magyar főváros elkerülésével fogják vezetni.

Új életre kelt az nemsokára reá a kiegyezés utáni magyar miniszterium vasúti programjában és ennél fogva valósággal *Széchenyi* lett igazi alapvetője a nemzeti érdekeink hű szolgálatában fejlődő vasúti hálózatunknak, a melyben az államvasutak eszméje, a melyet a közlekedési javaslat annak idején annyira hangoztatott, idővel szintén teljes diadalt aratott.¹⁾

Befejezés.

Széchenyi műszaki alkotásainak ismertetése teljességre számot nem tarthatna, ha legalább rövid pár szóval meg nem emlékezném szerényebb jellegű törekvéseiről is. Szintén hozzátartoznak ezek a legnagyobb magyar méltatásához, mert jellemzik bámulatos sokoldalúságát és kimeríthetetlen munkaerejét. Jellemzik agyának rugalmasságát, a mely a mellett, hogy állandóan a nemzeti lét legmagasabb problémáival foglalkozott, hajlandóságot érzett, időt és módot talált mindezekre még akkor is, a mikor már a más halandót teljesen kimerítő politikai élet-halál harcát vívta.

Álljanak elől a fővárosra vonatkozó és műszaki kérdésekkel kapcsolatos ügyek, a melyekkel oly előszeretettel foglalkozott.

Már 1833-ban indítványt tett a választott polgárság ülésén a főváros szépítése iránt, de javaslatát hidegen fogadták. Egyelőre még apróbb javítgatásokkal kell beérnie és többek között a régi harminczad épületnek, a belváros fejlődése e nagy akadályának az eltávolításával és díszesebb épülettel való pótlásával kezd foglalkozni.²⁾

¹⁾ *Lipthay S.* Vasútépítéstan I. k. 25. l.

²⁾ Lásd a 16. lapon ²⁾ alatt közölt naplójegyzetet, 1833. június 12-ről.

Zichy. Gr. Sz. I. Napló 116. és 117. l.

Majláth. Gr. Sz. I. L. II. 129. sat.

Közben megalapítja a budai hajógyárat és már 1834-ben megindítja az új-pesti kikötő létesítésére vonatkozó mozgalmat; — mindkét irányú törekvéséről, a dunai ügyek ismertetése során, már korábban is megemlékeztünk.

Az 1838-as árvíz után a választott polgárság ülésén javaslatba hozza a főváros határának fölmérését és ezzel kapcsolatban foglalkozik Pest jövődéli fejlődésére vonatkozó szabályozási tervnek a kidolgoztatásával. E fontos kérdést később is folyton szemmel tartotta, sőt a felvételek költségéhez saját hozzájárulását is felajánlotta.²⁾

Az árvízre következő évnek tavaszán mozgalmat indít a főváros feltöltésénél követett módszer ellen és abban az elégtételben részesül, hogy erre vonatkozólag kidolgozott részletes előterjesztését változatlanul elfogadják.³⁾

Az első gőzmalom alapítására, a melynek közgazdasági közvetlen jelentőségén kívül, a főváros ipari tevékenységének

²⁾ Sz. N. 1838. deczemb. 19. Sitzung in der Wahlbürgerschaft. Ich machte den Vorschlag, dass endlich der Hotter aufgenommen werde. — Mit Valero u. Sartory, Wir sollten einen Plan für die Zukunft, wie Pesth aussehen soll, besprechen etc.

1842. január 24. Wahlbürger Sitzung. Servitten Garten Frage. Aufnahme links vom Kerepescher Weg. Ich proponire die Unkosten selber zu tragen.

Októb. 17. Gehe mit Szepessy u. Ce. zu Verschönerung, um den Plan der Aufnahme zu sehen, von dem Kerepescher Weg bis zum Waitzner Damm?

Októb. 25. Sitzung bei der Verschönerung wegen Ausmaass. Es kommt nur Szepessy. »Götter möchten mit solchen Viehern verzweifeln.«

Deczemb. 16. Sitzung bei der Ausmass Extravillan Comission. Bei Verschönerung etc.

³⁾ Sz. N. 1838. márcz. 2. »Befinde mich nicht wohl. Gehe den ganzen Tag nicht aus, um ein Operat »Gegen die Verdämmungen« dass sich auf 51 Folio Seiten erstreckt, zu beenden . . . 5 Uhr Nachmittag kommen zu mir Sartory, Takácsy, Valero, St. Károlyi — lesen es zweimahl. Scheint Approbation zu finden.

Márcz. 4. Comissions Sitzung, in welcher Gömöry vorsitzt und wo ich die grosse Satisfaction habe, — die schlichten Bürger über meinen Aufsatz in Exaltation zu kommen.

A javaslat fő pontjai közölve vannak: Zichy. Gr. Sz. I. Beszédei. 142. l.

élénkítése szempontjából közvetve is nagy fontossága volt, szintén csak ez időtájban teheti meg az elhatározóbb lépéseket. Jellemző az ügyek akkori lassú érlelődésére, hogy Széchenyi már 1827-ben kezdett foglalkozni a gőzmalom alapításának eszméjével és hogy 1838-ban József-nádornál, a molnár-czéh árszabási jogainak tekintetéből még nehézségekre talált. Technikai ismereteinek a gőzmalom alapításánál is nagy hasznát vette, mert ezekkel az alapítás műszaki kérdéseire is befolyhatott.¹⁾

1841-ben már arra gondolt, hogy Pesten vasgyárat alapítson; de ez a terve is csak az 1847. év folyamán valósulhatott meg. A magyar kormány megalakulása után Széchenyi ezt a gyárat 1848 elején fegyvergyárrá alakította át és az átalakításhoz szükséges 50,000 forintot sajátjából előlegezte.²⁾

Sokat fáradozott a szerviták belvárosi kertjének sétatérre való átalakítása dolgában, — Pestmegye ülésén is fölkérte a rendeket, hogy legújabb kezdeményezését, egy sétatér berendezését »mint hathatós tényezőt úgy a főváros szépítésére, valamint a társadalmi osztályok egybeolvasztására,« pártfogásukba vegyék.

Ez a kérdés különben szoros kapcsolatban volt a műegyetem megalapításával, a melyben Széchenyi is hathatósan

¹⁾ *Majláth.* Gr. Sz. I. L. II. k. 1. l., III. 27., 29. és 57. l.

Sz. N. 1838. deczemb. 30. Um 11 Uhr Morgens mit Wahlheim, Valero u. Tüköry bei dem E. H. in Hinsicht der Dampfmuhle gewesen. Er: Sie können keinen Eingriff in die Innungen u. die Limitationen u. ist nicht für die Sache.

²⁾ *Sz. N.* 1841. auguszt. 19. Fahre zu Reichenbach. Will mich mit ihm alliiren — Pesth Eisenwerke.

1847. ápril 2-án István nádorhoz t. k. ezeket írja: »Ich melde mit dankbarem Gefühl, dass der Grund für die Maschinenfabrique bereits in unseren Händen ist, -- und sich unter Höchstdero Schutz nächstens ein nur kleines Etablissement, zwar modest aber jugendkräftig aus dem Homok erheben wird...« 1848. június 1-én Zichy F. grófhoz írt levelében arra kéri, hogy a központi vasútnál járjon közbe a gyárnak adandó megrendelések dolgában. Mindkét levél fogalmazványa az Ak. Széch. Irattárában.

Kovács L. e. i. műve. II. k. 98. l.

Majláth. Gr. Sz. I. L. III. k. 613. l.

közreműködött és a melynek részére a Szervita-kolostor telkén díszes épületet terveztetett.¹⁾

1842 tavaszán a várost körülfogó vízesatornára vonatkozó tervét ismerteti a választott polgárság ülésén; — mely eszmét az alkotmányos évek kezdetén *Reitter* Ferencz hírneves vízmérnök újból — ismét sikertelenül — felszínre hozott.²⁾

Pár nappal később már a budai alagút terve születik meg agyában, de igen soká tart, a míg a nádornak és a polgárságnak érdeklődését e tárgy iránt fölkelteni bírja.³⁾

A Walhalla — üdvlede — építésének eszméje szintén ebből az időből származik. Sokat foglalkozott vele, jóllehet kevesebben fogták fel, mint a mennyien kigunyolták érette.⁴⁾

¹⁾ *Lipthay S.* Adalékok a kir. József-műegyetem történetéhez. Megjelent a M. Mérnök- és Építész-Egylet Közlönye 1895. évfolyamában.

²⁾ *Sz. N. 1842. ápril 20.* Sitzung Wahlbürgerschaft. Ich rede in Hinsicht des Canals um die Stadt. Es wird Commission ernannt.

³⁾ *Sz. N. 1842. ápril 24.* Bei Maith... agitirt wegen Tunnel u. Schöne Schäferin.

1844. ápril 21. Bei dem Pfarrer der Christinenstadt! Er soll wegen Tunnel agitiren.

Szeptemb. 2. Sodann E. H. Reden viel... Tunnel unter dem Ofner Berge...

Novemb. 30. Deput... Koleda als szónok in Hinsicht des Tunnels.

Deczemb. 5. Mit Rosa wegen Tunnel gearbeitet.

1846. január 4. Tunnel Sitzung im Rathhaus (Ofen).

Január 29. Platz für Tunnel gesucht.

István főherczeg 1846. okt. 30-ról kelt sajátkezű levelében értesíti Széchenyit, hogy az alagút terveket bemutatta atyjának József nádornak »Was den Tunnel im Allgemeinen betrifft, hatte er nichts zu erinnern, als dass er sich noch nicht recht vorstellen könne, wo er herauskommen, und wie aus ihm der Weg in die Festung geführt werden könne; — was aber die 2 Pläne insbesondere anbelangt, so gefiel ihm der einfache mit einem Gange viel besser als der mit zweien, obschon er auch diesem seinen Werth keineswegs absprach, und der erstere namentlich aus dem Grunde, weil er der Brücke und ihren Kettenthürmen homogener wäre.« Ak. Széch. Irattár.

⁴⁾ *Sz. N. 1842. május 14.* Mit Heinrich in die Berge von Ofen, um einen Platz für die Walhalla zu suchen.

Junius 2. Bürgermeister kommt wegen der Walhalla. Es wird gehen!

Junius 25. Fahren auf dem Gaisberg, nebst dem Ofner Magistrat, um einen Platz für die Walhalla zu finden.

Lassanként a pesti polgárság köreiben is méltányolni kezdik a nagy férfiút, a ki oly melegen érdeklődik a város ügyei iránt; — 1842. áprilisban rebesgetni kezdik már, hogy Széchenyit kellene a főváros polgármesterének megválasztani.

Mindenesetre nagy haladás, ha meggondoljuk, hogy pár év előtt még csak nehézséggel tudott a város szépítő bizottsága — az akkori közmunka tanács — tagjai sorába bejutni.¹⁾

A szerviták sétatere nem tud létrejönni, mert a szerzetesek a telek átengedéseért cserébe valami külvárosi plébániát követeltek, e kívánságuk teljesítése pedig nehézségekkel járt.

Nem találván más nélkülözhető területet, Széchenyi az új-épület előtti térnek sétaterré való átalakítására gondol, — habár ennek a megszerzése is csak hosszas utánjárása után sikerül. Nagy nehezen összegyűjti a szükséges pénzt is, úgy, hogy végre megteremtheti a fővárosnak első sétaterét.²⁾

1843. január 25. . . . Mein Puls stockt oder reiset. Es fehlt mir gar nichts besonders, aber ich so furchtsam, — je crois finir bientôt. — Vielleicht ist es besser. Wie die Walhalla fertig ist, kann ich dann sterben.

Febr. 3. Ich arbeite an Walhalla.

Majláth. Levelek. III. 222.

¹⁾ Zichy. Gr. Sz. I. Naplói. 219. l.

²⁾ Sz. N. 1844. deczemb. 2. Ich zum E. H. Bitte um Promenade bei dem Neugebäude. Er ganz dafür.

Deczemb. 8. Ich zu General Dietrich. Er ganz für Promenade.

1845. január 24. Bei F. M. L. Dietrich wegen Promenade. Ist bereits expedirt. Er hofft den besten Erfolg von Wien, bis Ende Monat.

Február 14. Bei General F. M. L. Dietrich »Es scheint das Ganze wegen der Promenade zum Hofkriegsrath u. sodann zum Kaiser zu gehen! — !!! Ja dann begreift man, dass Alles liegen bleibt.«

Julius 19—22. Gyűjtések sétatérre.

Deczemb. 26. Promenade Sitzung im Casino . . . Enfin es geht, tant bien que mal! 18400 fl beisammen.

1846. július 6. Sitzung Promenade im Casino. Unterschrieben waren 23,000 fl. C. M. Noch bei weitem nicht genug.

Szept. 14. A sétatér pompás!

Majláth. Gr. Sz. I. L. III. 375., 384. l.

Nemsokára reá a Margit-sziget tövében lévő kisebb szigetet szintén a fővárosiak üdülő helyéül óhajtaná átalakítani.¹⁾

1845-ben úgy látszik, hogy a gázvilágításnak a fővárosban való meghonosításával kezdett foglalkozni. A gázvilágítás már első angol utazásán is annyira lekötötte érdeklődését, hogy akkor egy gázfejlesztő készülék modelljét, a kivitelét gátló szigorú törvény ellenére, nagy kockázattal átsempészte az angol határon és a gázvilágítás czélszerűségéről és jövedelmezőségéről későbbi naplóiban ismételtén megemlékezik.²⁾

A lánczhyd munkálatainak előhaladásával mindinkább foglalkozott a hidfőkhöz csatlakozó dunai partfalak kiépítésével, a melyek az egyre élénkülő gőzhajózásnak kikötő helyeit szolgáltatván, különösen sürgősekké váltak. Széchenyi különben is nagy súlyt helyezett a Duna partjainak rendezésére, mert a rendet és tisztaságot az erkölcsi élet kifejlődése egyik elengedhetetlen alapjának tekintette: a pesti Duna-partok pedig, főleg a nagy árvizet követő feltöltésük után, ugyancsak elhanyagolt állapotban leledzettek.

Alig hihető, hogy akkori kicsinyes viszonyaink miatt mennyit kellett Széchenyinek fáradozni, hogy ezt az aránylag egyszerűnek látszó kérdést megoldásra juttassa; hogy mennyit kellett ez ügyben a várost megsürgetnie és hányszor zaklatnia érte az új nádort, a kinek érdeklődését több emlékirattal

¹⁾ *Punctuation für Obrist Graf Grüne. 21. Juny 1847. Gr. Stephan Széchenyi wünschte:*

1-o. Dass die Regulation der Donau Ufer zwischen Ofen und Pesth baldigst ihm übertragen werde, damit die Frage der Dampfschiff Debarcadéres noch während diesem Sommer debrouillirt werden könne.

2-o. Dass der Vorsitz in der Verschönerungs Comission ihm anvertraut werde.

3-o. Dass E. H. Stephan ihm erlaube die der Stadt Ofen gehörige Färber Insel zu übernehmen und dort einen Belustigungs-Ort zu etabliren. (Saját k. fogalmazványa az Ak. Széch. Irattárában.)

²⁾ *Zichy. Gr. Sz. I. Útirajzai. 53. l.*

Sz. N. 1832. oktob. 19. . . . Gasbeleuchtung von Wien ungemein Profit. . . .

1845. deczemb. 20. Es wahr Wahlbürger Sitzung in der ich nicht gehen konnte, wo in Hinsicht der Gas Beleuchtung entschieden wurde: Zu warten bis man besser informirt ist.

igyekezett ez ügy iránt fölkeltenie. Hogy a kérdést gyorsabb megoldásra bírja, ez időben a szépítő bizottság elnökségére is törekedett.¹⁾

Följegyzésre méltó dolgai továbbá még a városi építő rendszabályok megalkotására vonatkozó inoítványa; a tervezett különféle középületek — országház, színház — helyének megválasztása körüli fáradozásai; a nemzeti lóiskola, gymnastica és labdaházra való telek szerzése stb.²⁾

Végre még az is érdekes, hogy 1848 elején már elérkezettnek látta az időt Pesten a mozgalmat egy második Duna-híd létesítésére megindítani, mely gondolattal ő különben már réges-régen foglalkozott.³⁾

Közvetve szintén a főváros érdekeit szolgálta volna a Duna-tiszai csatorna, a melynek első terve Beszédes Józseftől származott és a melyet báró Vécsey Miklós, szathmári főispán különös pártfogásban részesített.

Széchenyi rendkívüli buzgósággal karolta fel e csatorna ügyét, a mely nemcsak felette megrövidítette volna a Tisza vidékéről a főváros felé törekvő hajózás útját, de egyúttal az átszelt vidék öntözhetése révén annak mezőgazdasági fejlődését is rendkívüli módon elősegítette volna.

Nemcsak közrejárt abban, hogy megnyerje az ügynek

¹⁾ Sz. N. 1844. május 2. Berufen zum E. H. wegen Ufer Regulierung.

1847. június 7. Bekomme von E. H. Stephan auf mein Privatschreiben in Hinsicht von Debarcadéres, — wo er mich abschnalzt.

Deczemb. 14. Vegyes bizottság a Dunapart szabályozására. Lásd erre nézve a megelőző lapon közölt Punctatiokat is. Ez ügyben István nádorhoz intézett egyik jellemző fölterjesztését az Ak. Széch. Irattárában lévő eredeti fogalmazvány után, jelen tanulmányom függelékében — F alatt — közlöm.

²⁾ Sz. N. 1847. ápril 14. Sitzung Wahlbürgerschaft. Ich »Wir müssen sorgen 1-o für eine Ringmauer, 2-o veränderte Bau Ordnung, damit die Armuth nicht überhand nimmt ...

Majláth. Gr. Sz. I. L. III. 222. l.

³⁾ Sz. N. 1848. január 26. Steph. Károlyi Buchdrucker bei mir. Ich: a híd dolgában nekünk Pesten egy Conferentiát kell tartanunk, a Basis egy második Híd. Gondolkozzon.

Majláth. Gr. Sz. I. L. II. k. 396. l.

Sina báró támogatását, a mi által a Duna-tiszai csatorna a jobbparti vasútnak mintegy kiegészítésévé vált, de az e csatorna létesítésére is kötött fogadalmat lelkiismeretesen teljesítve, elejétől végig buzgón résztvett a megvalósítására célzó törekvésekben.

Tényleg csakhamar létre hozták az 1839/40. évi XXXVIII. törvényczikket, a mely e vállalatot a törvény őtalma alá veszi s különös kedvezményekben részesíti.

A sokat ígérő kezdetnek azonban pár év mulva hirtelen vége szakadt. A tervek fölülvizsgálatára fölkért külföldi szakférfiak — Clark, Fynje, Klenze — a tetemes nehézségek megállapítása után a Pesttől Szegedig menő csatorna költségét rendkívül nagy összegre, 18—50 millió között becsülték, a melyhez képest az illető végpontokat összekötő vasútvonal, a mely pedig a forgalmat az egész éven át közvetíthette, aránytalanul olcsóbban kiállítható volt.

A lehetetlenséggel határos ez anyagi nehézségek miatt Széchenyi kénytelen volt társaival együtt lemondani a szép eszme végrehajtásáról, a mely azonban napjainkban, a mikor szerencsénkre már más kulcs dönt a beruházások költségének megítélésekor, ismét felszínre került.¹⁾

¹⁾ *Sz. N. 1839. auguszt. 13.* Nachmittag bei Vécsey »Dunának Tiszávali egybekötését, vízcsatorna által, hazafiúi érzéssel megpendíték« — Posony Auguszt. 13-án 1839.

Aug. 25. Zusammenkunft bei Vécsey wegen dem Pesth-Szegediner Canal.

1840. január 12. Canal Sitzung bei Vécsey.

Márczius 8. Sitzung bei Vécsey Canal. Bekommt ein Gesicht.

Ápril 16. Pesth-Szegediner Canal kommt im Zirkel vor, trotz dass man mir das Gegentheil versprochen.

1844. oktob. 13. Conferenz Gyürky, Szegedi Csatorna. Vécsey hinausgeworfen.

1846. június 10. Sitzung im Duna-tiszai csatorna. Gyürky praeses. Klausal da. Ich gauz kalt. E. Desewffy will längeren Tod des Canales. Klausal und ich, wir auf der Stelle, aber Ersatz mit Eisenbahn.

A fogadalom levél másolata az Ak. Széch. Irattárában van.

A fiumei révpartnak kikötővé való átalakítása szintén tárgya volt gondoskodásának, habár nem osztozott azok túlvérmes reményeiben, a kik a kikötőnek és a hozzá vezető útnak megnyitásától közgazdasági viszonyaink rögtönös megjavulását várták, hanem csak akkorra remélte, hogy igazi hasznunkra válni fog, a mikor »mindennemű belprogressió által egyúttal az egész honi test is rendesb egészségre viruland.«

A rendes nehézségeken kívül, a melyek egyéb törekvései körül az akkori áldatlan viszonyokból keletkeztek, e kérdésnél még újabbak is támadtak Kossútnak ez ügy iránti kiváló érdeklődéséből és a Trieszttel való érdekellentét ebből folyó kiélesedéséből, mely körülmények a bécsi kormányt Fiumét illetőleg még a rendesnél is tartózkodóbbá tették.

Korábban is említettük, hogy Széchenyi már régen foglalkozott Fiumével. A közlekedési osztály elnökévé történt kinevezése után csakhamar le is utazott, hogy a közvetlenül szükséges teendők iránt a helyszínen tájékozódjék.

A nádornál és később Bécsben is mindent elkövetett, hogy a legsürgősebb építkezésekre előirányzott összegeket előteremtse és a műszaki teendők iránt Paleocapa véleményét szintén kikérte.

Közrejárt az iránt is, hogy Fiume városa a Károlyvárosból oda vezető Luiza-utat megvehesse, a végből, hogy a vámszedés szabályozása a város kezébe jusson.

A nemsokára bekövetkezett izgalmas idők azonban nem kedveztek a fiumei kikötő ügyének, — Széchenyi e téren igazi eredményeket soha el nem érhetett.¹⁾

Gr. Sz. I. Közlekedési Javaslat 83. l.

Lásd továbbá a függelékekben közölt Unterthänigstes Gutachten VIII. B. szakaszát.

Zichy. Gr. Sz. I. Hirlapi czikkei. II. k. 499—514. l.

Majláth. Gr. Sz. I. L. II. k. 701. l.

¹⁾ Sz. N. 1845. június 14. Sitzung Fiume im kereskedelmi. — Kossúth, Szabó u. St. Királyi... gegen Triest. Fiumaner mit einer Nuance dafür. Scheiden feindlich.

Június 16. Smaits u. Medanich bei mir. Ich geb ihnen den Rath sich von dem Geruch der Opposition los zu machen.

Július 2. Zu Somssich Pali. Spreche mit ihm offen wegen Fiume.

Meg kell emlékeznünk végül még a balatoni gőzhajózás körüli tevékenységéről, a melynek megalapításával Széchenyi alighanem egyik ifjúkori álmát valósította meg. Már 1818. évi görögországi utazásán, a szigettenger öbleinek élénk hajózását szemlélve, felsóhajt, hogy: »az egész világon a tavakat hajókon lehet bejárni, még vitorlákkal is; csak az én szegény hazámban nem tudták még annyira vinni. Tán a tavak nem elég mélyek? vagy szelők nincsen?» Másutt pedig: »A csesmei csatorna mindig eszemben volt s egyre a Balatonra emlékeztetett, a Mimar is a Badacsonyra...«

Annyi bizonyos, hogy a mikor *Hertelendy* Károly, a ki a balatoni gőzhajózással elsőnek foglalkozni kezdett, Széchenyi támogatását kérte: ez utóbbi a legnagyobb készséggel állt elére a mozgalomnak, a mely életet és életet volt hozandó hazánk e kies vidékére és a balatoni gőzhajózásnak csakhamar fáradhatatlan intézőjévé vált.

Julius 23. Smith bei mir. Fiume brennt ihm auf den Finger. Bei Pereira... Bruck steckt dahinter...

Julius 28. Lásd a korábbi 78. lapon az ¹⁾ alatt.

Szeptemb. 13. Somsits: »Ön nem tehet mást, mint protegálni a fiumei dolgot... majd eljön Batthyányi Lajos és Kossuth.«

Szept. 15. Kossuth bei mir. Sincerisiren lang. »Alattomos ellensége nem vagyok etc. aufhängen oder utilisiren.«

Szept. 17. Deput. Batthyányi, Szabó, Kossuth u. Robitsek wegen Fiume. *Én* szívesen — nem tudom magasb hatalmak szint úgy-e? Még nem tudom hatáskörömet. — Lemegyek Tiszahátra, aztán Fiuméba. Küldjenek oda.

1846. január 4. Nach Ofen. Statthalterey Rath... Fiumaner Hafen.

Május 22. Fiume bei mir. Smait. Das Memorandum ganz von Kossuth geschrieben.

Május 28. Ich entschliesse mich »Baut den Hafen von Fiume... (Steine Werfen). 2 Vodianer bei mir.« Samuel: Ich gebe 200,000 — was man braucht, a 5 proc. — Im Falle Kübeck nicht will, machen wir eine Gesellschaft.«

Junius 12. Stanmetz Mayer bei mir. Schwätzt Lang u. Breit — für Fiume kein Geld — das Land soll die Louisen Strasse kaufen.

Junius 19. Kiss Pál etc. bei mir, — mit Louisen Strasse stinkt es. —

1848. febr. 12. Kiss kormányzó kéri, engedje meg fiumei móló tovább építését »Megengedem!«

1845 nyarán szakértők kíséretében leutazott a Balatonra és meggyőződött arról, hogy »a dologban különös nehézség nincs, de csak az a kérdés: kifizeti-e magát? vagy ha nem, találkozik-e elég ember, ki kártya stb. helyett egy pár forintocskát ilyenre szálni lenne kész.«

Megnyerni igyekszik Deák Ferencznek és a vidékbeli birtokosságnak a támogatását, azután megalapítja a részvénytársaságot, kisebb névértékű (150 frtos) részvényekkel, hogy mentül többen szerezhessenek részvényeket és a vidékbeliek buzdítására ebben is jó példával jár előre.

A következő évben a kérdést még külön röpiratnak közrebocsátásával igyekszik megvilágítani és ebben a balatoni hajózás ügyét is magasabb szempontból fejtegeti, — nemcsak a helyi közlekedésre gondol, hanem a Balatonnak hajózható csatorna révén a Dunával való összekötését is tervezgeti.

József nádorhoz 1846. június 9-ről kelt Memorandumban e kérdésre nézve ezek állanak:

Für das ungarische Litterale:

1-o. Zu verfügen, dass die Louisen-Strasse auf jeden Fall von der Stadt Fiume gekauft werde.

2-o. Mit Gr. Apponyi zu combiniren, wie der Bau einer Eisenbahn von Sziszek nach Carlstadt noch vor dem Landtag in's Leben gerufen werden könnte.«

1846. okt. 6. kelt felterjesztésében pedig ezeket kéri a nádortól:

1) Dass Paleocapa ungesäumt ämtliche Weisung erhalte, sich nach Fiume zu begeben, wenn ich ihn dahin einladen werde.

2) Dass ich von Seite E. K. H. mit einer Plenipotenz ausgerüstet werde, nach gepflogener Berathung den Final Entschluss aussprechen können, wo und was im Fiumaner Hafen gebaut werden soll; und sodann, dass ich zu dem festzusetzenden Bau den in thesi höheren Ortes und zum Theile auch allerhöchsten Orts bereits bewilligten Kostenbetrag von 261,964 fl C. M. aus dem Fond des erhöhten Salzpreises in einer Reihe von 4 bis 5 Jahren, im Namen der Regierung dem Capitanat verheissen könne.

Kiss fiumei kormányhoz intézett kiadatlan levelében (1846. ápril 24-ről) értesíti, hogy Lujza utat megveheti, de hogy a kikötő egyelőre benne rekedt az ismert retortákban. Tanácsot ad a továbbiakra, küldött-seget Bécsbe stb. (Az Ak. Széch. Irattárában levő eredeti fogalm.)

Majláth. Gr. Sz. I. L. III. k. 387., 409. és 440. l.

Zichy. Gr. Sz. I. Hirlapi cikkei. II. 334.

Végre sikerül Széchenynek a Balatonon a Kisfaludy-gőzhajó járatait megindítani, de a vállalatnak mindvégig a helyi érdekltség közönyével és az ebből folyó pénzhiánnyal kell küzdenie. A dunai gőzhajó-társulat sem tanúsít fölös jóakaratot a vállalattal szemben.

Széchenyi mindent elkövetett, hogy a vállalat fennállását biztosítsa. »Nem tudom, valljon megnyerjük-e a csatát — de úgy könnyen elveszni hagyni én nem fogom« — írja még 1847 tavaszán kelt egyik levelében. »Majd meglássa, mennyi aktivitást fejtek ki én; ki jó időben, mikor minden simán megy és nincs nehézség — igen középserű ember vagyok, — de csak akkor magasodom, akkor válik legény belőlem, midőn borúra fordul az idő és min! azt kiáltja: nem megy, nem lesz belőle semmi.«

A tapasztalt véghetetlen részvétlenséggel szemben mindamellettt erejét és kitartását még Széchenyi is fogyni érzi és 1848 ápril 8-ról kelt levelében már ő is meghúzza a vállalat lélekharangját. Nagyobb fejlődésre a balatoni gőzhajózás csakugyan a mai napig sem juthatott.¹⁾

* * *

¹⁾ *Zichy. Gr. Sz. I. Külföldi utirajzai. 170. és 216. lap.*

Majláth. Gr. Sz. I. L. III. k. 365., 379., 517., 553., 571. és 613. l.

Gr. Széchenyi István. Balatoni gőzhajózás, 1846. ápril 2-án.

Sz. N. 1845. auguszt. 7. Bin eben im Begriff mit Escher, Masjon u. Abek nach Füred zu fahren. Pour y établir, si c'est possible un bateau à vapeur.

Szeptemb. 19. Hertelendy Károl wegen Dampfschiff auf dem Plattensee. — Ich glaube es geht.

Szeptemb. 20. Hertelendy Károly besucht mich. Platten See Boot ist im Gang.

1846. szeptemb. 20. Die Subscript. von Plattensee nicht bindend. En nem fizetek rá semmit . . . Diese Anstalt geht zu Grunde! —

Oktob. 16. Nach Weissenburg . . . Gehe einen Augenblick zu Nickerl Zichy. — Er verspricht zu kommen. (Ich zweifelte, weil sie dagegen) ... Füred um 7 Uhr Hertelendy ganz lebhaft. —

Oktob. 17. Nachmittag nach Tihany mit Himfy (?)

Oktob. 18—20. Kirándulások a Balatonon.

Oktob. 20. Grosse Sitzung.

Oktob. 21—22. Kirándulások a Balatonon.

Kiválogattuk Széchenyi szellemi hagyatékának kimeríthetetlen kincsesházából azokat a legjellemzőbb adatokat, a melyek a műszaki alkotások körüli működésére vonatkoznak.

A mai kor gyermeke, jóllehet már nagyobb részben megvalósítva látja mindazt, a miért Széchenyi annyit küzdött, nem könnyen találja meg e működés megítélésének helyes mértékét. Nehéz beleélni magunkat Széchenyi alig múlt kor-szakába, habár az még oly közel fekszik hozzánk, hogy a mai társadalom munkaképes nesztorai még annak a kornak lelkes ifjúságából valók. Nehéz beleélni magunkat azért, mert Széchenyi óta a nemzet nagyobbbat haladt, mint régebben évszázadok munkája alatt.

Azok az anyagi erők, a melyek fölött ma rendelkezünk, akkor még csak a remények világában léteztek. Magának Széchenyinek még szegényes viszonyainkkal kellett számolnia és tetteirejét azoknak az akadályoknak elhárítására is pazarolni, a melyeket később a nemzet kitörő őseroje halomra döntött, súlyos árt fizetve ugrásszerű haladásáért. Keserves küzdelmei közben Széchenyi gyakran még nemzetének bizalmát és támogatását is nélkülözte és vértanu halálával, s mi több, vértanú életével kellett megváltania lángoló hazafiságának minden kétségen felül álló zománczát.

Oktob. 22. Sitzung. Gehen nach Veszprém. Soupiren bei Bischoff. Kein Mensch fragt um die Platten See Excursion, bloss ein Vicegespan Kún (?) »Ez Veszprémnek árt.«

Oktob. 23. Visit bei Zichy Domokos. Er schreibt mit der besten Grazie noch 10 Act. für Kisfaludy ... Mache noch mehrere Besuche ... 17. Act. werden unterfertigt ...

Oktob. 27. E. H. Stephan refusirt mir Balaton.

1847. Julius 11. Közgyűlés von Balaton. — Ich rechnete auf mehr Enthusiasmus ... unterschrieb ... noch 40 Act. im Ganzen 50 (7500 fl) ... Es folgte kein Mensch das noble Beispiel.

Julius 14. Attaque auf dem Beutel von Eug. — (Zichy) mit aller Eloquenz ... über die Candida ganz gerührt war — 10 Act = 1500 fl herausgerückt.

Julius 20. Sitzung »választmány.« — Schreiben circa 40—50 Actien unter! —

Julius 30. (Simontornya) Consultation wegen Canal.

Ha a technikai alkotások körül, pusztán és szárazon csak közvetlenül elért eredményeit tekintjük és ezeket összehasonlítjuk azokkal a nagyszerű művekkel, a melyek manapság, alig hogy megfogamzottak, már testet is öltenek: könnyen megtevédhet ítéletünk és túlzást láthatunk abban a bámulatban, a melylyel az ő anyagi sikereit a helyes mértékkel ítélő kortársak kísérték. De ha azt az úttörő működést és azt a maradandó befolyást csodáljuk, a melyet Széchenyi további fejlődésünkre, mint minden egyéb téren, úgy ez irányban is gyakorolt; a mely befolyásnak azt is köszönhetjük, hogy anyagi haladásunk nem magyarságunk rovására történt, hanem ellenkezőleg nemzeti erősödésünk egyik leghatalmasabb tényezőjévé vált, és hogy ma a nemzetek békés versengésében a magyar is becsülettel megállhatja helyét: akkor hódolattal kell leborúlnunk az ő nagysága előtt.

A kiegyezéskor Széchenyi korszaka megújult; a modern Magyarország, a mely az ő eszméinek diadalát hirdeti, egyenesen az ő nagy szellemének apotheosisa.

Ne felejtünk el soha, hogy az ő eszméi vezették a nemzetet a békés és biztos haladás útjára.

Legyen Széchenyi kultusza ezentúl is az a fénylő fátylánk, a mely nemzetünket, az időnkénti bonyodalmak útvesztőjéből, végre is nagy álmainak teljesüléséhez elvezesse!

Áldjuk és ápoljuk Széchenyi emlékezetét!

FÜGGELEK.

A.

Gróf Széchenyi István emlékirata Metternich herczeg államkanczellárhoz, a bécsi Hofburgban szervezendő reform-bizottság dolgában.

Die Lage von Ungarn wird von Tag zu Tag problematischer, wobei das das Bedenklichste ist, dass hiedurch, mittelst Fragen, wie z. B. die der Städte, die einer freieren deutschen Zeitung u. s. w., gar leicht auch die übrigen österreichischen Erbländer in eine gewisse Aufregung kommen dürften.

Ungarn muss demnach nicht nur wegen sich selbst, sondern eben so sehr wegen der Aufrechthaltung und Prosperität der Gesamt-Monarchie, sobald wie möglich, aus dem Grund aus geholfen werden. Partielle Massregeln können diess jedoch nicht bewerkstelligen, denn Ungarn gleicht einem Körper, der lange und sehr gefährlich dahin siecht; und somit ist ein in allen Détails durchdachtes und consequent gehandhabtes System das einzige Rettungsmittel, welches Ungarn ohne Gewaltstreich auf gesetzlichem Weg, der verlorenen Gesundheit und Ordnung wieder entgegenführen kann.

Wäre das Übel einfach oder neu, so könnte es mit einigen Arzneien vielleicht abgethan werden; der Krankheitszustand von Ungarn ist aber ein äusserst complicirter, und das Resultat von längst begangenen Fehlern; in diesem Fall helfen demnach ein-zwei Recepte gewiss nicht, sondern es thut vielmehr um die tägliche, ja die stündliche Wartung und einen sehr genau beobachteten Régime, noth.

Diess vorausgesendet, kann ich, und sollte ich mir den Kopf Jahre lang brechen, nichts Erspriesslicheres, ja nichts Erspriessliches für Ungarns Rettung und Emporblühen ausdenken, als die Zusammensetzung einer permanenten ungrischen Commission in Wien, die sich einzig und allein damit zu befassen hätte, in Hinsicht der Entwicklung von Ungarn fürzudenken und fürzusorgen, damit sodann Se. Majestät der Kaiser und die nächsten Umgebungen des Thrones über Alles, was Ungarn betrifft, in gehöriger Zeit und in ununterbrochenem Einklang zu entscheiden im Stande seien.

Lange trage ich die Überzeugung in mir, die heute beinahe zur Gewissheit wurde, dass nichts in den Regierungsmassregeln jene Consequenz und jenes à tempo bringen kann, ohne welchen die Regierung stets eine

schwankende und somit eine schwache bleiben wird, als die verläufigen und nachhaltigen Arbeiten, einer derlei bloss für die Entwicklung von Ungarn, zusammengesetzten Commission.

Als ich neulich meine später zu entwickelnden Gründe hierüber einem Dritten mittheilte, schien derselbe meiner Meinung zu sein, glaubte jedoch: das Ganze würde desshalb doch nicht in's Leben treten können, weil es etwas ganz Neues sei, und sich theils mit dem bestehenden halbbrüchigen Geschäftsgang, wie er sich ausdrückte, theils mit der Eifersucht Einzelner, die hiedurch ihren Wirkungskreis bedroht glauben würden, nicht verträge.

Und es ist wirklich wahr, es wäre etwas ganz Neues, und nicht Einer würde in den niederern Sphaeren durch die Creirung einer solchen Commission vielleicht an seinem Einfluss etwas verlieren. Ich frage aber: ist denn der Weg, den die Regierung seit einiger Zeit für Ungarn eingeschlagen hat, und nun ganz entschieden einschlagen will, nicht auch ein ganz »Neuer«?

Will man zum Ziel kommen, und sich in Illusionen nicht verlieren, so muss man diess gestehen, und darnach handeln.

Noch vor ziemlich Kurzem war die Erhaltung des Status quo auch für Ungarn so sehr das vorherrschende Prinzip, dass man im Allgemeinen kaum das Wort »Veränderung« auszusprechen wagte, von einer Umgestaltung und Reformirung der Dinge sich aber die Meisten nicht einmal träumen liessen. Dass also in jenen Zeiten keine derlei Commission existirte, und auch durchaus nicht nothwendig war, ist wohl zu begreifen, denn was um Himmels willen hätte auch ihre Bildung damals motiviren sollen, wie Alles beim Alten zu verbleiben hatte?

Die Lage der Dinge veränderte sich aber gänzlich; denn nicht nur einige Wenige erkannten die Nothwendigkeit, anstatt ewigen partiellen Verkleisterungen und einzelнем Flickwerk, endlich etwas Gründliches und Zusammenhängendes in's Leben treten zu sehen, sondern die Regierung ergriff auf das Würdigste und Loyalste selbst die Fahne des constitutionellen und nationalen Fortschrittes, und legte, um nicht weiter zu suchen, lediglich in den letzten königlichen Propositionen so sehr die Basis einer vollkommenen Reformation für Ungarn nieder, dass jetzt von keinem Rücktritt, wie auch von keinem Schwanken und Herumtappen mehr die Rede sein kann.

So sehr demnach eine Commission für Fortschritt vorhin unnöthig, ja überflüssig sein mochte, so ist sie heute von der dringendsten Nothwendigkeit, und zwar, weil es durchaus unmöglich ist, dass die ungrische Kanzlei, nebst dem vielen Onerosen, das ihr bereits obliegt, auch noch für Alles das vordenken und vorsorgen könne, für was durchaus fürgedacht und fürgesorgt werden muss, soll die Regierung in den jetzigen bewegten, und bald noch bewegteren Zeiten nicht von einer Surprise in die andere, und somit von einer Verlegenheit in die andere fallen, und entweder immer zu spät kommen, oder wenigstens immer das Kürzere ziehen.

Um meinen Satz zu beleuchten, will ich von tausend Fällen als Beispiel nur einen einzigen, verhältnissmässig unbedeutenden Fall anfüh-

ren. Als neulich das königl. Rescript in Hinsicht der croatischen Deputirten herablangte, wurde dieser Gegenstand auch in dem Oedenburger Comitath verhandelt, und da bei der Congregation ausser einigen stets in Oedenburg wohnenden unruhigen Advocaten Niemand zugegen war, so fasste auch dieses Comitath den Beschluss gegen das Rescript. Hätte Fürst Paul Esterházy, oder Gr. Ludwig Széchenyi nur einen Wink erhalten, so wäre der Beschluss für die Regierung gewesen. Diess geschah jedoch nicht; und da viele Comitath gerade in demselben Fall sind, so blieb die Regierung auch bei dieser Gelegenheit, so wie bei so vielen Andern, in der Minorität. Wem kann man dies aber nun zur Last legen? Niemanden. Denn, wenn es auch äusserst lobenswerth ist, wenn der Kanzler, oder Andere in ihrem Eifer Sorge tragen, dass die Regierung, wo es gilt, die Mehrheit erhalte, so kann man es ihnen nicht zur Last legen, wenn sie es entweder im Drang der Geschäfte vergessen, oder sich damit nicht abgeben wollen, oder es endlich desshalb nicht thun, weil sie glauben, es nützt nicht, indem kein Zusammenhang herrscht.

Übrigens hat der ung. Kanzler als Kanzler, und die ung. Kanzlei als Kanzlei, will man nicht geziemend Verwirrung in die verschiedenen Functionen bringen, *stricte* keine andere Obliegenheit, als die bestehende ungrische Staatsmaschine im best möglichsten Gange zu erhalten, höchstens hie und da zu verbessern. Gehen sie aus dieser Sphaere heraus, so ist Gefahr, dass das Bestehende schlechter gehen, das heisst: Vieles gar nicht, oder nur halb erledigt wird, während auf dem Felde der Reformation durch sie natürlicher Weise auch nichts Tüchtiges und völlig Zusammenhängendes geleistet werden kann, indem es gegen jede Erfahrung läuft, dass dieselbe *Eigenschaft* (ich sage nicht *Person*, was ich gütigst zu distinguiren bitte) und dieselbe *Behörde* zugleich sowohl den status quo als auch eine Progression, in allen ihren tausend Nuancen gehörig lenken und handhaben könne.

Dürfte ich mich eines Vergleiches bedienen, um mich deutlicher zu machen, so möchte ich die ung. Kanzlei als solche, mit dem Personale einer complicirten, z. B. einer Spinnmaschine vergleichen. Was ist nun das Geschäft dieses Letztern? Ich glaube, höchstens ausser einigen partiellen Verbesserungen, nichts Anders als das Ganze im best möglichsten Gange erhalten. Veränderung, Reorganisirung der Maschine gehört in eine ganz andere Sphaere, und zwar so sehr, dass, wenn das obgedachte Personale sich auch mit diesem beschäftigen soll, sie gewiss nicht genügen wird, zugleich auch die bestehende Maschine im geregelten Gange zu erhalten.

Currente Geschäfte pünktlich und aus dem Grunde entledigen, und einen weit hinausreichenden Plan von Reform entwerfen, und über dessen logische Durchführung ununterbrochen wachen, sind zwei so verschiedenartige Dinge, dass zwar eine und dieselbe Individualität zu beiden den Impuls geben kann, zu deren vollkommener Handhabung jedoch ganz *à part* gestellte Detail-Männer oder Körperschaften erforderlich sind.

Soll demnach in Ungarn etwas Tüchtiges und in vollkommenen Zusammenhang sich Entwickelndes geschehen, damit nicht nur alle und

zum Theil mit einigem Recht gemachten Recriminationen gegen die Regierung aufhören, sondern dass diese endlich im vollsten Sinn des Wortes, und thatsächlich als die Hauptstütze der ungarischen Verfassung und Nationalität, und somit als der grösste Wohlthäter des Landes erscheine, und von jedem noch so Schwierigen auch dafür gehalten werden müsse, so ist meiner unterthänigsten Meinung nach, auch nicht ein Tag zu verlieren, um so bald wie möglich, eine Commission zusammenzusetzen, deren wenigstens einige Mitglieder sich mit nichts Anderem zu beschäftigen hätten, als mit der Entwicklungs-Frage von Ungarn.

Da es sich jedoch nicht darum handelt, einige partielle Verbesserungen ausschliesslich für Ungarn zu bewerkstelligen, sondern das an der Tagesordnung ist, dass Ungarn, trotz und unbeschadet seiner eigenthümlichen Institutionen und Sprache, als integrierender Theil der österreichischen Monarchie, endlich in einen vollkommenen und blühenden Zusammenhang mit den übrigen Erbländern gebracht werde, so kann diese Commission meines Erachtens keine ausschliessliche Emanation der ungarischen Kanzlei sein; müsste aber, mehr oder weniger aus allen jenen Elementen zusammengesetzt werden, welche theils die Regierung bilden, theils in Ungarn zur Erreichung des besagten Zweckes vorfindig sind.

Da ich bereits so viel gesagt habe, erlaube ich mir in meiner Freimüthigkeit noch weiter zu gehen, und alle Jene geradezu zu benennen, die, so viel ich die Lage der Dinge, und die verschiedenen Persönlichkeiten kenne, meiner Meinung nach die meisten Eigenschaften in sich vereinigen, eine solche Commission zu bilden.

Praeses S. E. Graf Fiquelmont.

Judex Curiae S. E. von Majlath.

S. E. Bischof Lonovich.

S. E. Der Kanzler.

Baron Gervay.

Von Pipitz, Staaträthlicher Referent.

Von Krause.

Graf George Apponyi.

Von Szögyényi, Hofrath.

Von Wirkner.

Von Ferstel, Regierungs Rath.

Meine Wenigkeit.

Michael Paziati, Protokolführer.

Das Locale dieser Commission müsste wo nur möglich in der Burg sein; denn diess würde, so geringfügig die Sache auch zu sein scheint, auf das Urtheil, welches sich in Ungarn über die neu entstandene Commission formiren wird, einen sehr günstigen Einfluss haben, indem hiedurch bei der Menge, die nur stets nach dem Äussern urtheilt, der Glaube entstünde, dass endlich einmal Se. Majestät selbst die Hand an die Reformation von Ungarn legt, und somit theils nicht zu spassen ist, theils etwas Tüchtiges in's Leben treten dürfte, während nicht ein Ungar, deren beinahe Keiner ganz frei von vorgefasster Meinung ist,

mit verdoppelter Suspicion heimkehren, und darüber wahrscheinlich ununterbrochene Jeremiaden intoniren würde, dass Ungarn einigen übel meinenden deutschen Hofrathen verfallen ist, wenn die besagte Commission ihr Locale in irgend einer engern und verborgenen, und somit Vielen sehr mysteriös scheinenden Theil der Stadt aufgeschlagen hätte.

Diese Commission wird gewiss einiges Aufsehen erregen; es kommt demnach sehr viel darauf an, dass auch nicht das Mindeste versäumt werde, um dieselbe schon bei ihrer Entstehung in gutes Licht zu stellen. Ich glaube, man sollte über ihre Entstehung nicht sprechen, aber auch über das Bestehen derselben durchaus kein Geheimniss machen. Das Erste deshalb, weil sie, nämlich diese Commission — soll sie Tüchtiges und Bleibendes leisten — nur äusserst langsam wird wirken können, und somit natürlicher weise durch die Coriphäen in Ungarn gleich depopularisirt werden würde, wenn sie mit Prunk und Ostentation der Welt zur Schau gestellt, nicht so zu sagen bereits in den ersten 24 Stunden geradezu Wunder wirkte; das Zweite hingegen, dass man nämlich von ihrem Bestehen auch kein Geheimniss machen soll, aus der Ursache, weil sowohl bei den Gutgesinnten als auch bei den besser Rechnenden, gar nichts den bereits gesunkenen Muth so sehr erheben, verstärken und vergrössern wird, als das Bestehen einer solchen Commission zu wissen, die für ungarische Entwicklung zusammengesetzt ist, und die, wenn ich mich so ausdrücken darf, zugleich einen abordablen Anhaltspunkt, der heute gänzlich mangelt, für alle Jene bildet, die der Regierung irgend auf eine Art dienlich sein wollen.

Was die einzelnen durch mich benannten Individualitäten der zu errichtenden Commission anbelangt, erlaube ich mir zu bemerken, dass bloss Einige derselben von allen anderen Geschäften enthoben, sich ausschliesslich dem Reformations-Geschäfte von Ungarn zu widmen hätten, wie z. B. gr. George Apponyi, Hofrath Szögyényi, Von Wirkner, Regierungsrath Ferstel & Paziazzi, während alle übrigen tit. Mitglieder derselben natürlicherweise auch andern Geschäften obliegen könnten, und sogar Einige, wie z. B. Judex Curiae Majlath, Bischof Lonovich nur zeitweise nach Wien berufen werden würden.

Je früher diese Commission sodann zusammensässe, und ihre regelmässigen Sitzungen begönne, desto besser wäre es, indem sie sich vorher vollkommen orientiren, und sich alle Data und Hilfsquellen, die nur zu haben sind, verschaffen müsste, bevor sie erspriessliche Dienste leisten könnte, die sich übrigens stets einzig allein auf das beschränken würden, Alles, was in Ungarn geschieht, evident zu halten, und für Alles vorzuarbeiten und vorzusorgen, damit Se. Majestät der Kaiser, oder Allerhöchstdero nächster Rath von allen Detail-Recherchen und Rücksichten enthoben, über jede Frage, ohne Zeitverlust und mit Sicherheit entscheiden möge.

Sogar auf diesem Landtage ist zwar noch einiges Gute zu erzwacken, was demnach nicht so leicht aufgegeben werden sollte; im Ganzen glaube ich jedoch, hätte man Unrecht, sehr sanguinische Hoffnungen über dessen Resultate zu hegen, wornach derselbe auf jeden Fall

im kommenden Frühjahr aufzulösen wäre. Hernach ist aber keine Zeit zu verlieren, um für Alles vorzuarbeiten und vorzusorgen; denn ebenso, wie heute zu Tage Alles *vor* und nicht *in* den Sitzungen entschieden wird, so muss eine gut intentionirte Regierung schon vor dem Landtag, Ihres Sieges auf dem Landtag sicher sein.

Nach allen diesen, zwar mit wenig Geschick, aber den loyalsten Absichten geschriebenen Zeilen — wobei mir der Glanz und die Festigkeit des österreichischen Thrones ebenso sehr vorschwebte, als die Prosperität von Ungarn — bleibt mir nichts übrig, als zum Beschluss, über meine eigene Person Einiges in vollkommener Offenheit hier anzuführen.

Ich habe zum Beweis, dass mein Vertrauen in die Absichten einer allerhöchsten Regierung fest begründet ist, den Muth und die Tugend gehabt, mich von meiner Parthei, die diess in Zweifel zieht, loszuschlagen. Schenkt mir nun die Regierung nicht Vertrauen für Vertrauen, und zwar in dem Sinne, wie ich es wünsche, dass ich nämlich nützen könne, so liege ich natürlicherweise zwischen zwei Stühlen auf den Boden.

Da nun kein billig Denkender fordern kann, dass ich, nachdem ich den besten Theil meines Lebens dem Dienste meines Vaterlandes widmete, in der so eben benannten paralysirten Stellung verbleibe, so glaube ich, wird es eine allerhöchste Regierung mir auch verzeihen müssen, wenn ich hiemit offen und unumwunden erkläre, dass: sollte mein Antrag keine hinlängliche Beachtung finden, ich, nach wie vor, nach bestem Wissen und Gewissen, meinen eigenen politischen Weg gehen werde, ohne auf die Regierung zu reflectiren.*)

Ich bin weit entfernt, drohen oder ertrotzen zu wollen; denn ich werde der Regierung, deren loyale Tendenzen Keiner aufrichtiger zu würdigen weiss wie ich, aus eben dieser Ursache, auch in dem Fall zu dienen suchen, wenn sie mich ihrer Beachtung auch nicht werth fände; mein ganzer Wunsch gehet demnach einzig und allein dahin, zu erfahren und darüber im Reinen zu sein, ob und in wie weit ich in der Regierung einen Anhaltspunkt zu finden berechtigt bin, oder ob ich ausschliesslich auf meine eigenen Kräfte, und die meiner Parthei, die ich jede Stunde bilden kann, mich zu stützen habe.

Meine Tendenz ist: nationale und constitutionelle Entwicklung von Ungarn. Hierbei vergesse ich aber nie: dass Ungarn sein Heil und Glück einzig und allein in der engsten Verbindung und Harmonie mit dem österreichischen Gesamtstaat zu suchen und zu finden hat, und somit die eben angeführte Entwicklung von Ungarn, auf die übrigen Theile des einen Ganzen nicht störend wirken darf.

Will mich die Regierung in diesem Sinn zu ihrem treuesten Arbeiter haben, so gestatte sie mir, dass ich mich über alles das, was ich durch diese Zeilen nur flüchtig anzuführen die Gelegenheit hatte, mit ihr mündlich und mit Musse besprechen könne. Ich kann keine Memoiren schreiben, und könnte ich es auch, so ist die Sache, die zu

*) Oldaljegyzet a kéziraton »vielleicht: mich an die Regierung zu halten.«

cirt, und viel zu sehr von täglich sich ereignenden Veränderungen erörtern, oder vielmehr, das Übel das zu heilen kommt, viel zu complibedingt, um durch Memoiren debrouillat, und einer wirklichen Genesung zugeführt werden zu können.

Ich will mich durchaus nirgends, und somit auch auf dem Felde der ungarischen Politik, für eine Macht ausgeben, ja ich weiss im Gegentheil nur zu gut, dass eine allerhöchste Regierung meiner nicht bedarf, und auch ohne meine Hilfe ihre Zwecke erreichen wird können; anderseits ist es mir unmöglich vor mir zu verhehlen, dass die Zahl der für die Regierung muthig Streitenden heut zu Tage sehr klein ist; wenn ich demnach meine Person dennoch zu etwas anschlage, und meine Dienste einer allerhöchsten Regierung anzutragen mich erühne, so geschieht diess wahrhaftig nicht aus Selbstüberschätzung, sondern lediglich in dem Bewusstsein, dass ich, in Folge meines unbefleckten politischen Characters, und meines bei jeder Gelegenheit bewiesenen moralischen Muthes, auch ein Bischen dazu beitragen könnte, die politische Laufbahn der Regierung in Ungarn einigermaßen zu erleichtern und zu versüssen, und ich somit nicht ganz zu verschmähen wäre.

Ist nun die allerhöchste Regierung auch dieser Ansicht, so erwarte ich ihre Winke, und sie wird mich stets bereit finden.

Preszbürg, den 22-ten December 1843.

B.

Gróf Széchenyi István 1846 február 18-iki emlékirata Ő Felségehez a Királyhoz, a Tiszaszabályozás dolgában.

Euer Mayestät,

Es sey mir in treuer Unterthans Pflicht erlaubt, der gehorsamsten Vorstellung der k. ung. Statthalterey in Hinsicht der Theissregulirung sub N. . . . d. J., die ich hier nebst einer teutschen Übersetzung des Protocolls und Vertrages der Theissgebiets Gesellschaft zu unterbreiten die Ehre habe, einige Bemerkungen ganz unterthänigst beifügen zu dürfen.

Es handelt sich meines Erachtens im gegenwärtigen Falle nicht so sehr um die Regulirung des Theissgebietes, als um die Erreichung eines weit höheren Zweckes, jenes nämlich, dass die Regierung Euer Mayestät sich der Sympathie eines sehr bedeutenden Strich Landes versichernd, endlich im Stand gesetzt werde, ohne Zeitverlust Alles jene in's Leben treten zu lassen, was E. M. zur Beglückung von Ungarn in Allerhöchst dero Sinn zu führen geruhen, was aber bis jetzt, und einzig allein wegen einer ununterbrochenen Verkettung von Missverständnissen, nicht realisirt werden konnte. Die Regulirung des Theissgebietes wäre demnach nur Mittel, wiewohl auch schon in sich selbst ein Segen für Ungarn; — der Zweck aber ein viel höherer, die Harmonie nämlich zwischen Allerhöchst dero Regierung, und Allerhöchst dero treuem wiewohl oft verkannten und öfters noch irregeleitetem ungarischen Volke,

— eine Harmonie, mittelst welcher Alles, noch viel mehr als die Theissregulirung, ohne welcher jedoch nichts, auch nicht das mindeste Gute, bleibend erreicht werden kann.

Um nun diesem hohen Zweck, dem ich alles Andere unterordne, bedeutend näher zu rücken, ja denselben zu erreichen, müsste die Erledigung der ganzen in Frage stehenden Angelegenheit

1-tens. Möglichst schnell.

2-tens. Ohne kleinliche Abbrüche, und

3-tens. Mit jener äusseren Demonstration königlichen Wohlwollens, die allenthalben, aber vorzüglich in Ungarn noch immer so vielen Werth hat, — vor sich gehen.

Ich kenne die Complicationen, in welcher die von Gott der väterlichen Sorge Euer M. anvertraute Staatsmaschine sich bewegt, zu gut, — um eine so hochwichtige Angelegenheit, wie die in Frage stehende, ohne reiflicher Erörterung so zu sagen im Fluge durchführen zu wollen; ebenso gut weiss ich, wie sehr von allen Seiten die Finanzen der Monarchie in Anspruch genommen und schwer belastet sind, und dass es oft schlechterdings unmöglich ist, selbst für das Beste die nöthigen Fonds aufzufinden — Alles diess ist mir wohlbekannt, bin auch deshalb sehr auf meiner Hut, keine Vorschläge zu machen, die das Gepräge von Unreifeit auf sich trügen, oder die Finanzen des Staates wenn auch nicht in Verlegenheit, dennoch in eine unangenehme Lage setzen könnten.

Was diesem zu Folge den ersten Punct meines Ansinnens betrifft, dass nämlich die in Frage stehende Angelegenheit »*Möglichst schnell erledigt werde*«, gehet meine unmassgebliche Meinung dahin, dass jetzt von der Regierung E. M. die Sache nur in thesi und in Hauptzügen, gleichsam conditionatim bewilligend ausgesprochen, Alles Übrige aber wie z. B. die Sicherstellung der Rückzahlung, Revision der Pläne etc. auf damals gelassen werde, wenn einmahl die zu gebende Hypothek angewiesen seyn wird.

Um das eben Gesagte verständlich zu machen, sei es mir gestattet E. M. von der Sachlage des in Frage stehenden Gegenstandes ein gedrängtes Bild zu entwerfen.

Es hat sich, wie es aus dem, von der könig. ung. Statthalterey eingesandten und durch mich hiemit überreichten Papieren erhellt, in Ungarn eine grosse Privat Gesellschaft gebildet, die den Schutz E. M. anfehend, sich die Regulirung des Theissgebietes zum Ziel ausgesetzt hat. —

Die Anschlagskosten der fraglichen Regulation sind auf 6,000,000 gesetzt. Der zu gewinnende Terrain beträgt hingegen 2 bis 3 Millionen Joch des grössten Theils besten Bodens, so dass der zu erwartende Gewinn zu den Auslagen in den glänzendsten Verhältnisse steht; — und das Unternehmen somit nicht nur ein patriotisch edles, sondern auch in finanzieller Hinsicht ein vorzüglich gutes ist. —

Nun entstand aber die Frage — wer diese Geld Summe vorstrecken soll; — natürlich nur vorstrecken, weil die vollkommenste Rückzahlungs Compensation in der Regulation selbst liegt. Worauf die in

grosser Zahl versammelt Gewesenen, mitunter sehr reichen Mitglieder der obbenannten Gesellschaft einstimmig erklärten, dass bei den im Lande bestehenden Verwicklungen hier ohne die Gnade und Hilfe E. M. an kein Gelingen zu denken sey, und dass man sich demzufolge mit jenen Vertrauen, welches loyalen Unterthanen ziemt, sich dem Throne E. M. nähern müsse.

Eine glückliche Erkenntniss E. M. — die in heutigen Tagen, wo so viele Unruhistifter rastlos bemüht sind bösen Saamen aus zu streuen, wahrlich die segensreichsten Folgen nach sich ziehen dürfte, wenn nämlich von Seite einer allerhöchsten Regierung diese loyale Annäherung durch ein nicht minder loyales und zugleich väterliches Entgegenkommen belohnt und dieselbe hiedurch gleichsam bekräftigt werden würde.

Die allerhöchste Regierung sollte diesem zu Folge, meiner unterthänigsten Ansicht nach, sich ohne Zaudern dafür aussprechen, dass sie behufs der Theissgebiet Regulirung die nöthigen 6,000,000 vorstrecken will. Und diess wäre um so nöthiger und umso dringender, als die Widersacher der Regierung und jeder Ordnungs Massregel, schon jetzt fortwährend trachten der irregeleiteten aber nicht zu verschmähenden Menge glauben zu machen, dass die Regierung diese ganze Angelegenheit einzig allein Versprechungen und schönen Worten werde unterstützen; L. Kossuth aber in dem Hetilap No. 4 l. J. geradezu wiederrieth, sich der Regierung in die Arme zu werfen, da hiedurch, wie er sich ausdrückte, die Betreffenden zur Wirthschaft heruntersinken werde, mit der der Wirth (die Regierung nämlich) sodann nach Lust und Vergnügen verfügen könnte; während er es anderseits als etwas ganz Leichtes schilderte, die nöthigen Gelder aus anderen Quellen zu verschaffen; was bei dem gescheuteren Theil des Publicums, wie denn auch bei der neu constituirten Theiss Regulirungs Gesellschaft keinen Anklang fand, was aber bei den unentwickelten Begriffen im Lande ganz gemacht ist um den aufgeregteren Theil des ung. Publicums irre zu leiten; ja am Ende selbst bei den Besonneren und mit den loyalsten Gefühlen Erfüllten Eingang finden würde, wenn nämlich die Hand einer allerhöchsten Regierung sich in dem Augenblicke zurückzöge, oder sich auch nur als zaudernd erwiese, wo ein hart bedrängter, und bei weitem der impressionablere Theil der Nation, sich mit kindlichem Vertrauen nähert und um Hilfe schreiet!

Im Laufe der Discussionen der jüngst gebildeten Gesellschaft, für die ich jetzt zu interveniren verpflichtet bin, ist — wie diess aus dem durch mich eingereichten Protocoll des Vereines hervorgeht, angeregt worden, ob es nicht billig wäre, dass zu den Auslagen, die zur Regulirung des Theissgebietes erfordert würden, auch andere Quellen benützt werden sollten? Worauf es zur Conclusion kam,

1-o dass hiezu auch der Fond des erhöhten Salzpreises beitragen sollte, da die Theissgegenden zu diesem Fonde verhältnissmässig ebensoviel beisteuern, wie die anderen Theile des Landes, bis jetzt aber weniger beachtet gewesen wären.

2-o. Dass auch das Land selbst in's Mitleid gezogen werden müsste, da das Dahinsiechen eines Theiles des Körpers, am Ende natürlicher Weise das Unwohlsein des Ganzen nach sich ziehen würde.

3-o. Dass endlich das allerhöchste Aerar selbst einen Theil der Last tragen sollte, indem durch erleichterte Verbindungsmittel, besonders auf der Theiss, in Hinsicht des Salz Transportes eine grosse Ersparniss eintreten, und die Regierung hiedurch im Stande gesetzt werden würde, das Salz, zu dessen Preis die hohen Transportkosten nicht wie es der Fall jetzt ist, geschlagen werden müssten, um ein Bedeutendes billiger zu liefern; wodurch das allgemeine Consumo und hiemit die netto Einnahme erhöht werden würde.

Was den Fond des erhöhten Salzpreises anbelangt, so ist dieser so beschränkt, und die Bedürfnisse des Landes, die aus demselben kläglich genug zu decken sind, so gross und so mannigfaltich, dass ich wirklich nicht weiss, in wie weit derselbe unbeschadet anderer Bedürfnisse, in Anspruch zu nehmen wäre. — Da es jedoch an der Zeit ist, an die Errichtung einer namhafteren Landes Cassa für zu denken, und vielleicht nichts die Stände von Ungarn zur Dotirung einer solchen, thatsächlicher bewegen würde, als Mangel jeder Aushilfe; und andererseits aus [dem Salzauctionsfond für die Donau-Gegenden bis jetzt vielleicht wirklich mehr verwendet wurde als für das Theissgebiet: so glaube ich sollte diese Cassa jetzt auf jedem Fall wesentlich zur Regulirung des Theiss Gebietes in Anspruch genommen werden.

Ob das Land sich für das Emporkommen und Aufblühen des Theiss Thales interessiren wird, obwohl diess zu hoffen ist, stehet noch zu erwarten, indem diessfalls bloss der gesammte Reichstag die Initiative nehmen kann.

Da jedoch bis dahin noch eine geraume Zeit zu verfliessen hat, und im Interesse der fraglichen Sache vorzugsweise das liegt, dass das, was geschieht, baldmöglichst geschehe, und somit der fragliche Gegenstand auf keiner Basis ruhen darf, die noch so manchen Eventualitäten ausgesetzt seyn dürfte: so glaube ich bei dieser Gelegenheit von jener Quelle, die mit der Zeit das Land öffnen dürfte, geradezu praescindiren zu müssen.

Was endlich die Beihilfe betrifft, mit der das Allerhöchste Aerar dieses Unternehmen unterstützen sollte, so bin ich weit entfernt mit Gewissheit annehmen zu wollen, dass die Netto Einnahme des Aerrars durch erleichterte und somit minder kostspielige Communications-Mittel um ein Namhaftes erhöht werden würde; glaube aber zuversichtlich behaupten zu können, dass nirgends ein Opfer mit besseren Zinsen gebracht werden könnte, als im vorliegenden Fall und nicht nur mit Zinsen moralischer Natur, die wie ich es dargethan zu haben glaube, von unberechenbarsten Nutzen wären, sondern geradezu mit einer vollständigen Compensation finanzieller Art, die durch Erhebung ganzer Ländereyen, die jetzt im desolirtesten Zustand dahin siechen, und somit durch die erhöhte Zahlungsfähigkeit der Steuerpflichtigen, einzig allein mittelst der gesetzlichen Contribution, der Staats Cassa reichlich zufließen würde.

Die Regulierungsperiode des Theissgebietes dürfte, meinen Begriffen nach, denen ich jedoch keine Geltung einer festgestellten Meinung geben wollte, sich vielleicht am zweckmässigsten in 10 Arbeits Jahre eintheilen lassen. Wo die Bevölkerung im Verhältniss so dünn ist, die Arbeitsversplitterung durch übel angewandte Dienste aller Art aber im Gegentheil so überaus gross, wie in Ungarn, dort können sehr grosse Summen mit Vortheil nur dann verwendet werden, wenn fremde z. B. Militär Kräfte in Anwendung kommen, wozu ich, schon wegen der ungesunden Gegend, deren giftige Miasmen man von Kindheit aus gewohnt sein muss, um nicht zu unterliegen, nie den Muth hätte anzurathen.

Es kämen demnach 6,000,000 auf 10 Jahre zu vertheilen — zu deren Herbeischaffung ich meiner unterthänigsten Ansicht nach, folgende Eintheilung als die Billigste fände.

Der Salz Auctionsfond sollte beisteuern jährlich 100,000	
— diess machte in 10 Jahren	1,000,000
Das allerhöchste Aerar sollte aus der Staats Casse gegen	
Rückerstattung jährlich à 5 vielleicht 4 procent	
gnädigst vorschliessen	4,500,000

Die noch übrigen 500,000 wären endlich mit $\frac{m}{50}$ des

Jahres directe durch das allerhöchste Aerar dem	
so segensreichen Unternehmen zu widmen	500,000
Macht im Ganzen die totale Summe von	6,000,000

Um nun im logischen Zusammenhang vorzuschreiten, wäre es dringend nothwendig — wie ich diess im Eingange dieser unterthänigsten Vorstellung zu berühren mir erlaubte, allsogleich durch ein allerhöchstes königliches Wort, vielleicht mittelst meiner Intercession, den Betreffenden kund zu geben, dass Euer Majestät, das loyale Vertrauen allerhöchst Ihrer treuen Unterthanen würdigend, mit väterlicher Liebe ihnen allerhöchst Dero kräftige Hand bieten, um sie jenen namenlosen Bedrängnissen, deren Opfer sie sind, zu entreissen, — und somit ihre Bitte in thesi in den Hauptzügen, und in so weit sie sodann genügende Hypothek zu leisten im Stande sind, allergnädigst bewilligen. — Dringend, ja unerlässlich ist Euer Majestät, Allerhöchst dero königliches Wort aber darum, weil die in Frage stehende bereits constituirte Gesellschaft, deren viele Mitglieder, durch die auch während dieses Winters neuerdings Alles verheerenden Theissfluthen am Rand der Verzweiflung gebracht sind, schon zu Ende nächsten Monats März sich in Pesth versammelt.

Erscheine ich nun, Eurer Majestät allerunterthänigster aber treuester Diener in der Mitte Jener, die so viel und so vertrauensvoll hoffen, mit unbestimmten Worten, und mit leeren Händen, — dann ist es natürlich, oder wenigstens verzeihlich, wenn die Betreffenden dem ersten besten Irrlicht, das vor ihnen auftaucht, blindlings folgen, und alle jene anarchischen Schwindeleyen, die Ungarn bereits in die problematischste Lage gestürzt haben, bis zum Culminations Punct treiben. —

Wenn ich das Opfer, für welches Euer Majestät allerhöchste Huld vertrauensvoll angegangen wird, einerseits mit der Wohlthat vergleiche, mit der E. M. einen so grossen Theil von Ungarn beglücken würden, andererseits aber den mannigfachen Gewinn in Berechnung ziehe, der aus der Vollziehung eines so grossartigen Unternehmens entquellen würde, so gestehe ich, kommt mir das verlangte Opfer verhältnissmässig sehr unbedeutend vor. —

Erstens schon wäre eine Million aus dem Salzauctionsfond zu bestreiten, die dem Allerhöchsten Aerar gar nicht zur Last fielen; sodann wären $4\frac{1}{2}$ Millionen à 4 ja 5 procente, und auf hinlängliche und specielle Hypothek vorzustrecken, so dass das einzige etwaige Opfer was E. M. zu bringen geruhen würden vielleicht allein in jenen 500,000 fl. C. M. bestünde, die das allerhöchste Aerar, unter dem Titel von erleichterten Communications Mitteln beizutragen hätte. Kommt zu allen diesen nun noch das in Anschlag, dass die ganze Ausgabe in einer Serie von 10 Jahren zu geschehen hätte, in welcher Zeitfrist, der errungene Nutzen sich von allen Seiten bereits äussern würde, — so glaube ich ohne Zaudern aussprechen zu können, dass es wirklich äusserst Schade wäre, so mannigfache Vortheile, die die Theiss-Regulirung bestimmt nach sich ziehen würde, wegen verhältnissmässig so geringen Opfers von Seite Euer Mayestät nicht auf das kräftigste zu unterstützen.

Ich kenne, wie ich es zu erwähnen bereits Gelegenheit hatte, den Zustand des Salz Auctionsfonds nicht hinlänglich, um mit Bestimmtheit sagen zu können, ob von demselben, ohne bei bereits angefangenen Arbeiten grosse Stockungen zu verursachen, jetzt gleich im Anfange jährlich $\frac{m}{100}$ verabfolgt werden könnten. Diess wäre demnach zu seiner Zeit zu eruiren und im Fall, dass dieser Fond für die nächsten Jahre so sehr in Anspruch genommen seyn würde, um die stipulirte Summe von jährlichen $\frac{m}{100}$ fl. nicht erübrigen zu können, so müsste der jeweilige Abgang dieser Summen in späteren Jahren compensirt werden, während welcher Zeit sodann derselbe Fond mit keinen andern Lasten belegt werden sollte. —

In Hinsicht der $4\frac{1}{2}$ Millionen, die ich von Seite einer allerhöchsten Regierung als einen zu leihenden Vorschuss in Antrag zu stellen mir erlaube, wäre, was die Sicherheit dieser Summe anbelangt, meine unterthänigste Ansicht die Folgende: Nachdem Euer Majestät durch Allerhöchst dero königliches Wort die Betreffenden zwar vollkommen aber dennoch conditionatim sicher zu stellen geruhen wollen, dass sie nebst den $1\frac{1}{2}$ Millionen die directe der Salz Auctionsfond und das k. Aerar tragen würde, auch auf die zur Completirung der verlangten 6 Millionen noch übrigen $4\frac{1}{2}$ Millionen in der Zeitperiode von nach einander folgenden 10 Jahren mit aller Sicherheit rechnen könnten, in soweit sie nämlich nicht nur vollkommene Hypothek sondern auch pünktliche Rückzahlungs Sicherheit zu leisten im Stande wären und auch wollten.

Bevor irgend eine Zahlung geleistet werden würde, müsste ein eigens hiezu bestimmter Kameral Beamter in Verbindung mit mir sich früher stets an Ort und Stelle begeben, wo eine Arbeit vorgehen soll, um dort für jede zu anticipirende Summe eine specielle und vollkommen adaequate Hypothek, wie denn auch nicht minder die Rückzahlungs-Termine sicher zu stellen.

Die Hauptsache ist, um die sich Alles dreht, wie ich diess zu wiederholen mir erlaube, dass noch in diesem Jahr thatsächlich Hand an's Werk gelegt werde, indem sonst die Theiss Regulation, wenn Diese nämlich später, als diess Jahr in die Reihe der Arbeiten käme, bloss als ein einfaches Ziel gelten, und nicht als Mittel dienen würde, um die Macht der Allerhöchsten Regierung zu erhöhen, diejenige Allerhöchst ihrer Widersacher aber zu Nichts zu machen, was doch das höhere Ziel ist, auf welches ich die Aufmerksamkeit Euer Majestät im schuldigen Pflichtgefühl vorzugsweise zu lenken bemüht bin.

Um aber diess möglich zu machen, wäre es durchaus nothwendig, das E. M. noch vor dem 30. März kund zu geben geruhen wollten, wann die Betreffenden wie ich bereits bemerkte in Pest sich versammeln werden, um sodann bei der 2-ten Versammlung des Vereines, die im Laufe des Monats Juny l. J. in Debreczin statthaben wird, Alles jene zu einer Final Conclusion bringen zu können, was theils zur vollkommenen Sicherstellung der vorzustreckenden Gelder, theils zum Beginnen, und zum zweckmässigen Betriebe der Arbeit als nothwendig erachtet werden würde.

Wäre ich so glücklich, meiner unterthänigsten Ansicht bei E. M. Geltung zu verschaffen, wo es sich weder um Geschenke handelt, noch darum, dass die Erbländer zum Emporblühen von Ungarn beitragen sollen, sondern der Gegenstand sich hauptsächlich um eine gut hypothetisirte unter der Firma der Regierung stehende Anleihe dreht, — so glaube ich mit Bestimmtheit vorhersagen zu können, dass vielleicht nichts so geeignet wäre, mit verhältnissmässig sehr geringen Opfern grössere Resultate nach sich zu ziehen, als eben die möglichst schnelle Erledigung der in Frage stehenden Angelegenheit; — und zwar aus dem sehr einfachen und am Tag liegenden Grunde, dass die Bedürfnisse in Ungarn unzählige sind, und dass demnach die aus einem langen Schläfe erwachte Bevölkerung des Landes sich entweder der Regierung anreihen wird, wenn sie nämlich wahrhaftige Hilfe von dieser Seite kommen sieht, oder sich von jedem geschickten Schwindler irre führen lässt und endlich in's Verderben stürzt, im Fall die Regierung sich selbst dort passiv verhielte, — wo ein grosser und sehr hart bedrängter Theil des Landes vertrauensvoll um ihre Hilfe fleht.

Was die Richtigkeit der Regulations Pläne und die Zweckmässigkeit der Geld Verwendung anbelangt, so ist in dieser Hinsicht bereits schon sehr viel vorgearbeitet worden, das Ganze hat jedoch noch einer vorläufigen Revision zu unterliegen, wie denn auch gar Manches noch zu ergänzen bleibt. — Diess sind aber Details, in die man jetzt, wegen Kürze der Zeit und um das weit höhere Ziel bestimmt zu erreichen nicht eingehen sollte. —

Wonach mir bei dieser Gelegenheit nichts anderes zu sagen überbleibt, als meine treuen Dienste E. M. in aller Unterthänigkeit ferners anzubieten, der ich mich mit der allertiefsten Ehrfurcht nenne E. M. —

C.

*Gróf Széchenyi István előterjesztései József főherczeg nádorhoz,
a közlekedési bizottság szervezése dolgában.*

Eure kaiserl. königl. Hoheit, Durchlauchtigster Erzherzog!

Als ich mich in meinem vorgerückten Alter entschloss, eine mir ganz neue Carrière anzutreten, bewogen mich hiezu vorzüglich zwei Motive:

1-tens. Um durch einen Act der Loyalität, so viel es in meiner Macht stand, auch meinerseits einen Beweis zu liefern, dass es Pflicht sei, die Regierung, die auf einem national-constitutionellen Felde steht, und für Ungarn mit den besten Intentionen erfüllt ist, nach Möglichkeit zu unterstützen; und

2-tens. Um durch das engere Verhältniss, in welches ich mit einer allerhöchsten Regierung und vorzüglich mit Eurer k. k. Hoheit hochverehrter Person, mittelst meines neuen Amtes nothwendigerweise kommen würde, das Wohl unseres Landes und der Gesammt-Monarchie vielleicht in grösserem Massstab fördern zu helfen, als ich diess bis jetzt zu bewirken im Stande war.

In Hinsicht des ersten Motives — das als ehrlich gemeinte Demonstration so viel gelten mag, als es gelten kann — habe ich nichts hinzusetzen, glücklich genug, wenn ich für die Missbilligung, ja Verunglimpfung, die ich von einer Seite erfahren muss, wenigstens einige bessere Gemüther durch mein Beispiel zu der Erkenntniss bringen könnte, dass das Wohl von Ungarn keineswegs durch endlose Opposition bedingt ist, ja im Gegentheil nichts Grossartigeres und die Wohlfahrt den ganzen Nation Betreffendes in's Leben treten kann, wofern nicht eine vollkommene Harmonie zwischen Land und Regierung herrscht, und dass somit jeder wahre Patriot streben soll, wenn diess auch mit eigener Aufopferung erkaufte werden müsste, solche auf jede mögliche Art zu fördern.

Nicht so stehet es jedoch mit dem zweiten Motiv, das mich zur Annahme des Amtes, welches ich bekleide, bestimmte. Hier langt eine blosser Demonstration nicht aus. Ja im Gegentheil würde eine solche, wenn sich mein Amt nämlich am Ende nur als eine Demonstration erwiese, das Ansehen der Regierung eher schwächen als erhöhen, was ich wenigstens, mit der scrupulosesten Gewissenhaftigkeit und um jeden Preis vermeiden möchte, indem eine wirkliche Harmonie und ein aufrichtiges Zusammenwirken zwischen der Nation und der Regierung, ohne welches für Ungarn kein Heil zu denken ist, nur dann statthaben kann, wenn einerseits die Gerechtsamen der Nation unangetastet bleiben, andererseits aber das Ansehen der Regierung zu einem solchen Glanz

erhoben ist, dass daran sodann jede oppositionelle Verunglimpfung sicher sich scheitere.

Es muss demnach, wenn das Gesagte stehet, durch jene Körperschaft, die ich zusammenstellen und der ich vorsitzen soll, wirklich Tüchtiges, das Wohl des Landes unmittelbar Förderndes, mit einem Wort: so Grossartiges geschehen, dass dadurch der allgemeinen Erwartung wenigstens einigermaßen entsprochen werde.

Ich frage aber Eure k. k. Hoheit in aller Unterthänigkeit: ist es denn mit jenen Mitteln, womit ich billigerweise von Seite der Regierung ausgerüstet sein kann, ohne Zuthun der Nation selbst, irgend möglich, etwas wirklich Grossartigeres, was der allgemeinen Erwartung entsprechen's Leben zu fördern? Ich glaube nein! Erstens schon, weil die Regierung meines Erachtens sehr Unrecht hätte, die Nation durch Geschenke in noch grössere Unthätigkeit zu setzen, als sie auf dem Felde der materiellen Entwicklung ohnehin ist; und dann, weil es bei so ungewöhnlicher Einbildungskraft, die den Ungar characterisirt, es an und für sich kein Leichtes ist, seiner Erwartung zu genügen.

Meiner unmassgeblichen Meinung zu Folge wäre demnach Alles anzuwenden, damit bei dem nächsten Landtage irgend eine Landes-Cassa creirt werde, mittelst welcher sodann manches Grossartigere vollführt werden könnte; bis dahin sollte aber die Körperschaft, der ich vorsitzen soll, aus den so eben angeführten Gründen, weil sie nämlich bis dahin, bis ihr kein namhafter Fond zu Gebote stehet, doch nichts Grossartigeres vollführen kann, meist nur aus bereits bestehenden Elementen, und mit so wenig Schau- und Geldaufwand gebildet werden, wie nur möglich. — Geschähe diess anders, so würde hiedurch eine namhaftere Geldauslage nöthig sein, und gäbe zu Erwartungen Anlass, die sodann nicht realisirt werden könnten; während von einer Körperschaft, nach meinem Sinn zusammengestellt, kein Mensch grosse Leistungen zu erwarten berechtigt wäre, und Alles, was sie dennoch leistete, geradezu als angenehme Überraschung zum Sporn dienen dürfte, beim nächsten Landtag auch jene Geldmittel herbeizuschaffen, die erforderlich sind, um Grösseres und Allgemeines bewirken zu können.

Ich weiss, dass Viele meine ganze Wirksamkeit auf Entwerfung von vorläufigen Plänen zu reduciren wünschen. — Nun auch in dieser Hinsicht wäre die Bildung einer Körperschaft in meinem Sinn rathsamer. Es trifft nämlich die Regierung bereits jetzt der Vorwurf, dass sie nur stets Pläne mache und nie etwas ausführe. — Dieser Vorwurf ist zwar ungerecht, denn ohne vom Lande herbeigeschaffte Mittel kann die Regierung natürlich nichts Namhaftes in's Leben bringen, der Vorwurf besteht aber; wornach es Schade wäre dazu einen neuen Anlass zu geben, der durch die Creirung einer pomphaften Körperschaft, die sich sodann doch nur auf Vorbereitungen beschränkte, ganz gewiss gegeben werden würde.

Und diess wäre hinsichtlich der unter meinem Vorsitze zu bilden den Commission in thesi das, was ich Eurer k. k. Hoheit vorläufig zu unterbreiten mir erlaube. Sobald Eure k. k. Hoheit Höchstdero

Ansicht und Willensmeinung mir hierüber mitzutheilen geruhen, werde ich nicht säumen, in die nöthigen Détails und in die Anwendung der im Allgemeinen festgesetzten Hauptzüge einzugehen, und das Ganze Eurer k. k. Hoheit gehorsamst zu unterbreiten; der ich mit der tiefsten Ehrfurcht mich nenne

Eurer k. k. Hoheit

ganz unterthänigsten Diener

Pesth, den 8-ten Jänner 1846.

Gr. Stephan Széchenyi m. p.

Eure kais. kön. Hoheit, Durchlauchtigster Erzherzog!

Die in Folge des allerhöchsten Willens Sr. k. k. Majestät unter meinem Vorsitze zu bildende Commission, wäre meiner unterthänigsten Meinung nach auch einstweilen, bis der Gegenstand sich mehr entwickelt, folgendermassen zu constituiren:

Ausser meiner Person und dem in diesem Zweige bereits referirenden Statthalterei-Rath, die wir Beide in dem allergnädigsten Handschreiben geradezu bezeichnet sind, dürfte die zu bildende Körperschaft aus folgenden Elementen und Personen zusammengesetzt werden:

Zwei Statthalterei-Räthe, in den Personen der Herren Paul v. Somsich und Vinzenz v. Szentiványi.

Zwei Secrétaires, in den Personen der Herren Emerich v. Krajnik und Ludwig v. Beöthy.

Zwei Techniker, in den Personen des k. Navigations-Inspector's Paul v. Vásárhelyi und des dirigenden Adjunkten Karl Keczkés.

Zwei technische Practicanten in den Personen

Einige Practicanten, hoffnungsvolle junge Leute.

Alle diese wären, sammt meiner Person, theils unbesoldet, theils hätten sie ausschliesslich nur ihre bestehenden Emolumente; fielen demnach, die etwaigen Exmissions-Unkosten abgerechnet, dem Aerar durchaus zu keiner neuen Last.

Als neue Elemente würden erforderlich sein:

Ein Archivär mit einem jährlichen Gehalt von 600 f. Cm.

Ein Registrator mit 600 » —

Ein ung. Schreiber mit 400 » —

Ein deutscher Schreiber mit 400 f. —

Ein Commissions-Praesidial-Secretair mit 800 » —

Ein Diener mit 300 » —

3,100 f. Cm.

So dass ausser den Exmissions-Unkosten und andern gewöhnlichen dicasteriellen Ausgaben, als Holz, Beleuchtung, Schreibmaterialien etc. die ganze neue Last sich auf die besagte Summe von 3,100 fl. Cm. beliefe.

So wie ich mir die weitere Entwicklung und Feststellung dieser Körperschaft denke, die übrigens in einer gewissen Vollkommenheit nur dann statthaben kann, wenn einmal eine Landes-Cassa creirt ist, sollte meiner Meinung nach auch einstweilen Alles, was die Landes-Communi-

cations-Mittel und Fluss-Regulationen betrifft, und jetzt in das Referat des Herrn Statthalterei-Rathes v. Schedius fällt, und nebstbei zum Theil die Landes-Bau-Direction, dieser Körperschaft untergeordnet werden. — Geschähe diess nicht, so würde der nöthige Zusammenhang zwischen dem Currenten und dem neu zu Errichtenden sehr schwer oder gar nicht bewahrt werden können, was höchst nachtheilig wäre, und zwar aus doppeltem Grunde: Erstens schon, weil ohne Zusammenhang nichts Tüchtiges vollbracht werden kann; und sodann, weil die neu zu errichtende Körperschaft — soll sie Sympathie erregend durch das Land dotirt, und hiedurch in den Stand gesetzt werden, etwas Grossartigeres zu leisten — vorläufig von Allem Kenntniss nehmen, und vorzüglich in eine solche Stellung gebracht werden müsste — denn hiedurch allein kann sie sich des öffentlichen Credits versichern — damit man auch wisse, dass, obschon die Statthalterei ober ihr stehet, sie dennoch die Körperschaft ist, die in der Entscheidung über Strassen, Brücken etc. etc. den grössten Einfluss übt.

Die in Frage stehende Körperschaft sollte alle 14 Tage regelmässig, und wenn nöthig, öfters, Sitzung halten. In meiner Abwesenheit führte der Statthalterei-Rath Herr v. Schedius den Vorsitz.

In den Sitzungen würden Theil nehmen nebst mir, die 3 Statthalterei-Räthe, die 2 Techniker und die 2 Secrétaires, die als supplirende Referenten zu fungiren hätten, also im Ganzen 8 Personen. — Vota würden haben jedoch nur ich, die 3 Statthalterei-Räthe, und die Secrétaires, wenn diese nämlich referiren, so wie auch die 2 Techniker, aber nur in technischen Fragen. — Alles, was auf diese Art verhandelt würde, käme sodann zur Final-Entscheidung vor die Statthalterei, wo Einer der Statthalterei- und zugleich Commissions-Räthe, und respective Secrétaires, die vorkommenden Gegenstände referiren könnte. Die zu Folge der daselbst zu fassenden Beschlüsse, in den betreffenden Bureaux redigirten Erlässe, wären sodann meiner Vorrevision vorzulegen, und sofort dem hohen Praesidio der Stelle zur Final-Erledigung zu unterbreiten. — Die currenten Erlässe hingegen wären nur mit meinem Expediatur zu versehen. — Endlich dürfte in Gegenständen, welche durch die Statthalterei nicht finaliter entschieden werden könnten, mir die Befugniss ertheilt werden, ausser den durch die Statthalterei a. h. Orts erstatteten Vorträgen, unter der Leitung Eurer k. k. Hoheit auch meinerseits besondere Berichte, Vorstellungen und Erläuterungen a. h. Orts zu unterbreiten, um hiedurch in die Entscheidung die möglichste Schnelligkeit zu bringen.

Da unter die Agenda dieser neuen Körperschaft vorzüglich das käme, alle die materiellen Bedürfnisse von Ungarn einer genauen Revision zu unterwerfen, das Nöthige von dem minder Nöthigen und Zwecklosen abzusondern, und Alles in vorhinein zu ordnen und vorzubereiten, damit man in dem Augenblick, wo ein Fond ausgemittelt wird, gleich mit etwas Fertigem auftreten könne, und hiezu viele Hilfsquellen und am Ende auch nöthiger Raum erfordert werden: so glaube ich, sollte dieser Körperschaft, oder wenigstens meiner Person, ein zweckdienliches Bureau

mit einem Archiv zugewiesen werden. Zum regelmässigen Betrieb des Geschäftes, das nothwendigerweise sehr viel Anhäufungen nach sich ziehen wird, dürfte diess unvermeidlich sein. Und sollte für diesen Zweck in den hiezu bestimmten Aerarial-Localitäten keine Gelegenheit für den Augenblick vorfindig sein, so wäre eine solche auch einstweilen in irgend einem Privat-Hause zu miethen.

Und diess wäre in Hauptzügen einstweilen das was ich Eurer k. k. Hoheit mit der Bitte zu unterbreiten mir erlaube: Höchstdieselben wollen die hohe Gnade haben, meine Auffassung rectificirend, die Verwirklichung der in Frage stehenden Körperschaft zu einer Conclusion zu bringen zu geruhen.

D.

Gróf Széchenyi István emlékirata Apponyi gr. kancellárhoz, a közlekedési osztály megalakulásakor.

Der allergnädigst neu-creirten Commission in Angelegenheit für Landes-Communicationen wurde es zur Hauptaufgabe gemacht: —

1. Pläne und Kostenberechnungen für Landes-Communicationen u entwerfen; und
2. Projekte auszuarbeiten, wie die erforderlichen Geldmittel hiezu aufzubringen wären.

Was den ersten Auftrag anbelangt, kann ich als Präses der Commission mit dem besten Willen dieser Aufgabe nur bis zu einem gewissen Grade nachkommen, da von Seite der Regierung, oder wenn ich im Namen der Regierung handle, meinerseits, Nichts dem Lande aufgetischt werden darf, was nicht durchgehends stichhaltig ist.

Stichhältiges aber kann man in der fraglichen Angelegenheit, besonders in Ungarn, wo bei gänzlichem Mangel an Vorarbeiten noch Alles so zurück ist, nur dann liefern, wenn hiezu viele Zeit und bedauernde Summen, um die nöthigen Ingenieure und Fachmänner employiren zu können, zu Gebote stehen.

Bis zur Eröffnung des Landtags sind aber nur noch acht bis neun Monate, und Geldmittel besitzt die Commission beinahe keine; so, dass dem ersten Theil der Aufgabe — meines Erachtens — vor der Hand durchaus nicht Genüge geleistet werden kann.

Man könnte hierauf wohl einwenden: warum nicht früher Hand an Werk gelegt wurde, da doch das a. h. Hof-Decret bereits im Monate July 1846. herablangte; und warum die Aedil- und Navigations-Direction in Ofen nicht zu diesem Behuf verwendet wird?

Die Antwort hierauf ist: ad 1-um, dass Se kaiserl. Hoheit der höchstselige Erzherzog Palatin die finale Composition der Commission erst mit Anfang dieses Jahres zu veranlassen geruhte; und ad 2-um, dass das Personale der Aedil- und Navigations-Direction mit tausend

Détails bereits so überhäuft ist, dass sie kaum das Vorliegende bewerkstelligen kann; und endlich über alles diess, dass durchaus keine Baarschaft zu Gebote steht, mittelst welcher in einem so grossen Lande wie Ungarn die in Frage stehende Angelegenheit auch nur halbwegs in kurzer Zeit erledigt werden könnte.

In der ersten Anlage, wie meine Commission gebildet ward, wurde es beantraget »dieselbe ganz unabhängig von der Statthalterei zu halten, und mit so einem Personale und derartigen Fonds zu dotiren, dass dieselbe in directen Zusammenhang mit der Regierung in kurzer Zeit Tüchtiges leisten könne.«

Von dieser ersten Idee wurde aber abgegangen:

1. Weil man ein Gravamen von Seite des Landes zu befürchten hatte, im Fall man ohne Beistimmung des Landtags eine von der Statthalterei unabhängige Stelle in Ungarn zu etabliren gesonnen gewesen wäre;

2. Weil selbst das tüchtigste Personale ohne Herbeischaffung der nöthigen Kapitalien, die doch nur vom Lande ausgehen können, nichts Anderes bewerkstelligen hätte können, als Pläne entwerfen und Projekte machen; diess aber den Hauptzweck, warum die Commission eigentlich errichtet wurde, an deren Spitze ich zu stehen die Ehre habe, nicht nur nicht gefördert, sondern gerade im Gegentheil demselben wesentlich geschadet haben würde. Und zwar:

Weil der Hauptzweck, welcher die Errichtung meiner Commission motivirte, der war:

Der Regierung auch durch diesen Factor eine Majorität zu verschaffen.

Nun ist aber in Ungarn eine gewöhnliche Klage gegen die Regierung und ihre Behörden, die, dass eigentlich nichts Reelles geschehe, und ihre ganze Energie einzig allein auf Verfertigung schöner Pläne und Zeichnungen beschränke; wie denn auch wirklich in Ungarn bis jetzt ausser unzulänglichen Vormessungen und Zeichnungen in dieser Hinsicht verhältnissmässig äusserst wenig geschah.

Wäre nun die jüngst errichtete Commission aus neuen Elementen und mit viel Geldauslagen und äusserm Prunk componirt worden, so hätte sich die Einbildungskraft der Betreffenden sehr soch gespannt, und man hätte unendlich Viel erwartet, und am Ende, weil man sich wie das Sprichwort sagt: »Parturiunt montes et prodit ridiculus mus«, disappointirt gefühlt haben würde, der Regierung nicht nur keinen Dank gewusst, sondern sie nur noch mehr beschuldigt: dass sie nichts Reelles schaffe, und anstatt Thaten, das Land mit schönen Worten und glänzenden Projekten abzupeisen wünsche.

Dass alle diese Beschuldigungen keinen Grund haben, brauche ich nicht zu erörtern, da es ja ganz klar ist, dass die Regierung ohne Zuthun des Landes keine glänzenden Thaten, die Geld erfordern, vollbringen könne; sie bestehen aber im Wirrwarr der ungrischen Ideen gewiss bei der Majorität, und sind demnach ohne Zweifel sehr zu berücksichtigen, wenn man nämlich zu keinen Zwangsmassregeln schreiten

will, was, als das allergrösste Unglück, solange vermieden werden sollte, als nur möglich.

Aus dieser Ursache war ich auch stets und auf das Entschiedenste dafür, dass meine Commission vorläufig nur aus bestehenden Elementen componirt werde, und so wenig Geldauslagen als nur möglich veranlasse; wie es auch glücklicherweise geschah.

Auf diese Art erwartet billigermassen kein Mensch grosse Leistungen, und doch ist bereits ein Cadre errichtet, der nur ausgefüllt, mit Geld dotirt und von der Statthalterei unabhängig gemacht werden muss, um auf der Stelle als kräftiges Regierungs-Instrument fungiren zu können.

Zwei Bemerkungen scheinen unwillkürlich aus den Gesagten zu fliessen:

1-tens Warum denn also die Commission eigentlich vor der Zeit gebildet wurde? Und

2-tens Ob denn die Commission auch einstweilen nicht etwas leisten soll, um nicht bloss zu figuriren?

Was die erste Bemerkung anbelangt, glaube ich, ist durch die Formirung meiner Commission der Hauptzweck der Regierung, nämlich der: bei dem nächsten Landtag eine unverkümmerte Majorität zu erhalten, wesentlich gefördert worden; indem — ohne mein persönliches Gewicht zu hoch anzuschlagen — der Umstand, dass mich die Regierung anstellte, wie nicht minder, dass ich Regierungsdienste annahm, die Reihen der Opposition in eben dem Mass schwächte, als hiedurch die Regierungspartei gestärkt wurde. — Überdiess ist dadurch, dass der Cadre meiner Commission bereits gebildet ist, die Regierung nunmehr an der Spitze der materiellen Entwicklung von Ungarn gestellt; wohingegen, wenn man bis zum Landtag gewartet hätte, die Regierung auch in dieser Hinsicht, so wie es leider bis jetzt in manchen Andern geschah, von dem Lande, oder eigentlich von der Opposition in Schlepptau genommen worden wäre.

Die Errichtung meiner Commission hat in Ungarn bereits jetzt schon eine merkliche und sehr günstige Umgestaltung der Ideen bewirkt, deren Nutzen jedoch erst später und nur dann in grösserem Massstab fühlbar werden wird, wenn meine Commission sowohl jetzt, als auch in ihrer späteren Entwicklung das leistet, was sie leisten kann, und was sie leisten soll.

Es ist also nicht nur nicht voreilig oder gar unnütz gewesen, dass meine Commission errichtet wurde, sondern die Regierung hat in neuerer Zeit vielleicht nichts verfügt, was mit verhältnissmässig, sogar geringen Geldauslagen, und scheinbar so wenig Vorausberechnung, en dernière analyse dennoch so reichlich gute Früchte tragen dürfte; wie eben meine Commission.

Und wäre ich von dieser Idee nicht durchdrungen gewesen, wie ich es auch jetzt völlig bin, so würde ich wahrlich in meinem vorgerückten Alter nie den Muth in mir gefunden haben, gegen Sturm und Fluth jene Last auf meine schwachen Schultern zu nehmen, welche die Regierung auf dieselben zu legen geruhte.

Meine Commission muss aber schon jetzt das leisten, was den Hauptzweck der Regierung fördern hilft, nämlich: dass sie sich eine Majorität bei'm nächsten Landtag sichert.

Und nun kehre ich zur Beantwortung der oben gestellten zweiten Bemerkung zurück: ob nämlich die in Frage stehende Commission auch einstweilen nicht etwas leisten soll, um nicht bloss zu figuriren? Worauf ich antworte:

Allerdings muss sie etwas leisten, und zwar den wesentlicheren Theil ihrer Aufgabe muss sie in Anklang und in's Reine bringen, den nämlich, wie die Geldmittel zur Ausführung von Communications-Mittel herbeizuschaffen seien.

Diess ist die Axe, um welche sich Alles drehet; so dass wenn diese nicht geschaffen ist, auch alles Übrige in meiner Commission zu Nichts wird, und es am klügsten wäre sie wieder aufzulösen, damit kein unnützes fünftes Rad die Bewegung der Staatsmaschine nur noch erschwere.

Die gewöhnliche Logik, die man bei Unternehmungen befolgt, ist die erstens die Pläne zu verfertigen, die Kosten zu berechnen, und sodann wenn dieses ermittelt ist, für die nöthigen Fonds zu sorgen.

Ich will nicht untersuchen, in wie weit diese Logik in entwickelteren Umständen gut oder irrig sei; glaube aber mit Bestimmtheit sagen zu können, dass zur Erlangung grosser Resultate in Ungarn, wo noch Alles auf einer sehr niederen Stufe der Kultur steht, wo verhältnissmässig so grosse Armuth herrscht, und wo Jeder, der nur einen Groschen zu etwas beiträgt, über dessen Verwendung dreinreden und darüber bestimmen will, keine falschere und zweckwidrigere Logik befolgt werden kann, als die besagte.

Gesetzt, es wäre im Sinne des a. g. Hof-Decrets möglich, bis zum nächsten Landtag einen Hauptentwurf von Strassen, Kanälen, Wasser-Regulationen etc. dem Lande vorzulegen — was jedoch in einer nur etwas tolerablen Form und halbwegs erschöpft bloss durch ein Wunder geschehen könnte — was wäre dann das Resultat, welches hieraus unausweichbar hervorgehen würde? Nichts Anders als

Erstens: ein so gewaltiger Kostenüberschlag, der den gemachten Plänen und Projekten natürlicherweise beigelegt werden müsste, dass die Betreffenden von Schreck erfüllt selbst den Muth verlören, wenigstens das zu leisten, was sie zu leisten im Stande sind; und

Zweitens: eine so unabsehbare Altercation der Betreffenden, die stets nur auf ihre Lokal-Interessen bedacht zu sein pflegen, dass an irgend eine Einigung zu einem Zweck gar nicht zu denken wäre.

Wenn man in Erwägung zieht, dass in Frankreich jetzt noch 100 und mehr Millionen Franken jährlich mit grossem Vortheil des Ganzen für Verbesserung der Landes-Communicationen etc. investirt werden, und dass in materieller Hinsicht Frankreich zu Ungarn sich wie 100 zu 1 verhalte, so glaube ich es gar nicht ungereimt, wen man behauptet, dass in Ungarn wenigstens 500 Millionen fl. C. M. mit sehr vielem Nutzen verwendet werden könnten,

Nun frage ich, wäre es denn klug und zweckdienlich, in einem Lande, wo die Leute noch so gar nicht gewöhnt sind zu zahlen, mit so einer abschreckenden Rechnung — und wenn diese gesetzt auch auf ein Fünftl zu reduciren wäre — so zu sagen mit der Thür in's Haus zu fallen? Ich glaube nein.

Man müsste also entweder die Berechnung ganz weglassen, was eine Ungereintheit wäre; oder sie niedriger stellen, was immer ein miserables expedient bleibt, und somit stets zu vermeiden ist; oder man müsste nur partielle, sich nicht auf das ganze Land erstreckende Ameliorationen in Antrag stellen.

Diess Letztere wäre das Natürlichste, und in Verhältnissen, wo das Land keinen Einspruch hat, vielleicht auch das Zweckdienlichste. Nicht so aber in Ungarn, wo die Regierung nur mittelst einer Majorität auf den Landtag Fragen dieser Art superiren kann.

Ist es aber zu glauben, dass die Regierung in der fraglichen Angelegenheit durch eine Majorität unterstützt werden würde, wenn nur der vierte oder gar der achte Theil des Landes als derjenige von Seite der Regierung bezeichnet und ausgehoben würde, der mit den vereinten Kräften des ganzen Landes vor allen Anderen zu favorisiren käme? Es wäre wahrlich thöricht, sich auch nur einen Augenblick dieser Illusion hinzugeben; denn natürlich werden alle jene Theile des Landes, die nicht unmittelbar und praeferefter bedacht worden sind, ganz gewiss selbst gegen die heilsamsten Absichten der Regierung in die entschiedenste Opposition treten; wornach sodann, da die vorläufig Bedachten bei weitem den kleineren Theil bilden würden, die Regierung in der sichersten Minorität bliebe.

In diesen Conjunctionen ist also, meiner Ansicht nach, gerade die inverse Logik entschiedenermassen die bessere, dass nämlich vor allem Andern das erörtert werde, wie viel das Land aufzubringen im Stande ist; und dass sodann die Verwendung der aufgebrauchten Mittel, so viel wie nur immer möglich, frei der Regierung überlassen bleibe.

Wird dieser Gang nicht beobachtet, so ist selbst in dem Fall an keine Vereinigung der in Ungarn so verschiedenartigen Interessen zu denken, wenn die Regierung die exorbitantesten Summen selbst vorstrecken wollte; und zwar, weil in Ungarn, so wie die Sachen anjetzt stehen, das Eigenthum nicht hinlänglich repraesentirt wird, und somit der kleinste adelige Fleck, der in dem zu bewerkstelligenden Strassennetz etc. nicht praeferefter berücksichtigt sein würde, hinlängliche Macht besitzt, einen solchen Lärm im ganzen Land zu schlagen, dass es der Regierung platterdings unmöglich werden dürfte, sich für die segensreichsten Zwecke eine Majorität zu verschaffen. Während, wenn die »Verwendung« als unbekannter und erst später zu bestimmender Factor im Antrage erscheint, alle Wahrscheinlichkeit dafür spricht, dass die Regierung freie Hand behielte, und somit Eines um das Andere ohne Zeitverlust zu Stande kommen könnte.

Ich sage »alle Wahrscheinlichkeit«, denn in Geldfragen lässt sich in Ungarn nichts mit Bestimmtheit voraussagen; und so dürfte auch in

diesem nun bezeichneten Gang sich in der Application manche Schwierigkeit entfalten, und einer Steuer, die das Land zu zahlen hätte, mancher ausdrücklich bestimmte Zweck und manche »Praeferenter« angeklebt werden.

Alles in Allem genommen ist jedoch die nun erwähnte inverse Logik nicht nur zweckdienlicher als die gewöhnlich Angenommene, sondern nach allem, was ich vorbrachte, ausschliesslich die Einzige, die in Ungarn zu irgend einem günstigen Resultat führen kann.

Es sollte mir demnach gegönnt sein, mich derselben zu bedienen, und somit die Thatkraft der Commission, an deren Spitze ich zu stehen die Ehre habe, vorzüglich darauf zu concentriren, dass sie als Haupttaxe ihrer Beschäftigung einen Plan entwerfe, wie eine Landes-Cassa zu creiren, und wie dieselbe zu handhaben wäre; und sodann, in der grössten Allgemeinheit, wie man das Land am zweckmässigsten und in der schnellmöglichsten Zeit an dem Glück guter Communicationen theilhaftig machen könnte.

Würde auch die angedeutete Logik selbst denen Ursachen zu Folge, deren ich in Kürze erwähnte, nicht als die allerzweckdienlichste, ja als die einzig zweckmässige erscheinen, so ist noch eine andere Ursache, die sie vorzüglich empfiehlt, und die ich mit einigen Worten zu illustriren nicht unterlassen kann.

Bei geringen Mitteln, unregelter und dabei überströmender Einbildungskraft und sehr zurückbliebenen Verhältnissen, wo so zu sagen Alles erst zu schaffen kommt, ist nichts gefährlicher als mit Verbesserungen anzufangen, ohne vorläufig auf das Genaueste in Erwägung zu ziehen, welche Käfte man habe.

Der Verfall, ja der gänzliche Untergang manches Ökonomen oder sonstigen Unternehmers ist einzig allein diesem Umstand zuzuschreiben. Man gefällt sich in seinem Ideen, wo die eine aus der andern fliest, fangt auf einmal eine Menge an, bis man endlich, meist zu spät, die Entdeckung macht, dass die Kräfte versplittert in keiner Richtung einen glücklichen Ausschlag zu geben vermögend sind. Wohingegen wenn man vorläufig seine Kräfte mustert, ganz gewiss oder wenigstens viel wahrscheinlicher ein grösseres Bedachtsein eintritt, und die Kräfte vor Allen auf das Nützlichste concentrirt werden.

Nun ist aber in Ungarn die allgemeine Armuth vorherrschend, dass zu Geschehende im Gegentheil riesenhaft, und überdiess die Fantasie, ja man kann sagen die Wuth Alles auf einmal anzufangen so sehr an der Tagesordnung, dass es wirklich bedauernswürdig wäre den Gang jener schlechten Wirthe zu gehen, deren ich erwähnte, und welcher Gang kein Anderer ist als jener, den die ungrische Opposition in neuerer Zeit mit ihren Schutz-, Handels-, Fabrik-, Seefahrt-, Dampf-mühl- etc. Vereinen und ihren Eisenbahn-Projekten von Vukovár Fiume & Co. einschlug.

Die ungarische Nation muss, wie in so vielen Andern, auch in ihrem erwachten Sinn für Landes-Verbesserungen geleitet, ja gewissermassen erzogen werden. Es sind viele gute, man kann sagen edle Kräfte vorhanden; ohne gehörige Leitung werden diese jedoch nicht nur nichts

Erspriessliches zur Welt fördern, sondern sich gegenseitig aufreibend und bekämpfend am Ende noch eine Pandora-Büchse bilden, aus welcher für den Gesamt-Staat das Allerübelste quellen könnte.

Die Commission, an deren Spitze ich stehe, sollte daher, meiner unmassgeblichen Meinung nach, auch aus den jetzt erörterten Ursachen sich vorzüglich mit der Art, wie eine Landes-Cassa zu creiren sei, beschäftigen.

Was nun diese Creirung einer Landes-Cassa anbelangt, glaube ich wäre die Einführung des Tabak-Regals in Ungarn etc. zu versuchen.

Ich war stets der Ansicht, dass ein Solches in Ungarn einzuführen wäre und bin noch jetzt derselben Meinung, wiewohl gegenwärtig durch übereiltes und zweckwidriges Auftreten, die Realisirung dieser Absicht bedeutend schwieriger geworden ist.

Hätte man mit gescheidten, vorurtheilslosen Menschen zu thun, so wäre es ein Leichtes ohne alle Umstände zum Ziele zu kommen. Die Vortheile, die durch die Einführung des Tabak-Regales und was damit verbunden ist, in Ungarn erreicht würden, sind zu gross, zu einleuchtend als dass man jene Einwendungen nicht leicht überwinden könnte, die dagegen gemacht werden dürften.

Man hat aber nebst Städten und freien Bezirken, mit 52 Comitaten und überdiess mit einem Landtage zu thun, wo Unwissenheit, Leidenschaften, ja sogar der Wein nicht selten so grosse Rolle spielen. In Verhältnissen dieser Natur muss man entweder die obwaltenden Umstände beseitigen, oder sich denselben anpassend, eine Art und eine Methode erfassen, die dem Zweck entspricht.

Bei dieser Gelegenheit sei es jedoch hinlänglich über das »an« zu entscheiden.

Über das »quomodo« und überhaupt auch über den 2-ten, nämlich den technischen Theil der Agenda der Commission, vorausgesetzt, dass die von mir angerathene Logik gutgeheissen wird, werde ich nachträglich zu referiren die Ehre haben.

Wien, den 6-ten Februar 1847.

E.

Gróf Széchenyi István javaslata gróf Apponyi kancellárhoz, az országgyűlés elé terjesztendő jelentés dolgában. Az ügyre vonatkozó királyi előadás kétféle tervezetével.

I. Die wahre Logik, um in materiellen Unternehmungen besonders grösserer Art nicht stecken zu bleiben, ist nicht jene, die man gewöhnlich befolgt, dass man nämlich früher die Pläne zu verfertigen und sodann erst die nöthigen Fonds zu deren Effektuirung aufzubringen trachtet; sondern die zu beobachtende Logik, die einzig allein zum Ziele führt, ist die: dass man vor Allem in Hinsicht der nöthigen Fonds im Reinen sei, und das zu Geschehende sodann den vorhandenen Geldmitteln anpasse.

II. In Ungarn ist die Wahrheit des Gesagten hinsichtlich des Landes in die Augen fallend:

Erstens: Weil ausser dem Fond des erhöhten Salzpreises — beläufig 220.000 fl. des Jahres — der überdiess von allen Seiten und schon lange im Voraus in Anspruch genommen ist, in Ungarn durchaus kein öffentlicher Landesfond besteht, der für Landesunternehmungen zu verwenden wäre; und

Zweitens: Weil in Ungarn in materieller Hinsicht so zu sagen noch Alles mangelt, und somit beinahe Alles neu geschaffen werden muss; was natürlicherweise einzig allein mit sehr bedeutenden Geldauslagen zu ermitteln ist.

III. Überdiess, wie sollen stichhaltige Pläne, die etwas mehr sind als auf der Landkarte willkürlich gezogene Eisenbahn- und Kanal-Tracen, verfertigt werden, wenn hiezu die nöthigen Geldkräfte mangeln?

IV. Vor Allem: Baargeld zu schaffen und sich nachhaltender Fonds zu versichern, bildet demnach die einzig richtige Logik, der zu Folge ein wahrhaftiges Gelingen, besonders bei Unternehmungen grösserer Art mit einiger Bestimmtheit zu erwarten ist!

V. Aus diesem Gesichtspunkt ausgehend, erlaubte ich mir, das hier in Abschrift sub *%. Beigebogene ddo. 6-ten Februar 1847 Sr. Excellenz dem Herrn ung. Hofkanzler Grafen Apponyi zu unterbreiten, und bald darauf, wie es aus der gleichfalls hier beigeschlossenen Abschrift sub *://: ddo. 19. Mai 1847 ersichtlich ist, auch einen Vorschlag zu machen, auf welche Art, meiner gehorsamsten Meinung nach, eine Landes-Cassa zu creiren sei, die sodann zur Basis aller jener Unternehmungen dienen würde, die sich als die dringendsten erweisen.*)**

VI. Ich führe das Besagte sammt Beilagen *%. *://: nicht desshalb an, um etwa meine Ansicht auf eine indiscrete Weise geltend zu machen, und gegenüber einer allerhöchsten Regierung, die meiner Commission die Aufgabe stellte »Vorschläge und Entwürfe, die Landes-Communications-Mittel betreffend, auch mit Rücksicht auf die künftige Gesetzgebung, zu verfassen und vorzubereiten«, irgend eine Rechthaberei ausüben zu wollen; meine unmassgebliche Meinung glaubte ich aber desshalb, und zwar wiederholt, aussprechen zu dürfen, indem ich dem allerhöchsten Befehl Sr. Majestät auf's Möglichste nachzukommen mich bestreben will:**

Erstens schon, damit ich von Seite einer allerhöchsten Regierung exculpirt werde, wenn ich vielleicht den Erwartungen, die man von meinen Leistungen hegt, nicht entsprechen, und anstatt ausführliche Détail-Pläne zu liefern, um selbe sogleich dem Landtage vorzulegen, mich einstweilen nur in den Grenzen von allgemeinen Ansichten bewegen sollte; und

*) A *://: alatti mellékletre nézve lásd a 106. lap 2) alatti megjegyzését. Az *%. alatti mellékletet D. alatt (158. l.) közöltük.**

A javaslat kísérő levelét lásd: *Majláth. Gr. Sz. I. L. III. k. 541. l.*

Sodann, damit es möglich — und wie ich weiter unten noch anzuführen die Ehre haben werde — von Seite der Regierung sowohl das Ansinnen: Ungarn durch verbesserte Verbindungsmittel entwickeln zu wollen, als auch die Andeutung: dass hiezu bedeutendere Geldquellen nöthig sind, junctim dem Landtag vorgelegt werde.

VII. Meiner Exculation sowohl von Seite der Regierung als auch von Seite des Landes, wenn ich nicht sogleich ausführliche Détail-Arbeiten zu liefern im Stande bin, sehe ich mit Zuversicht entgegen; denn wie könnte man billiger Weise irgend etwas Erschöpfendes von einer Körperschaft, der ich vorzustehen die Ehre habe, fordern, die durchaus über keine Geldkräfte verfügen kann, die beinahe ausschliesslich von bereits anderweitig angestellten Beamten zusammengesetzt wurde, und die somit von Geschäften aller Art ohnehin schon sattsam überhäuft, unmöglich, besonders in kurzer Zeit etwas Solches zu liefern im Stande sein kann, wozu viel Geld, ein tüchtiges, mit anderwärtigen Geschäften nicht überhäuftes Personale, und verhältnissmässig hinlängliche Zeit erfordert wird.

VIII. Was das Ansinnen anbelangt: die Anregung zu besseren Verbindungsmitteln auf einmal und junctim mit der Andeutung dem Landtage vorzulegen, dass diese nur dann bewerkstelliget werden können, wenn das Land für nachhaltige Geldkräfte sorgt, glaube ich dadurch hinlänglich zu motiviren:

A) Dass, wenn diess nicht geschieht, die Regierung vor dem Lande leicht in die Reihe jener Projektensmacher verfallen dürfte, die ohne auf die nöthigen Fonds hinlängliches Augenmerk zu wenden, spanische Luftschlösser bauen, und hiedurch natürlicherweise in keinem sehr guten Credit stehen.

B) Weil, wenn diess nicht geschieht, und den Plänen zu gleicher Zeit nicht das hinzugefügt wird, dass diese nur dann stehen werden, wenn sie nach vollkommener Erprobung sich als stichhältig zeigen: das ganze Elaborat der Commission vor dem Lande als eben so seicht erscheinen würde, wie, um ein Beispiel anzuführen, der von Ingenieur Beszédes projectirte Donau-Theisz-Canal — von Pesth nach Szegedin —, der durch längere Zeit ein Favorit-Gegenstand war, so lange derselbe nämlich auf dem Papier figurirte, jetzt jedoch in der allgemeinen Meinung vollkommen sank, als sich durch die nähern Untersuchungen der Herren Tierney Clark, Klentze und Fynje, gedeckt durch ein Kapital von 60,000 fl., welches von einigen Privaten zusammengeschossen wurde, das herausstellte, dass dessen Ausführung gänzlich unstatthaft ist.

IX. Alles, was von der Regierung ausgeht, sollte über jede Kritik erhoben sein, ja wo möglich, den Stempel der Classicität an sich tragen.

Ohne hinlängliche Geldkräfte, längere Zeit und ein tüchtiges technisches Personale, das sich frei bewegen kann, lässt sich jedoch nichts, als Oberflächliches, Approximatives und Conditionirtes ermitteln.

Die Regierung will nun aber dem Landtage in Hinsicht von besseren Verbindungsmitteln etwas vorlegen. Um diess zu erzielen mangelt jedoch sowohl das nöthige Geld, als die hinlängliche Zeit, wie denn

auch ein tüchtiges, von andern Arbeiten nicht überladenes technisches Personale.

Was ist demnach zu thun und welcher Weg einzuschlagen, damit bei bewandten und nun erörterten Umständen einerseits dem ausgesprochenen Willen Sr. Majestät Genüge geleistet, anderseits aber die Regierung vis-à-vis dem Lande durch meine Commission in keine Lage gestellt werde, in welcher dieselbe bei den vielen Verunglimpfungen, die von einer gewissen Parthei rastlos fomentirt werden, so leicht in einem dubiosen Licht erscheinen dürfte.

Meiner unmassgeblichen Meinung nach, müsste um diese beiden Zwecke zu combiniren, Folgendes geschehen:

A) Die königl. Proposition, in Hinsicht der zu errichtenden Communicationsmittel in Ungarn — deren Projekt ich hier sub .///. et .////. gleich in ungarischer Sprache, jedoch mit teutscher Übersetzung zu unterbreiten die Ehre habe — sollte in keine Détails eingehen, sondern im Allgemeinen das andeuten, dass ein Land mit gehinderter Circulation ein siecher Körper ist, und dass Ungarn somit ehenächstens mit hinfälligen Verbindungsmitteln versehen werden sollte; zu diesem Behuf aber bedeutende und nachhaltige Kapitalien erforderlich seien, die wieder nur so aufgebracht werden können, wenn gute Hypothekar-Gesetz eingeführt werden, und wenn jeder Landesbewohner ohne Ausnahme zur allgemeinen Entwicklung des Landes beizutragen gesetzlich verpflichtet ist. — Sodann sollte

B) Wie es aus den beiliegenden Vorschlägen zu einer königl. Proposition zu entnehmen ist, der Landtag aufgefordert werden, durch einen Ausschuss sich ohne Aufschub mit jener Körperschaft in Verbindung zu setzen, der ich vorzustehen die Ehre habe, mit der sodann stante Diaeta sowohl das auszuarbeiten und dem Landtage und Sr. Majestät zu unterbreiten wäre, was für Ungarn in materieller Hinsicht praefarerter geschehen sollte, als auch das angedeutet werden müsste, welche Quellen hiezu die tauglichsten sein würden.

X. Zu dieser Commission wäre vielleicht auch der General-Stab einzuladen, der so viele Data bereits gesammelt hat, und durch jene zwei Abtheilungen, die in Ungarn fortwährend trianguliren, stets neue sammelt.

XI. Im ersten Augenblick wird dieser Gang der Geschäfte, den ich vorzuschlagen mir erlaube, vielleicht nicht gefallen, denn derselbe kann leicht zu folgenden Bemerkungen Anlass geben: dass auf diese Art

A) Die von Sr. Majestät errichtete Commission kein so grosses Gewicht in die Wagschale werfen dürfte, als die Regierung und gewissermassen auch das Land diess erwartet hatte, und sich die Commission gewiss auch vindicirt haben würde, wenn sie mit fertigen Plänen auftritt, wodurch die Leitung der Ideen in ihre Hände gefallen wäre.

B) Dass durch den Aufruf zum Landtag: »einen Ausschuss zu ernennen, der sich mit der unter meinem Präsidio stehenden Commission in Einvernehmen setze etc. etc.«, die Regierung in die unangenehmste Lage kommen dürfte, indem der Ausschuss des Landtags meine Commission überflügeln etc. könnte.

Hierauf sind die Antworten jedoch, wenn man die Sache genau prüft und auch aus hiesigem Gesichtspunkt betrachten will, sehr leicht zu ermitteln.

Erstens: darf meine Commission schon aus der Ursache sich wenigstens kein ostensibles Gewicht geben wollen, weil es an einem Haar gehangen hat, dass gegen dieselbe von Seite des Landes nicht remonstrirt wurde, und was nur so zu beseitigen war, dass dieselbe »als gar nichts Neues« bloss als ein integrierender Theil der Statthalterei bezeichnet wurde.

Zweitens: ist meine Commission denen Gründen zu Folge, die ich — wie ich glaube — sattsam anzuführen die Ehre hatte, nicht im Stande solche Pläne und Vorschläge zu unterbreiten, die ein Gewicht in die Wagschale werfen könnten; ja es ist im Gegentheil das zu befürchten, dass sie mit irgend einer Prätension aufgetischt zur Zielscheibe der bittersten, unwiderlegbarsten Kritik dienen würden; und zwar, weil solche auf keinen Fall mehr sein könnten, als oberflächliche Andeutungen, zu deren Prüfung Geld, Zeit und mit anderwärtigen Geschäften nicht überladene Leute nöthig sind, und die in einem Lande, wo freie Discussion herrscht, einzig allein nur so Sympathie erregen und Eingang finden können, wenn sie durchaus kein Gepräge von Befehlen oder Reglements an sich tragen, sondern den Betreffenden, die auch d'reinzureden haben, hinlängliche Latitude lassen, auch ihre Ansichten geltend zu machen,*)

Drittens: ist das ohnehin nicht zu vermeiden, was auch immer geschieht, dass der Landtag einen Ausschuss ernenne, damit derselbe das von meiner Commission Elaborirte und von Sr. Majestät dem Landtag Vorgelegte vorläufig untersuche, indem es mir wenigstens in der Reih der Unmöglichkeiten zu liegen scheint, dass der Landtag irgend etwas, was es auch immer sei, was von der Regierung kommt, in pleno quasi per acclamationem, ohne commissionelle Prüfung adoptire. — Die Berührung des Landtags-Ausschusses mit meiner Commission ist demnach in jedem Fall unvermeidlich. Und was die Frage betrifft: ob in dieser Berührung meine Commission nicht das Kürzere ziehen würde, erlaube ich mir die Hoffnung auszusprechen, dass das vielleicht nicht geschehen

*) Wenn man auf die Polemik nur ein wenig reflectiren will, die die Zeitungsartikel von Gr. Emil Dessewffy jetzt kürzlich hervorgerufen haben, die über Verbindungsmittel und finanzielle Gegenstände handeln, und im Lande quasi als officios gelten; und wenn man in Erwägung zieht, wie malitios diese durch andere Blätter verdreht, verunglimpft, ja verhöhnt, und auf diese Art bei einem grossen Theil des Publikums depopularisirt werden: so scheint die Befürchtung nicht ungegründet und unmotivirt zu sein, dass auch die Elaborata meiner Commission gerade dasselbe Schicksal treffen würde, wenn meine Commission nämlich in Détails und specielle Fragen einging, indem auch meine Commission mit den ihr zu Gebote stehenden Hilfsmitteln à peu près nichts Gegründeteres und über jede Kritik Erhabeneres liefern könnten als Gr. E. Dessewffy, dessen Ansichten und Aufsätzen man vollkommene Gerechtigkeit widerfahren lassen muss.

wird, wenn nämlich — woran ich nicht zweifle — die Regierung das Aufblühen von Ungarn wirklich am Herzen trägt, und mir und meiner Commission ihr Vertrauen schenkt, und uns die Hände nicht bindet. Ja, ich wage im Gegentheil zu behaupten, dass ausschliesslich in dieser Berührung die Interessen des Landes und der Regierung ihre wirkliche und für alle beide Theile erspriessliche Entwicklung erhalten können. — Wo anderseits es möglich wäre — wenn nämlich meine Commission detaillirte Pläne vorlegte, und manche Favorit-Ideen der Ultras, wie z. B. die Vukovár-Fiumaner Eisenbahn, nicht geradezu in Himmel erhöhe — dass der Landtag zur Prüfung meiner commissionellen Arbeiten einen Ausschuss mit der Instruction ernennen würde, meine Commission sammt meiner Person unter dem Praetext, die wahren (!?) Vortheile des Landes ungehinderter erörtern zu können, aus seinen Berathungen auszuschliessen, — wo sodann, durch das Aufpeitschen der Leidenschaften, durch Erhitzung der Phantasien, und Depopularisirung der heilsamsten Ansichten, meine Commission so sehr überflügelt und die Zügel dermassen aus den Händen der Regierung gewunden werden würden, wie es im Voraus gar nicht zu berechnen ist.

XII. Um die Gesetzgebung in Ungarn zu erleichtern, wäre es zu wünschen, dass anstatt königl. Propositionen geradezu »Gesetzvorschläge« (Bills) von Sr. Majestät dem Landtage vorgelegt würden.

XIII. Sehr erspriesslich wäre es demnach, und würde den Geschäftsgang sehr erleichtern, wenn auch von Seite meiner Commission dem Landtag ein fertiger Gesetzentwurf vorgelegt werden würde.

XIV. Diess ist aber, so sehr es auch zu wünschen wäre, unter gegenwärtigen Conjunctionen eben so unthunlich und unausführbar, als ich erwiesen zu haben glaube, dass es unter den bestehenden Umständen meiner Commission unmöglich ist, ausführlichere Pläne der Regierung zu unterbreiten; unthunlich ist es aber:

Erstens: weil durchaus kein Geldfond vorhanden ist, auf dessen Basis ein Gesetzesvorschlag dieser Art mit irgend einer Plausibilität construirt werden könnte; und

Zweitens: weil Alles in Allem genommen, zumal das Vertrauen eines Theils des Landes für die Regierung noch nicht hinlänglich consolidirt ist, es nicht räthlich wäre, wenn die specifische Andeutung der Quelle, aus welcher für Landes-Investition geschöpft werden sollte, von Seite der Regierung oder irgend einer ihrer Organe ausgehen würde.

XV. In Ungarn, wo die Leute, und gewiss die grössere Zahl, wenn man die Augen vor der Wahrheit nicht gefliessentlich zuschliessen will, einen ungeheuern Abscheu gegen das »Zahlen« haben, und nebstbei in der vollkommenen Überzeugung leben, dass die Regierung an der-nière Analyse nichts Anderes wünscht — und sie alle ihre Pläne hierauf concentrirt — als den Ungarn tüchtig zahlen zu machen, und einen Theil der Staatsschuld auf seinen Rücken zu legen, dort sollte die Regierung und ihre Organe, wenn sie der Investitional-Tendenz in Ungarn nicht in Weg treten wollen, sehr behutsam mit Initiirung irgend einer Abgabe oder einer Steuer vorgehen.

XVI. Wenn man es aber praktisch nimmt, welche Quelle sollte wohl die Regierung specifisch andeuten?

Eine Grundsteuer? Ich frage: würde sie denn aber hiedurch nicht den grössten Theil der Conservativen-Parthei, des Clerus, und der mächtigeren Grundbesitzer heurtiren und gegen sich bewaffnen? — Oder sollte sie das auch in Ungarn einzuführende Tabak-Regale auf's Tapet bringen? Dieses würde vielleicht noch vor kurzer Zeit räthlich gewesen sein, wie ich selbst — laut Beilage ://: — noch vor Kurzem für passend hielt, indem die daraus quellenden Vortheile für alle Theile so sehr in die Augen fallend sind, dass man mit etwas Reflexion und leidenschaftloser Beurtheilung unmöglich dagegen sein kann. Allein eben dadurch — welches Loos ich nun für meine commissionellen Vorschläge ersparen möchte — dass man mit dem ganzen Vorhaben das Publicum so zu sagen überraschte, wurden so viele Leidenschaften und Vorurtheile gegen die Einführung des Tabak-Regales in Ungarn durch alle Zeitungsblätter etc. etc. erweckt und fomentirt, denen zu Folge es wahrlich anjetzt der Regierung nicht mehr zu rathen wäre, in Hinsicht des einzuführenden Tabak-Regales die Initiative zu ergreifen.

Welche specifische Quelle soll denn also die Regierung unter gegenwärtigen Umständen andeuten, wenn es nicht räthlich ist, dass sie die Grundsteuer oder das Tabak-Regale auf's Tapet bringe? Vielleicht andere indirecte Steuerquellen, z. B. eine Stempel- oder Brantwein-Taxe? Würde das aber, ich frage, nicht Anlass und begründeten Anlass zu den ironischsten Bemerkungen geben, wenn die Regierung nämlich auf diese Art: die Katze um den Brey spielte, da doch jeder weiss, dass die Regierung keine andere Einnahmequelle im Schilde führt, als die durch Einführung des Tabak-Regales zu erzielende?

XVII. Man muss Alles vermeiden, was auf die Regierung den Schein werfen könnte, als ob sie vis-à-vis von Ungarn Finessen gebrauchen wollte.

XVIII. Aus dem Gesagten geht hervor, dass bei bewandten Umständen unmöglich die Regierung den Anklang dazu geben kann, was für Einnahmequellen das Land für die Zwecke, die meine Commission zu effectuiren hätte, eröffnen soll.

XIX. Wie und wo soll denn diese Frage also in Anklang gebracht und zu einer glücklichen Lösung gezeitigt werden?

Nirgends anders, meiner unterthänigsten Meinung nach, als in meiner Commission, in welcher alle die verschiedenen Instructionen der Comitats durch den mit mir sich in Verbindung zu setzenden Landtags-Ausschuss zusammenfliessen, und dort abzukühlen und zu ratificiren sein werden!

XX. Weil ich mir erlaube der Regierung zu rathen, mit so Wenigem und so mager aufzutreten, wie es aus dem hier beigegebenen Vorschlag für eine königl. Proposition sub :///. et :////. erhellt, desshalb bitte ich nicht glauben zu wollen, dass ich mich mit meiner Commission nun zu Ruhe zu begeben, und ohne Vorbereitung und ohne mit hinlänglichen Hilfsmitteln versehen zu sein, auf dem Landtage zu erscheinen wünschte. Im Gegentheil!

XXI. Ich habe mich bereits eines zweckmässigen Lokales in Pressburg vis-à-vis vom Landhause versichert, wo ich mein Bureau aufzuschlagen gedenke. Bis zum Landtage werde ich rastlos selber arbeiten, und Andere arbeiten lassen, damit wir alle erdenkliche Data und Admicula sammeln mögen, um sodann durch die Superiorität unserer Hilfsmittel, unterstützt von der Regierung, allen den Ideen eine günstige Richtung geben zu können, die in neuerer Zeit in der überfluthenden Einbildungskraft der ungarischen Volkshelden aufgetaucht sind.

XXII. Nichts ist in einem Lande wie Ungarn, wo sich noch Alles in einem äusserst unentwickelten Zustande befindet, und wo die Leute sehr impressionable sind, so gefährlich, als einen Anlass zu irgend einer Praeoccupation zu geben, und dass eine Idee, bevor sie nur noch halbwegs anschaulich gemacht werden konnte, im Vorhinein depopularisirt werde. — Nun hat aber in neuerer Zeit kein Mensch einen so grossen, vielleicht den grössten Theil des ungarischen Publikums so sehr heurtirt als meine Wenigkeit. Ich liess mich durch die Favorit-Ideen der Menge in keiner Frage fortreissen, bewährte aber stets die vollkommenste Selbstständigkeit meiner Gedanken, meiner Worte und meiner Handlungen. Diess hat natürlicherweise, besonders Mehrere der grösseren Notabilitäten des Landes, deren Eitelkeit durch mein Benehmen aufs Höchste getrieben wurde, gegen mich wenn auch im Durchschnitt nicht feindlich gestimmt, dennoch mit einem so misstrauisch-controllirenden Gefühl erfüllt, dass jedes Wort, jede That, welche von mir ausgeht, bei den Coriphäen der ungarischen Presse, besonders aber bei gewissen Comitats- und Vereins-Debatten, schon im Vorhinein der Gegenstand einer unausbleiblichen Kritik, ja der schonungslosesten Verdächtigung ist.

XXIII. Man vergebe mir, wenn ich meine Person so unumwunden aufs Tapet bringe. Soll diese jedoch von der Regierung aufs Nutzbringendste verwendet werden können, so ist's nothwendig, wenigstens einigermassen, in alle jene Particularitäten einzugehen, die an meiner Person haften, und mit deren Berücksichtigung ich vielleicht manche gute Dienste leisten könnte; wie denn im Gegentheil, wenn solche nicht berücksichtigt werden, durch mich, in Verbindung mit der Regierung, eher nur Schädliches als Nützliches geleistet werden dürfte.

Nun hab' ich die Reputation, dass ich nur jene Ideen zu verfechten pflege und gewissermassen auch verstehe, die aus mir ausgehen, oder die meiner Überzeugung nicht widerstreben.

Alles, was von meiner Commission ausgeht, in welcher Form und unter welchem Aushängschild diess sodann auch immer geschehe, wird demnach in Ungarn, und somit beim Landtag, stets in dem Licht erscheinen, dass entweder unmittelbar ich der Verfasser davon bin, oder dass das Vorgelegte meiner Überzeugung nicht widerstrebt.

XXIV. Aus dem nun so eben Erörterten geht aber das hervor: dass verdoppelte Aufmerksamkeit jedem Wort beigelegt werden müsse, welches man von meiner Commission ausgehend vermuthen könnte; und war, weil dadurch, dass meine politische Unabhängigkeit so Viele heurtirte, Alles, was von mir ausgeht, verdoppelter Kritik und Verdäch-

tigung ausgesetzt ist, ja sogar, wie ich es mit Bestimmtheit in Erfahrung gebracht habe: die gesammte Opposition — schon aus Vergeltung, dass ich sie ihrem eigenen Geiste und Schicksal überlassen habe — mit der grössten Ungeduld den Augenblick erwartet, wo ich mit meiner »progressisten Kocherei«, wie sie es ironisch zu nennen pflegen, hervorkomme, um darüber auf der Stelle herzufallen und, wie sie in der Tabakfrage thaten, es schon im Vorhinein zu depopularisiren, bevor es auch nur einigermaßen anschaulich gemacht werden hätte können.

XXV. Ich will wohl glauben, dass es einer allerhöchsten Regierung ein Leichtes sein wird, die auf diese Art auftauchenden Verunglimpfungen, wie überhaupt die feindlich widerstrebenden Machinationen der Opposition zu paralysiren, ja niederzuschlagen; allein ich frage: wozu soll sich die Regierung allen diesen Unannehmlichkeiten aussetzen, und so zu sagen, die Gelegenheit absichtlich aufsuchen, um mit ihrer überlegenen Macht gewissermaßen zu paradiren!

Ich führe das in Ungarn zu etablirende Tabak-Regale als Beispiel an. Ist es der Regierung wohl angenehm, diese Frage so sehr depopularisirt zu sehen? Und wäre es ihr denn nicht angenehmer, diesen Gegenstand bald und auf glattem Wege durchführen zu können, während derselbe — so wie er angeregt und aufs Tapet gebracht wurde — vielleicht sehr spät oder gar nicht, und auf jeden Fall nur mit blutsaurer Mühe und auf sehr holprigen Wegen zu erringen sein wird?

XXVI. Ich komme auf meine Hauptidee stets gerne zurück, die darin besteht, dass der vorzügliche Zweck meiner Commission, welche jetzt noch im Embrio ist, der sein sollte: vor Allem als ein starker Factor dazu zu dienen, der Regierung beim nächsten Landtage eine unverkümmerte Majorität zu erringen und zu erhalten. — Und wenn diess stehet, was schwer zu läugnen wäre, indem sich Alles um die Axe drehet, ob die Regierung beim nächsten Landtag sich eine Majorität verschaffen kann oder nicht: so kommt es, was meine Commission betrifft, gar nicht darauf an, dass diese gleich beim Anfang viel parade, glänze, und von sich sprechen mache, sondern dass sie Alles auf das möglichst Vollkommene vorbereite, aber en Reserve halte, und durch kluges und discret es Benehmen vor Allem zur Consolidirung der Regierungsüberlegenheit beitrage, und sodann stante Diaeta auch Alles das auf das Erspriesslichste superire, was ihres Amtes ist!

XXVII. Wenn es irgend eine Chance gibt, das Tabak-Regale noch bei diesem Landtage in Ungarn einzuführen, so ist es — meiner gehorsamsten Meinung nach — bloss durch dieses Verfahren, welches ich vorschlage, und durch meine Commission möglich.

Einstweilen würde von Seite der Regierung meine Commission betreffend, dem Landtage nichts vorgelegt werden, als die hier im Project beigefügte königl. Proposition.

Da diese kurz ist und durchaus keine Specialitäten berührt, so kann sie ausschliesslich nur zu solcher Kritik und zu solcher Verunglimpfung Anlass geben, die aus schwarzgalligten bösen Willen quellen,

und welche, weil sie durchaus keine andere Basis haben, ganz ohne Gewicht sind.

In der von mir projektirten, hier beigebogenen und so eben berührten königl. Proposition kommt aber eine Aufforderung an den Landtag vor, durch einen Ausschuss sich mit meiner Commission in Contact zu setzen.

Was für einen Erfolg wird diese Aufforderung wahrscheinlicher-weise nach sich ziehen?

Wird der Landtag etwa dieser Aufforderung nicht entsprechen und keinen Ausschuss ernennen, oder einen aussenden, aber so, dass derselbe sich ferne von meiner Commission halte? Ist das wohl glaubwürdig, oder auch nur wahrscheinlich? — Ich glaube, durchaus nicht; und zwar schon aus der Ursache, weil in Ungarn à peu près jeder Mensch von Eisenbahnideen berauscht ist, und es kaum ein Dörfchen, ja kaum einen Schafstall auf einer Puszta gibt, bei welchem die jetzt bestehende Landes-Phantasie keine Eisenbahn vorbeigezogen hätte. Hiezu ist aber Geld nöthig; — und um das zu verschaffen, wieder königliche Unterstützung etc. etc.

So dass der Landtag, aufgefordert durch eine königl. Proposition, sich zweifelsohne durch einen Ausschuss mit meiner Commission in Contact setzen wird.

Geschieht aber diess, und unterstützt mich die Regierung gehörig, mir Gelegenheit gebend meine Ansichten offen und frei geltend machen zu können, damit meine schwachen Kräfte dem guten Willen und dem rastlosen Eifer entsprechen mögen, die mich beseelen: so glaube ich, wird sich ohne Lärm und ohne irgend eine Gehässigkeit vielleicht schon in wenigen Wochen, also noch während des Landtags, was eine *Conditio sine qua non* ist, Alles das, was die Aufgabe meiner Commission ist, in solche Geleise bringen lassen, die für das Aufblühen von Ungarn, die Consolidirung des österreichischen Gesamtstaates, und den Ruhm unserer hehren Dynastie, die erspriesslichsten sind!

Pesth, den 18-ten August 1847.

Mellékletek:

'''/. Már az 1791-iki 67-ik törvényczikk által kitűzetett az ország ipari és kereskedelmi rendezése. Mennyire hordozta ő cs. kir. Felsége atyai szíven Magyarországnak e tekintetbeni pangásából kiemelkedését, bőven tanúsítják az 1825-ki, ugy szinte az 1830-ki k. kir. előadások 2-ik; az 1832-ki 3-ik; az 1839-ki szinte 3-ik; végre az 1843-ki 4-ik pontjai, hol ő cs. k. Felsége a' közlekedési eszközök napról-napra érezhetőbb hiányára figyelmeztetvén az országos KKat és RRket, e' parancsoló szükség fedezéséről intézkedni kegyelmesen felszólította.

Azóta a' lefolyt évek újabb tanúságot nyújtottak, hogy közlekedési eszközök hiányában bőség közepett is az ország egyes részeiben inség pusztithat, sőt egy mostoha év országos nyomorral fenyeget. Pedig tekintve azon természeti előnyöket, mellyek egy rendszeres egybeköttetésnek a' hegyes vidékeken kőutak készítésére megkívántató anyagok

bősége; a' ronákon vasuti vagy vízi közlekedés könnyű kiállíthatása által kínálkoznak; mindezeknek czélszerű használása eszközölheti, hogy a' gazdasági ipar, mint az ország felvirágzásának legbiztosb kincsforrása, vízrendezések által mentesítve, kellő beruházásokkal kifejtve, közlekedési eszközök és kereskedelem által felélesztve az országot a' jóllét azon fokára emelje, honnan anyagi gyarapodásban az érettebb szellemi kifejlés is biztos alapot nyerhet.

Ez okból, valamint azért is, mert az ország közlekedéseinek rendszeres megalapítására az adatok 's előmunkálatok nagy összege kívántatik, ő cs. kir. Felsége ebbeli atyai szándékának újabb tanuságául kegyelmesen megrendelte, hogy a' k. kormánysszék kebelében a' közlekedési osztály felállítassék 's annak élére a' nemzet óhajtaibaiban keresett egyéniséget ki, melly ideiglenesen is a' közlekedési eszközöket illető adatok 's előmunkálatok egybegyűjtésével 's előleges összevetésével a' kérdések sikerre vezető megoldását előkészítse 's lehetővé tegye.

A' kegyelmesen felállított közlekedési osztály tényleges munkálkodására azonban mindeddig hiányzott a' kellő törvényes és pénz-alap; és noha ő cs. k. Felsége a' közlekedési elnök vezetése alatt megindult tisztavölgyi szabályozás előmozdításától nem vonta meg k. kegyelmét, minden esetre bizonyos az, hogy az ország sok oldalu 's már már haladékok nem tűrő szükségéinek fedezésére a' forrásokat csak közös egyesített erő, csak az országgyűlés nyithatja meg.

Megparancsolta azért kegyelmesen ő cs. k. Felsége a' fenemlített közlekedési osztály elnökének, hogy az ország rendszeres 's egybefüggő közlekedéseinek megállapítására 's a' részletes intézkedésekre megkívántató 's az újabb időben is kifejlett adatokat 's minden előmunkálatokat egybegyűjtse; az országos KKnak és RRnek pedig kegyelmesen meghagyni rendelte, hogy a' többször említett közlekedési osztállyal érintkezésbe lépven az egybegyűjtött adatok 's meglevő előmunkálatok nyomán mindazokról, mik az ország felvirágzására eszközül szolgálnak valamint ezeknek fedezésére szükséges forrásokról érett megfontolással tanácskozzanak, és komoly figyelembe véve a' parancsoló' szükség követeléseit épen úgy, mint az ország nem felejtethő terhes viszonyait a' készítendő törvényjavaslatokat mielőbb még ez országgyűlés folyama alatt multhatlanul terjesszék ő cs. k. Felsége k. jóváhagyása alá.

'''''. Közlekedés nélküli ország sinylő test, melly méhében hordja a nyaválák minden nemeit. Mennyire van ő Felsége ezen igazságtul áthatva, eléggé bizonyítják a' közelebbiről lefolyt országgyűléseken e tárgyra vonatkozó legkegyelmeseb királyi előadásai, szakadatlan fonalán keletkezvén ezek dicső eleinek mind azon intézkedésein, mellyek már 1791 óta, mikor a magyar nemzet új életre ébredt, a tennivalók leg-sürgetőbb rovatában álltanak.

Lefolyt azóta hosszab idő, nem ugyan minden hasznos nyom nélkül, mert kivált az újabb kor több nagyszerű közlekedésnek megvetette alapját. De azért még is nélkülözik Magyarország és részei eddigelé a kifejlettebb és egybefüggő közlekedések azon áldását, mellyben

több más nemzetek már részesülnek, és mely egészséges és vidor föld-mivelési, iparüzleti és kereskedési kifejlésre és mozgalomra egyedül szolgálhat biztos alapul.

Most mint hervadozó test, melyben a természetes vérkeringés akadoz, Magyarország nem ritkán a legvisszásb és egyszersmind a legszivrehatóbb képben jelenik meg, mert vajmi sokszor éhséggel küdenek részei, midőn része bőségben fuladoz, — s szálljon csak mostohább év a föld népeire, legott az éhhalál veszélyei közé süllyed ezen a természettől olly bő kezekkel megáldott hon.

Századokon keresztül ható lankadatlan harcok, az ország belforrongásai, és a viszálykodásnak azon átka, mely nem engedi, hogy az emberi faj saját javát mindig a legcélszerűbb és legrövidebb uton keresse, Magyarországot is visszalökte a közfelvirágzásnak azon kifejlésétől, melyre ezen ország annyira képes; és úgy látszik, szerencsésb nemzedéknek tartatott fen azon dicsőség, kipótolni és helyrehozni a lefolyt idők mulasztásait.

És ezen szerencsésb nemzedék ám miért nem lehetne a mostan élő, éppen midőn a legkegyesb Fejedelemnek nincs egyéb szándéka, mint egyesült erővel közremunkálni a kifejlés pályáján a lelkes magyar nemzettel, és már maga a kölcsönös érdek is arra int, hogy Magyarország elvégre mindennemű hátra maradásaiul kibontakozzék?

És hogy mennyire hordja atyai szíven legkegyelmesb Urunk. Magyarország és részei minél előbbi s minél virágzóbb kifejlését, szolgáljon addig is, míg a nemzet e nemes czélzatit lelkesen előmozdítná, tanuságul többek közt azon kegyes intézkedése is, melyhez képest Helytartó-Tanácsának részét különös bizottmányba egybeiktatni méltóztatott, és ezen osztály élére olly egyéniséget méltóztatott állítani, ki hű hazafiságának, melyhez igazságos gyanú nem férhet, és eredményes tevékenységének, mely bizodalomra méltán gerjeszt, több elvitázhatlan jeleit adá már, és kinek az alatta levő bizottmánynyal együtt az tétetek kötelességül, hogy gyűjtene össze minden adatokat és előmunkálatokat, azokat rendezze s készen tartsa, miszerint aztán azok nyomán az egybesereglett országos rendek, kiket ezennel legkegyelmesb Fejedelmünk nevében erre felszólítok, bölcsességük szerint magukat az érintett bizottmánynyal összeköttetésbe tenni, haladék nélkül munkához fogni, és hováhamarább — minden esetre a jelen országgyűlés folyta alatt — olly javaslatokat előterjesztteni ne késsenek, melyek az egész hon egyetemes felvirágzását szempontul vevén, egy uttal azon pénzbeli forrásokat is kijeleljék, melyek megnyitása nélkül a legdicsőbb terv sem lehet egyéb, mint irott malaszt; úgy hogy véget vetvén azon közönbösségnek, valamint azon újabb kori versengésnek is, melyek eddigelé egyiránt hátráltaták Magyarország közlekedési felvirágzását, elvégre fejedelmi és nemzeti közremunkálás életbe léptesse mind azt, mit Magyarország pirulás nélkül többé nem nélkülözhet, mi szintugy szükséges a fejedelmi szék mint a nemzet feldicsőítésére, s mit csak egyesült erő és közös vállvetés vivhat ki.

F.

Gróf Széchenyi István előterjesztése István főherceg nádorhoz, a fővárosi Duna-partok dolgában.

E. k. H.

haben die Gnade gehabt, mir den 27. November l. J. sub 339 ein officioses Praesidiale »Die Verdämmung der Pesther Donau-Ufer betreffend«, mit der Weisung zuzusenden: ich wolle mich schnell möglichst über diese Angelegenheit äussern, indem die Aufschüttung der Pesther Ufer in Folge Allerhöchsten Befehls Ihro Majestät in Arbeit genommen würde und anjetzt nur noch die Strecke vom Handelsgebäu aufwärts bis zum Schiffamt aufzudämmen sey, um den in Angriff genommenen Plan gänzlich zu vollenden.

E. k. H. wollen mir gnädigst verzeihen, dass ich Hochdero Befehl bis jetzt noch nicht nachgekommen bin, — und auch jetzt, anstatt die üblichen Formen zu beobachten und auf das officiose officios zu antworten, — ich mir die Freyheit nehme, an E. k. H. »quasi ein privat Schreiben« zu übersenden.

Allein ich halte es als Hochdero eifrigster und treuester Knecht für meine Pflicht — über einen Gegenstand, den ich für einen der aller wichtigsten halte, früher mein Herz offen und ohne Rückhalt auszuschütten, bevor ich mich in die genannten Formen officioser Erörterungen einzwängen lassen wollte.

Ich erlaube mir E. k. H. zu fragen — »Was haben Hochdieselben für Absichten mit Ungarn? Was wollen Sie? Wofür wollen Sie sich abmühen, abplagen?« —

Ich glaube, »Um die materielle so wie geistige Entwicklung, ja die höchstmögliche Veredlung von Ungarn zu bewerkstelligen! —

Um in dieser Bahn — und E. k. H. haben gewiss keine Andere — mit Erfolg vorzuschreiten, sind unzählige Factoren in Bewegung zu setzen und zu benützen, ... deren eine der »Vorzüglichsten«, wenn ich mich so ausdrücken darf, die »Veredlung von Pesth und Ofen« ist! —

Wie paradox es auch erscheinen mag, — so halte ich es für unumstösslich, dass dort wo Ordnung und Reinlichkeit gar nicht oder nur sehr schwer zu handhaben ist, — dort Sittlichkeit und Moral auch nur ausnahmsweise sich entwickeln wird.

Nun ist aber Pesth und Ofen ... besonders seit der letzten Überschwemmung und vorzüglich durch die anbefohlene Aufschüttung und Ufer Erhöhung, zu so einem — ich weiss gar nicht recht, wie ich es mit Anstand sagen soll — Schmutz, Mist und Unreinigkeits Cloake geworden, — dass Menschen besserer Gattung, denen »Reinlichkeit und Reinheit« über Alles geht, nie ihre Wohnung in Pesth aufschlagen werden ... jene Wenigen aber, die da sind, durch den allgemeinen Schmutz paralyisirt, entweder auch zu Schmutzians werden, denen am Ende jede bessere Haushaltung unmöglich, ja zum Gräuel wird, oder sie werden, gegen das stets schmutzige und ungeordnete Element von Ofen-Pesth

ohne Nachlass aber vergebens ankämpfend, nie jene Liebe zu ihrem Eigenthum empfinden können, — welche die Basis von so vielen Bürger Tugenden ist, — und ein Gefühl, welches man in einem jeden Lande auf das sorgfältigste pflegen sollte, besonders aber in Ungarn, wo so Wenige den Status quo und ihre Lage wirklich lieben. —

Sieht Pesth und Ofen, die natürlich wie Centralpuncte Alle imitirt werden, liederlich und unzusammengeräumt aus, — so wird das Land im Allgemeinen auch ein liederliches und unzusammengeräumtes Aussehen behalten, oder in dieser Hinsicht sogar Progression machen.

So wie denn auch die Ordnungsliebe und Sittlichkeit grösstentheils von Pesth ausgehen wird, — oder verkehrt: die Unordentlichkeit und die mit derselben Hand in Hand gehende Depravation! —

Widmen E. k. H. also dazu ein bischen Zeit, um diesen höchst wichtigen Gegenstand mit philosophischer Auffassung auf eine gesunde und solide Grundlage stellen zu können.

Pesth kann, Pesth soll, Pesth muss ein Ort von grösster Reinheit und Eleganz werden; E. k. H. werden sich dadurch einen Hochgenuss verschaffen, der immer steigen wird, ... denn 1-stens schon ist es, wenigstens meinem Geschmack nach — eine Höllen Existenz in einem so staubigen und dreckigen Ort zu leben und zu athmen, wo einem jedes Vergnügen, jeder feinere Genuss verleidet wird, wie Ofen u. Pesth ist, — und sodann wird Ungarn, ad imitationem urbis, nur dann am meisten sich aus seinem Morast und Noth-Verhältnissen entheben, — wenn das Herz des Landes ein bis'chen gewaschener und zusammengeräumter aussieht wie heute, wo jeder Fremde, der kein plumper Schmeichler ist, ob dieses erbärmlichen Zurückbleibens, und des bestehenden Augias Stall's die Achseln zuckt. —

Ich weiss nicht wie mein Gehirn organisirt ist — das hier sub ./ beigefügte Protocoll kommt mir aber als eine so unerhörte Concentration von den unglaublichsten Absurden vor, dass ich es nicht begreife wie sich Jemand fand, der es unterschrieb! — Ich bitte E. k. H. — nehmen Sie sich die Mühe, und lesen Sie es mit Aufmerksamkeit!

Und dieses Elaborat — wozu der unselige Hofbaurath Sprenger — suo tempore, den Anklang gab — soll als Grundlage unserer hauptstädtischen und mit derselben eng verbundenen nationellen Entwicklung dienen! Ich könnte darüber rasend oder ganz dumm werden. —

Ich glaube vor Allem E. k. H. bitten zu müssen, dass hier gleichfalls begebogene von A. Clark, ebenso wie das beigefügte Protocoll lesen zu wollen, und dann mir zu erlauben, mich E. k. H. — persönlich vorstellen zu dürfen, damit ich meine weiteren Gründe anführend, Hochdero Entschlüsse vernehmen und meine weiteren Schritte nach Hochdero Befehl richten könne.

Ich glaube mein Wort verpfänden zu können, dass es E. k. H. gewiss nicht bereuen werden, wenn Sie sich jetzt, da jetzt noch Zeit ist, die Mühe geben wollen, diesen höchst wichtigen Gegenstand gehörig zu appfondiren, und Hochdero Weisheit gemäss zu rectificiren.

E. k. H.

.....

Ich füge noch ein 3-tes Document bei, welches von Seite der Pesther Wahlbürgerschaft am 6-ten Mai 1839 als Remonstration gegen das beigelegte Protocoll ausgieng.

Zwar haben sich seit der Zeit die Ideen in Hinsicht der Verdämmung der Stadt ganz geändert; — allein es wird E. k. H. vielleicht interessiren, auch diess lesen zu können! *)

*) *Oldaljegyzet a kéziraton.*

Es gingen mit

1-o. Protocoll von Tretter et C.

2-o. A. Clark's Gutachten.

3-o. Die lange Wahlbürger Eingabe. —

TARTALOM-JEGYZÉK.

	Lap.
<i>Bevezetés</i>	1
<i>A lánczid</i>	9
<i>Dunai ügyek</i>	44
<i>A Tiszaszabályozás</i>	71
<i>Vasutak</i>	103
<i>Befejezés</i>	127

Függelék :

<i>A) Emlékirat a reform. bizottságról</i>	141
<i>B) Emlékirat a Tiszaszabályozás dolgában</i>	147
<i>C) Előterjesztések a közlekedési bizottság szervezésekor</i>	154
<i>D) Emlékirat a közlekedési osztály megalakulásakor</i>	158
<i>E) Emlékirat az országgyűlés elé terjesztendő jelentésről</i>	164
<i>F) Előterjesztés a fővárosi Duna-partok ügyében</i>	176

